

НАСТУП ПРАВО-КОНСЕРВАТИВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ В ЄВРОПІ: КРИЗА ЛІБЕРАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ ЧИ НОВИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПОРЯДОК?

Монографія

Дмитро Ткач

НАСТУП ПРАВО-КОНСЕРВАТИВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ
В ЄВРОПІ: КРИЗА ЛІБЕРАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ
ЧИ НОВИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПОРЯДОК?

Монографія

SCREENED BY

Дмитро Ткач

**НАСТУП ПРАВО-КОНСЕРВАТИВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ
В ЄВРОПІ: КРИЗА ЛІБЕРАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ
ЧИ НОВИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПОРЯДОК?**

Монографія

ЗУІ ім. ФЕРЕНЦА РАКОЦІ ІІ
Берегове
2025

У монографії досліджуються причини успіху та електоральні результати праворадикальних партій у країнах Європейського Союзу. У ній аналізуються ідеологічні маркери, такі як етнокультурний націоналізм, антиіммігрантські настанови, антиглобалізм та євроскептицизм. Також розглядається критика глобалізації з акцентом на розмиванні національної і культурної ідентичності, стимулюванні міграційних потоків та руйнуванні традиційних цінностей. Монографія висвітлює боротьбу між неолібералізмом та національним консерватизмом у сучасному європейському політичному дискурсі. У ній також аналізується демаргіналізація правого радикалізму в європейському політичному процесі. Для студентів, аспірантів, викладачів факультетів політології, права, міжнародних відносин, соціології, психології та журналістики ЗВО та всіх тих, хто цікавиться сучасними політичними процесами в Україні та Європі.

*Рекомендовано до видання в друкованій та електронній формі (PDF) рішенням
Вченої ради Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II
(протокол №1 від «12» лютого 2025 року)*

Підготовлено до видання Видавничим відділом
спільно з кафедрою історії та суспільних дисциплін ЗУІ ім. Ф.Ракоці II

Автор:
Дмитро Ткач

Рецензенти:

Валерій Бебик, доктор політичних наук, професор
(Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ)

Віктор Грушко, доктор економічних наук, професор
(Університет економіки та права «КРОК», м. Київ)

Неля Момот, кандидат філологічних наук, професор
(Університет економіки та права «КРОК», м. Київ)

Технічне редагування: Олександр Добош і Вівієн Товт

Верстка та підготовка до друку: Вівієн Товт

Підготовка до видання у електронній формі (PDF): Вівієн Товт і Олександр Добош

Коректура: авторська

Дизайн обкладинки: Вівієн Товт

УДК: Бібліотека ім. Опаці Чері Яноша при ЗУІ ім. Ф.Ракоці II

Відповідальний за випуск:

Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Відповідальність за зміст і достовірність монографії покладається на автора.

Зміст наукового видання було перевірено
на наявність збігів і запозичень сервісом «Identific».

Друк монографії здійснено за підтримки уряду Угорщини. BETHLEN GÁBOR
Alap

Видавництво: Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua; kiado@kmf.uz.ua)

Друк: ТОВ «РІК-У» (адреса: вул. Карпатської України 36, м. Ужгород, 88006. Електронна пошта: print@rik.com.ua)

ISBN 978-617-8143-41-1 (м'яка обкладинка)

ISBN 978-617-8143-42-8 (PDF)

© Дмитро Ткач, 2025

© Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	7
ВСТУП.....	9
РОЗДІЛ 1. КРИЗА ЛІБЕРАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ: ВИТОКИ ТА ПРОЯВИ.....	17
1.1. Політичні доктрини лібералізму	17
1.2. Розвиток лібералізму у 90-ті роки ХХ ст.....	35
1.3. Криза лібералізму в ХХІ столітті	39
Висновки до розділу 1	54
РОЗДІЛ 2. ПРАВОКОНСЕРВАТИВНИЙ ПОВО- РОТ ЯК ВІДПОВІДЬ НА КРИЗУ ЛІБЕРАЛІЗМУ.....	57
2.1. Загальні характеристики доктрини консерва- тизму та етапи її розвитку	57
2.2. Консерватизм першої половини ХХ ст.....	62
2.3. Консерватизм другої половини ХХ ст.....	71
2.4. Ідеологічні засади сучасного право-консерватизму.....	85
2.5. Соціальна база право-консервативних рухів.....	104
2.6. Популізм як інструмент політичної мобілізації.....	115
Висновок до розділу 2	130
РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПІД ВПЛИВОМ ПРАВО-КОНСЕРВАТИВНОЇ ІДЕ- ОЛОГІЇ	133
3.1. Зміни в партійно-політичних системах.....	133
3.2. Реформування державного управління та тран- сформація партійно-державних відносин в умо- вах право-консервативного правління.....	141
3.3. Модифікація системи прийняття політичних рішень та механізмів їх імплементації	154
3.4. Трансформація медіа-простору та публічного дискурсу в контексті право-консервативної по- літики.....	173
Висновок до розділу 3	178

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИКА ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПРАВО-КОНСЕРВАТИВНОГО ПОВОРОТУ.....	181
4.1. Переосмислення національної ідентичності.....	181
4.2. Релігійний фактор у право-консервативній ідеології.....	186
4.3. Гендерна політика та сімейні цінності.....	196
4.4. Культурні війни та освітня політика	202
Висновки до розділу 4	210
РОЗДІЛ 5. ГЕОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВО-КОНСЕРВАТИВНОГО НАСТУПУ.....	213
5.1. Трансформація європейської інтеграції	213
5.2. Трансформація трансатлантичних відносин та їх вплив на право-консервативний рух у ЄС.....	236
5.3. Нові підходи до міграційної політики.....	256
5.4. Переосмислення відносин з глобальними акторами.....	271
Висновок до розділу 5	279
РОЗДІЛ 6. ФОРМУВАННЯ НОВОГО ПОЛІТИЧНОГО ПОРЯДКУ.....	281
6.1. Структурні зміни в політичній системі.....	281
6.2. Нові механізми легітимації влади.....	282
6.3. Трансформація політичної культури.....	283
6.4. Виклики демократичному врядуванню	284
Висновок до розділу 6	286
РОЗДІЛ 7. СЦЕНАРІЇ РОЗВИТКУ ПРАВО-КОНСЕРВАТИВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ	291
7.1. Потенціал консолідації право-консервативних сил.....	291
7.2. Можливості ліберальної контрмобілізації.....	292
7.3. Перспективи синтезу ліберальних і консервативних цінностей	294
7.4. Майбутнє європейської демократії – спроба прогнозу	296
Висновки до розділу 7	298
ВИСНОВКИ.....	301
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	305

ПЕРЕДМОВА

Політичні процеси в сучасній Європі характеризуються значним посиленням право-консервативних тенденцій, що ставить перед дослідниками важливе питання: чи є це свідченням фундаментальної кризи ліберальної парадигми, яка домінувала в європейському політичному просторі протягом останніх десятиліть, чи формуванням нового політичного порядку?

Ця монографія є результатом багаторічного дослідження трансформаційних процесів у європейській політиці та спробою осмислити природу, причини та наслідки право-консервативного повороту. Особлива увага приділяється аналізу взаємозв'язку між кризою традиційних ліберальних інститутів та зростанням підтримки право-консервативних сил.

У роботі представлено комплексний аналіз ідеологічних, інституційних та соціокультурних аспектів цього феномену. Досліджуються як структурні передумови посилення право-консервативних тенденцій, так і конкретні прояви цього процесу в різних сферах суспільного життя — від електоральної політики до культурних трансформацій.

Важливим аспектом дослідження є розгляд того, як право-консервативні рухи переосмислюють ключові концепти європейської політики — демократію, суверенітет, ідентичність — та як це впливає на формування нового політичного порядку в Європі. Особлива увага приділяється аналізу взаємодії між національними та загальноєвропейськими вимірами цих процесів.

Монографія базується на широкому колі джерел, включаючи офіційні документи, статистичні дані, результати соціологічних досліджень та експертні оцінки. Методологічний підхід поєднує елементи інституційного, дискурсивного та порівняльного аналізу, що дозволяє розкрити різні аспекти досліджуваного феномену.

Ця робота буде корисною для науковців, політичних аналітиків, студентів політологічних спеціальностей, а та-

кож усіх, хто цікавиться сучасними політичними процесами в Європі. Сподіваємося, що представлений аналіз сприятиме кращому розумінню природи поточних трансформацій європейської політики та їх можливих наслідків.

ВСТУП

Концептуалізація дослідницької проблеми. У контексті сучасних політичних трансформацій у Європі постає необхідність глибокого теоретичного осмислення феномену посилення право-консервативних тенденцій. Концептуалізація цієї проблематики охоплює кілька взаємопов'язаних рівнів аналізу.

Теоретичний рівень. На теоретичному рівні дослідницька проблема структурується навколо таких ключових аспектів: переосмислення класичних теорій консерватизму в контексті сучасних політичних реалій, аналіз співвідношення між традиційним та новим право-консерватизмом, вивчення механізмів трансформації політичних систем під впливом ідеологічних змін, дослідження взаємозв'язку між кризою ліберальної парадигми та посиленням консервативних тенденцій.

Методологічна концептуалізація включає: розробку комплексного підходу до аналізу право-консервативних рухів; визначення критеріїв оцінки впливу право-консервативної ідеології на політичні інститути; формування системи індикаторів для вимірювання інтенсивності право-консервативних тенденцій; створення аналітичної рамки для порівняльного аналізу національних особливостей.

На емпіричному рівні концептуалізація передбачає: визначення конкретних проявів право-консервативного повороту в різних країнах; аналіз електоральної динаміки право-консервативних партій; дослідження змін у політичному дискурсі та риторичі; вивчення трансформацій у законодавстві та державній політиці.

Структурні компоненти дослідницької проблеми. Ідеологічний вимір. Аналіз ціннісної системи сучасного право-консерватизму; дослідження взаємодії між консервативними та популістськими елементами; вивчення співвідношення між національними та загальноєвропейськими аспектами ідеології; аналіз трансформації традиційних консервативних концептів. Інституційний вимір. Дослідження впливу на державні інститути; аналіз змін у партійно-політичних системах; вивчення трансформації механізмів прийняття політичних рішень; дослідження впливу на європейські інституції.

Соціокультурний вимір. Аналіз змін у суспільних настроях та цінностях; дослідження трансформацій національної ідентичності; вивчення впливу на культурну політику; аналіз змін у освітній та медійній сферах. Контекстуальні фактори. Глобалізаційні процеси та їх вплив; міграційна криза та її наслідки; економічні трансформації та соціальна нерівність; криза європейської інтеграції.

Часові рамки дослідження: аналіз історичних передумов (з кінця ХХ століття); фокус на сучасному етапі (2010–2025 роки); прогнозування майбутніх тенденцій. Географічні межі дослідження: країни Західної Європи; країни Центральної та Східної Європи; загальноєвропейський контекст.

Очікувані результати концептуалізації. Створення цілісної теоретичної моделі право-консервативного повороту; розробка типології національних варіантів право-консерватизму; формування прогностичних сценаріїв розвитку ситуації; визначення потенційних наслідків для європейської демократії.

Дослідження питання, чи є наступ право-консервативних сил кризою ліберальної парадигми чи формуванням нового політичного порядку, вимагає інтеграції низки теоретичних підходів та методологічних інструментів.

Теоретичні засади. Теорія політичних парадигм та криз. Аналогія з концепцією Томаса Куна про «зміну парадигм» у науці: лібералізм як домінантна парадигма стикається з аномаліями (міграція, нерівність, втрата довіри до інституцій), що можуть призвести до кризи та пошуку альтернатив. Концепція «політичної кризи» (Claus Offe) — аналіз структурних слабкостей ліберальної демократії, які відкривають простір для популістських та консервативних рухів. Теорія соціальних розколів (cleavage theory). Класичні розколи (місто-село, релігія-світськість) доповнюються новими: глобалізація vs. національний суверенітет, прогресивні цінності vs. традиціоналізм. Роботи Стейна Роккана та Рональда Інглхарта: зв'язок між економічними змінами, культурними цінностями і політичними преференціями. Теорія популізму. Каспер Мудде визначає популізм як ідеологію, яка протиставляє «чистий народ» «корумпованій еліті». Право-консервативні партії

(наприклад, «Альтернатива для Німеччини») використовують цей дискурс, атакуючи ліберальні еліти та інституції ЄС.

Теорії європейської інтеграції та дезінтеграції. Неофункціоналізм vs. інтергубернменталізм: чи призводять внутрішні конфлікти (наприклад, з Угорщиною) до послаблення ЄС чи його адаптації? Концепція «конституційного патріотизму» (Юрген Габермас) проти націоналістичного повороту. Постматеріалізм і культурна реакція. Теорія Рональда Інглхарта про зсув до постматеріальних цінностей (екологія, права меншин) стикається з консервативною реакцією, яка акцентує безпеку, традицію та ідентичність.

Методологічні підходи. Порівняльний аналіз. Дослідження кейсів країн з помітним право-консервативним успіхом (Польща, Угорщина, Італія) у порівнянні з країнами, де ліберальні інституції залишаються стійкими (Німеччина, Скандинавія).

Використання багаторівневої регресії для виявлення зв'язків між економічними показниками (безробіття, нерівність), міграційними потоками та підтримкою правих партій. Якісні методи. Дискурс-аналіз програм право-консервативних партій та їхніх лідерів для виявлення ключових наративів (суверенітет, антиімміграція, традиційні цінності).

Історичний та інституційний аналіз. Порівняння сучасних тенденцій з історичними аналогами (наприклад, підйом фашизму у міжвоєнний період чи неоліберальний поворот 1980-х). Оцінка впливу інституційних змін (наприклад, реформи судової системи в Польщі) на стабільність ліберальної демократії. Міждисциплінарні підходи. Політична економія: аналіз зв'язку глобалізації, austerity-політики та зростання популізму. Медіа-дослідження: роль соціальних мереж у поширенні праворадикальних ідей через алгоритми та фільтри бульбашок.

Прогностичні моделі. Використання сценарного аналізу для оцінки, чи є нинішній тренд тимчасовим (циклічна реакція) чи структуральним (нова парадигма). Експертні опитування щодо перспектив ЄС, стабільності національних урядів та впливу зовнішніх факторів (війна в Україні, кліматичні міграції).

Дослідження потребує синтезу теоретичних рамок (від політичної соціології до європейських студій) та комбінації

методів (якісних, кількісних, порівняльних). Ключова мета — визначити, чи є право-консервативний успіх симптомом системної кризи лібералізму, тимчасовим циклом політичної поляризації чи новою нормальністю, що формує альтернативний політичний порядок.

Теоретичні засади дослідження включають аналіз політичних парадигм та криз. Концепція Томаса Куна про зміну парадигм у науці застосовується до політичної сфери, де домінуюча парадигма лібералізму стикається з аномаліями, такими як міграція, нерівність та втрата довіри до інституцій, що можуть призвести до кризи та пошуку альтернатив. Концепція «політичної кризи» Клауса Оффе аналізує структурні слабкості ліберальної демократії, які відкривають простір для популістських та консервативних рухів. Теорія соціальних розколів доповнюється новими розколами, такими як глобалізація проти національного суверенітету та прогресивні цінності проти традиціоналізму.

Роботи Стейна Роккана та Рональда Інглхарта вивчають зв'язок між економічними змінами, культурними цінностями та політичними перевагами. Теорія популізму, яку Каспер Мудде визначає як ідеологію, що протиставляє «чистий народ» «корумпованій еліті», широко використовується право-консервативними партіями, такими як «Альтернатива для Німеччини», які атакують ліберальні еліти та інституції ЄС.

Теорії європейської інтеграції та дезінтеграції порівнюють неофункціоналізм та інтергуверменталізм, розглядаючи, чи призводять внутрішні конфлікти до послаблення ЄС чи його адаптації. Концепція «конституційного патріотизму» Юргена Габермаса протиставляється націоналістичному повороту. Постматеріалізм і культурна реакція: теорія Рональда Інглхарта про зсув до постматеріальних цінностей (екологія, права меншин) стикається з консервативною реакцією, яка акцентує безпеку, традицію та ідентичність.

Методологічні підходи включають порівняльний аналіз країн з помітним право-консервативним успіхом (Польща, Угорщина, Італія) у порівнянні з країнами, де ліберальні інституції залишаються стійкими (Німеччина, Скандинавія). Використовується багаторівневий регресійний аналіз для виявлення

зв'язків між економічними показниками (безробіття, нерівність), міграційними потоками та підтримкою правих партій. Якісні методи включають дискурс-аналіз програм право-консервативних партій та їхніх лідерів для виявлення ключових наративів (суверенітет, антиімміграція, традиційні цінності).

Історичний та інституційний аналіз порівнює сучасні тенденції з історичними аналогами (підйом фашизму у міжвоєнний період чи неоліберальний поворот 1980-х). Оцінюється вплив інституційних змін (наприклад, реформи судової системи в Польщі) на стабільність ліберальної демократії. Міждисциплінарні підходи охоплюють політичну економію: аналіз зв'язку глобалізації, austerity-політики та зростання популізму. Медіа-дослідження розглядають роль соціальних мереж у поширенні праворадикальних ідей через алгоритми та фільтри бульбашок.

Прогностичні моделі використовують сценарний аналіз для оцінки, чи є нинішній тренд тимчасовим (циклічна реакція) чи структуральним (нова парадигма). Експертні опитування стосуються перспектив ЄС, стабільності національних урядів та впливу зовнішніх факторів (війна в Україні, кліматичні міграції).

Дослідження потребує синтезу теоретичних рамок (від політичної соціології до європейських студій) та комбінації методів (якісних, кількісних, порівняльних). Ключова мета — визначити, чи є право-консервативний успіх симптомом системної кризи лібералізму, тимчасовим циклом політичної поляризації чи новою нормальністю, що формує альтернативний політичний порядок.

Огляд історіографії та джерельної бази ґрунтується на роботах класиків і сучасних науковців. Карл Поланьї[1], аналізував зв'язок між економічними кризами та політичними потрясіннями, що актуально для розуміння сучасних популістських рухів. Ганна Арендт[2] досліджувала механізми появи авторитаризму, проводячи паралелі з сучасністю.

Сучасні дослідники, такі як Піппа Норріс і Рональд Інґлхарт[3], пояснюють консервативний поворот реакцією на прогресивні цінності. Каспер Мудде[4], у роботі «Populism in Europe» визначає популізм як інструмент мобілізації проти «ко-

румпованих еліт». Тімоті Снайдер у «Шляху до несвободи»[5] та Енн Ешплбаум у «Сумерку демократії»[6] акцентують увагу на впливі зовнішніх акторів на дестабілізацію Європи.

Серед критиків лібералізму – Френсіс Фукуяма, чия книга «Кінець історії»[7] стала відправною точкою для дебатів про кризу ліберальної моделі. Її опоненти, Іван Крастев і Стівен Холмс, у праці «The Light that Failed»[8] описують розчарування в демократії у посткомуністичних країнах.

Дослідження Європейського Союзу включають роботи Юргена Габермаса[9], зокрема його концепцію «конституційного патріотизму», та аналіз Девіда Гудхарта у книзі «The Road to Somewhere»[10], де критикується відрив євробюрократії від громадян.

Регіональні студії охоплюють роботи про Вишеградську групу: наприклад, Ядвіга Станішкіс у статті «Anticipatory Illiberalism»[11], досліджує антиліберальні реформи в Польщі, а Кім Лейн Шепелі у серії статей про Угорщину аналізує дії Фідес. У Франції Роже Етьєнра у книзі «Le siècle des populismes» [12] описує еволюцію правої риторики.

Сучасна історіографія поєднує класичні теорії (Поланьї, Арендт) з актуальними дослідженнями (Норріс, Мудде, Снайдер). Обсяг робіт варіюється від стислих статей до об'ємних монографій. Джерела, такі як архіви ЄС або медіа-контент, часто не мають сторінкової нумерації, але є критично важливими для аналізу. Дискусія про майбутнє Європи залишається відкритою, що відображає різноманітність підходів у науці.

Українські дослідження право-консервативних та ліберальних ідей проводили такі науковці, як Іван Лисяк-Рудницький, який у монографії «Між історією й політикою» розглядав український консерватизм у європейському контексті. Особливу увагу він приділив аналізу ідей В'ячеслава Липинського та еволюції консервативної думки від Кирило-Мефодіївського братства до ХХ століття[13].

Володимир Потульницький у роботі «Нариси з української політології» дослідив формування консервативних та ліберальних течій в українській політичній думці та проаналізував вплив європейського консерватизму на українську

політичну традицію. Особлива увага була приділена монархічним концепціям в українській політичній думці[14].

Степан Гелей у монографії «Консервативна течія в суспільно-політичній думці України XIX ст.» досліджував галицький консерватизм та аналізував діяльність та погляди представників греко-католицького духовенства. Розглядав взаємозв'язок релігійного та політичного консерватизму[15].

Олександр Шморгун у статті «Україна: шлях відродження» досліджував ліберальні ідеї в українській політичній думці та аналізував розвиток громадянського суспільства. Особлива увага була приділена періоду кінця XIX - початку XX століття[16].

Михайло Сосновський у роботі «Ідеологія правого руху в Україні» розглядав еволюцію правих рухів та аналізував взаємодію консервативних та націоналістичних ідей, досліджував вплив міжвоєнного періоду на розвиток правої ідеології[17].

РОЗДІЛ 1

КРИЗА ЛІБЕРАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ: ВИТОКИ ТА ПРОЯВИ

1.1. Політичні доктрини лібералізму

Термін «лібералізм» має латинське коріння, походячи від слова «liberalis», яке означало свободу вільних громадян на протипагу залежним особам чи рабам. Перше сучасне політичне застосування цього терміну відбулося в Іспанії 1812 року, коли так назвали групу депутатів Кортесів, які виступали проти феодално-монархічних сил. Натхненні ідеями Французької революції, ці депутати прагнули встановити республіку, запровадити конституцію та відокремити церкву від держави. Після перемоги монархістів термін «лібералізм» почав асоціюватися з республіканськими та радикальними ідеями, що протистояли феодалізму, монархії та впливу церкви.

Хоча сам термін «лібералізм» остаточно оформився лише в середині XIX століття, його основні ідеї поширювалися ще з кінця XVII століття. Розвиток ліберальної політичної думки можна розділити на чотири основні періоди: класичний лібералізм (кінець XVII - початок XIX століття), демократичний лібералізм (початок XIX століття - Перша світова війна), соціальний лібералізм (кінець XIX століття - кінець 1960-х років) та неолібералізм (після Другої світової війни). Ці періоди часто перетинаються та співіснують, оскільки лібералізм не є монолітною доктриною з єдиним стандартом для всіх країн та дослідників.

Як зазначав дослідник А.Ріан, лібералізм складно визначити як єдину теорію - правильніше розглядати його як сукупність різних ліберальних течій, кожна з яких має свої особливості та характеристики. Розвиваючи думку А.Ріана про різноманітність ліберальних течій, можна виділити такі ключові напрямки та їх особливості[18]:

- Економічний лібералізм підкреслює важливість вільного ринку та конкуренції, виступає за мінімальне втручання держави в економіку, захищає право приватної власності та підтримує підприємницьку ініціативу.

- Політичний лібералізм зосереджується на захисті громадянських прав і свобод, підтримує розподіл влади та верховенство права, виступає за представницьку демократію та наголошує на важливості конституціоналізму.
- Культурний лібералізм захищає свободу совісті та віросповідання, підтримує плюралізм думок та ідей, виступає за секуляризацію суспільства та захищає права меншин.
- Соціальний лібералізм визнає необхідність державного регулювання для забезпечення соціальної справедливості, підтримує систему соціального захисту, виступає за рівні можливості в освіті та наголошує на важливості соціальної мобільності.
- Консервативний лібералізм поєднує ліберальні економічні принципи з традиційними цінностями, підтримує поступові, еволюційні зміни та наголошує на важливості суспільної стабільності та повазі до національних традицій.
- Радикальний лібералізм виступає за глибокі суспільні перетворення, підтримує активну демократизацію та наголошує на необхідності системних реформ, критикує традиційні інститути влади.

Кожна з цих течій має свої особливості, які залежать від географічних відмінностей, історичного контексту та ідеологічних акцентів. Це різноманіття ліберальних течій призводить до різних трактувань ролі держави, відмінних поглядів на співвідношення індивідуальних та колективних прав та різних підходів до економічної політики та соціальної справедливості.

Таким чином, теза А.Ріана підкреслює важливість розуміння лібералізму не як єдиної уніфікованої доктрини, а як складного комплексу ідей та підходів, що розвиваються та адаптуються до різних суспільних умов та викликів[19].

Попри значні відмінності між етапами розвитку та різноманітністю теоретичних підходів, що існували в межах кожного з них, лібералізм протягом усього свого існування характеризується низкою спільних, універсальних рис. До них належать акцент на індивідуальності, свободі, раціональності та справедливості, а також підтримка толерантності, плюралізму, конституціоналізму та демократії[20].

Розгляньмо детальніше ці універсальні характеристики лібералізму, які залишалися незмінними протягом усієї його історії. Індивідуальність передбачає визнання унікальності кожної особистості, пріоритет індивідуальних прав над колективними, захист особистої автономії та відповідальність особи за власні рішення. Свобода в ліберальній традиції охоплює захист особистих і політичних свобод, економічну свободу та право на підприємництво, свободу думки, самовираження та вибору життєвого шляху. Раціональність ґрунтується на вірі в силу людського розуму, підтримці наукового прогресу, раціональному підході до управління, критичному мисленні та скептицизмі. Справедливість виражається через рівність перед законом, рівні можливості для всіх, справедливу конкуренцію та захист прав меншин. Толерантність включає повагу до різних поглядів і переконань, релігійну терпимість, культурний плюралізм і визнання права на інакомислення. Плюралізм проявляється в різноманітності політичних поглядів, багатопартійності, свободі об'єднань та конкуренції ідей. Конституціоналізм спирається на верховенство права, розподіл влади, обмеження державного впливу та гарантії прав і свобод. Демократія ж передбачає представницьке правління, виборність влади, розвинуте громадянське суспільство та активну політичну участь громадян[21].

Ці характеристики формують ядро ліберальної думки, незалежно від конкретного історичного періоду чи географічного контексту. Вони забезпечують ідейну спадкоємність та єдність ліберальної традиції, попри всі її внутрішні відмінності та еволюційні зміни.

Доцільність у ліберальній думці ґрунтується на вірі в потенціал людського інтелекту та здатність до прогресу через знання, яке збагачується та розвивається. Це передбачає віру в пізнаваність світу через раціональне мислення, здатність людства знаходити рішення глобальних проблем, важливість відкритого діалогу та дебатов у пошуку істини, а також необхідність переговорів і компромісів для розв'язання конфліктів.

Справедливість у ліберальному розумінні охоплює кілька ключових аспектів рівності. По-перше, це природна рівність: кожна людина від народження має однакові базові права та свободи. По-друге, громадянська рівність, яка вимагає заборони дискримінації за будь-якими ознаками, такими як стать, раса, релігія чи походження. По-третє, рівність можливостей, що гарантує кожному право на реалізацію своїх здібностей та кар'єрне зростання. При цьому ліберальна концепція справедливості визнає природні відмінності в талантах і здібностях людей, необхідність справедливого розподілу благ відповідно до вкладених зусиль та важливість соціальної підтримки вразливих груп для забезпечення їхніх рівних можливостей. Така система поглядів створює баланс між індивідуальною свободою та соціальною відповідальністю, який залишається актуальним для різних форм лібералізму протягом усієї його історії.

Аналізуючи концепції плюралізму, індивідуалізму та свободи в ліберальній думці, варто підкреслити, що плюралізм тут базується на фундаментальному визнанні унікальності кожної особистості. Це проявляється в індивідуальній неповторності: кожна особа має унікальний набір характеристик, а відмінності між людьми збагачують суспільство, створюючи потенціал для розвитку. Автономія особистості є базовою цінністю, що проявляється на груповому рівні через формування об'єднань на основі спільних інтересів, взаємодію різних соціальних груп, багатоманітність суспільних інтересів та конкуренцію як рушій розвитку. Толерантність у цьому контексті означає повагу до нестандартного мислення та поведінки, визнання права на відмінність, прийняття різних форм самовираження й оцінку культурного різноманіття як цінності.

Концепція свободи в лібералізмі має складну структуру, де діалектика свободи полягає в тому, що свобода кожного може загрожувати свободі інших. Це вимагає балансу між різними свободами, усвідомлення взаємозв'язку прав та обов'язків, а також розуміння відповідальності як невід'ємного елемента свободи.

Роль держави в ліберальній традиції передбачає, що вона виступає гарантом індивідуальних свобод, водночас її влада має бути обмеженою для запобігання зловживанням. Важливим аспектом є баланс між захистом прав громадян і недопущенням надмірного втручання у їхнє життя. Інституційні механізми контролю над владою, такі як конституціоналізм, передбачають верховенство права, обмеження повноважень державних органів та гарантії прав і свобод через Основний Закон. Конституція, будучи основним правовим документом, закріплює ці принципи, а поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки запобігає їхній концентрації. Система стримувань і противаг, запроваджена зокрема в США, додатково забезпечує взаємний контроль гілок влади. Незалежність судової системи є фундаментальною умовою функціонування цього механізму.

Громадянське суспільство відіграє ключову роль у підтримці демократичних процесів через активність опозиції, незалежних медіа та громадських організацій. Суспільний контроль, управління конфліктами шляхом медіації, пошук компромісів і діалог забезпечують динамічну стабільність системи. Ця рівновага ґрунтується на постійній адаптації до змін, еволюційному розвитку інститутів та збереженні базових цінностей.

Конституція зазвичай оформляється як єдиний письмовий документ, ухвалений парламентом. Першим прикладом стала Конституція США 1787 року. Більшість сучасних держав мають писані конституції, проте існують і винятки: у Великій Британії функціонують неписані конституційні норми, що ґрунтуються на традиціях і окремих законах, а в Ізраїлі конституційний порядок забезпечується сукупністю правових актів. Поділ влади на три гілки, запропонований ще Монтеस्क'є, отримав розвиток у концепції «стримувань і противаг», де кожна гілка не лише виконує власні функції, а й контролює інші. Наприклад, у США цей принцип реалізований класично, тоді як у Великій Британії існує поєднання повноважень між гілками влади. Незалежність суддівської системи залишається незмінним принципом усіх моделей. Опозиція як інститут також виконує контролюючу функцію,

особливо в парламентських системах, де вона стежить за діями уряду та більшості.

Демократія, за визначенням Авраама Лінкольна, – це «влада народу, здійснювана народом і для народу». Її основа – формування влади через волевиявлення громадян на вільних і конкурентних виборах. Верховенство більшості реалізується в рамках конституційних обмежень, щоб уникнути «тиранії більшості» та захистити права меншин.

Лібералізм, який набув соціального виміру внаслідок боротьби робітничого класу за поліпшення умов праці, розвивався під впливом марксизму у другій половині XIX століття. Соціальні питання стали центральними у політичній думці, особливо після розширення виборчих прав: на початку XX століття чоловіки в більшості розвинених країн отримали право голосу, що посилювало вплив робітничого руху. Жовтнева революція 1917 року в Росії стала каталізатором змін, адже впровадження соціальних гарантій (восьмигодинного робочого дня, безкоштовної освіти, медицини, пенсій) створило прецедент для західних урядів. Побожування щодо поширення соціалістичних ідей змусили їх реформувати соціальну політику, запобігаючи революціям. Важливу роль у цьому процесі відіграли наслідки Першої світової війни: ветерани вимагали соціального захисту, що змусило держави пріоритетизувати громадянські інтереси над приватним капіталом.

У Великобританії, у період правління уряду Г.Г. Асквіта (1908–1916), у 1914 році були закладені основи сучасних соціальних програм. Уряд запровадив пенсійні виплати для тих працівників, які досягли певного віку, що стало значним кроком у забезпеченні соціального захисту літніх людей. Також було впроваджено допомогу з безробіття, яка надавала фінансову підтримку тим, хто втратив роботу, допомагаючи їм пережити важкі часи.

Після революційних подій у Росії багато промислово розвинених демократичних країн впровадили 8-годинний робочий день, що стало важливим досягненням у захисті прав працівників та покращенні умов праці. Це дозволило

працівникам мати більше вільного часу для відпочинку та особистого життя, сприяючи їхньому добробуту.

Повноцінна система соціальної політики, що передбачала активне втручання держави, була розроблена та впроваджена у США в 30-ті роки під час президентства Франкліна Делано Рузвельта (1933–1945). У рамках програми «Новий курс» було запроваджено широкий спектр соціальних програм, які надавали допомогу різним групам населення, включаючи безробітних, пенсіонерів, дітей, вдів та людей з інвалідністю, зокрема сліпих. Основою цієї політики стало свідоме втручання держави в економічні процеси, що означало відмову від принципу *laissez-faire*, який передбачав мінімальне втручання держави в економіку. Неефективність цього принципу стала очевидною під час Великої депресії кінця 20-х – початку 30-х років, яка призвела до економічного падіння в більшості розвинених капіталістичних країн, масового безробіття та значного зниження рівня життя для переважної більшості населення. Завдяки зусиллям уряду найбільш злиденні отримали від влади соціальну підтримку, що дозволило їм пом'якшити наслідки економічної кризи[22].

Англійський економіст Джон Мейнард Кейнс (1883–1946) був ключовим теоретиком державного інтервенціоналізму, що став основою соціального лібералізму. Він здійснив революцію в економічній думці, кинувши виклик неокласичній економіці, яка вважала, що вільні ринки автоматично забезпечують повну зайнятість. Його основними новаторськими ідеями були наступні: державне регулювання економіки, акцент на сукупний попит та використання фіскальної політики. Кейнс виступав за активне застосування фіскальних та монетарних інструментів для пом'якшення наслідків економічних рецесій. Він стверджував, що держава, володіючи значно більшим обсягом інформації порівняно з окремими індивідами, має право втручатися у ринкові відносини. На його думку, саме сукупний попит (загальні витрати в економіці) визначає рівень економічної активності, а його недостатність може спричинити тривале безробіття.

Неефективність ринкового саморегулювання. Кейнс висунув гіпотезу, що ринкова економіка не завжди може самостійно досягти рівноваги. Він вважав, що ринкова (капіталістична) економіка не має здатності до гнучкого та оперативного саморегулювання. Стандартні умови її функціонування на практиці не забезпечують відсутності безробіття. Кейнс заперечував дію Закону Сея в короткостроковому періоді, згідно з яким пропозиція (товар) сама створює собі попит. Він наголошував, що промисловий розвиток економіки може перебувати у стані анабіозу та заниженого випуску продукції, що негативно впливає на експорт і сприяє хронічному безробіттю. Вихід із цього становища він вбачав у державному втручанні в ринкові відносини задля підвищення сукупного попиту.

Кейнс довів, що рівень економічної активності та безробіття залежать від рівня попиту. Він також показав, що економіка схильна до значних коливань через вплив психологічних мотивів (заощадження та інвестування) на поведінку споживачів. Положення його теорії були втілені в «Новому курсі» Франкліна Д. Рузвельта[23].

Після перемоги над фашизмом у 1945 році уряди багатьох країн використали ключові положення теорії Джона Кейнса для розробки економічних програм зростання на протязі 1950-х та 1960-х років. Таким чином, соціальний лібералізм перетворився з теорії на реальну практику. Ключовим стало положення про те, що паралельно із забезпеченням індивідуальних свобод усі громадяни мають право на гідний рівень життя та боротьбу з убогістю, оскільки достатній рівень життя є фундаментом для свободи особистості.

До додаткових факторів, які сприяли актуалізації соціальних програм, належать:

- суспільне переконання про зв'язок між розвитком фашизму та кризою вільного ринку в міжвоєнний період, особливо щодо впливу безробіття на популяризацію ідей фашизму та націонал-соціалізму;
- успішний досвід реалізації «Нового курсу» Ф.Д. Рузвельта, який продемонстрував, що державне втручання в

економіку сприяло подоланню кризи, зменшенню безробіття та соціальної напруги без загрози для демократії;

- значний внесок Радянського Союзу в розгром фашизму та активна участь його громадян у боротьбі, що сприймалося як підтримка політичного режиму, який ліквідував безробіття й створив умови для розвитку суспільства;

- величезні жертви громадян європейських країн під час гітлерівської окупації, що сформували переконання щодо необхідності забезпечення рівних умов для кращого життя всіх у мирний час як головного завдання держави.

США на цьому етапі обрали ідею суспільства загального добробуту основою своєї ідеології. Характеристики держави загального добробуту в умовах демократії та приватної власності включають:

- соціальні гарантії для всіх громадян (безкоштовна медицина, освіта, пенсії, соціальна допомога), що ґрунтуються на принципі соціальної справедливості;

- прогресивне оподаткування для перерозподілу доходів від багатих до бідних;

- поєднання ринкових механізмів з державним втручанням для корекції «ринкових недоліків» (наприклад, кейнсіанські методи стабілізації економіки);

- правові рамки для захисту малого бізнесу та запобігання монополіям;

- соціалізацію капіталізму, як у Франції та Італії після 1945 року, де націоналізація ключових галузей не скасовувала ринкові принципи. Наприклад, у Швеції система соціального захисту (коефіцієнт Джині – 0,2) стала зразком зниження нерівності.

Демократичні інститути та громадянська участь. Верховенство права, поділ влади та незалежність судів гарантують захист прав громадян. Це включає принцип «особі дозволено все, що не заборонено законом». Трипартизм передбачає участь представників робітників, роботодавців і держави у формуванні соціальної політики, як це практикується у Німеччині та скандинавських країнах. Громадянське суспіль-

ство виражається через активність НДО, профспілок та ЗМІ, які контролюють владу й впливають на прийняття рішень.

Перерозподіл доходів і боротьба з нерівністю. Соціальне страхування охоплює програми допомоги безробітним, інвалідам та малозабезпеченим сім'ям. Наприклад, у Данії та Нідерландах розмір соціальних виплат може досягати 70–80 % колишньої зарплати. Прогресивне оподаткування передбачає вищі податкові ставки для заможних верств населення. У скандинавських країнах податки складають до 50 % ВВП, що фінансує соціальні програми. Інвестиції в людський капітал, такі як безкоштовна вища освіта у Фінляндії чи Норвегії, підвищують соціальну мобільність.

Моделі держави добробуту та їх адаптація. За класифікацією Г. Еспін-Андерсена, існують три типи:

- ліберальна модель (США, Канада) з акцентом на адресній допомозі та мінімальному втручанні держави;
- консервативна модель (Німеччина, Франція), де пріоритетом є соціальне страхування та збереження соціального статусу;
- соціал-демократична модель (Швеція, Данія), яка ґрунтується на всеохопному перерозподілі доходів і високих державних витратах на соціальні цілі[24].

Кожна модель враховує національні традиції та економічні реалії. Наприклад, у Швеції поєднується високе оподаткування з підтримкою приватного підприємництва, що забезпечує конкурентоспроможність економіки.

Виклики та суперечності. Економічне навантаження. Високі витрати на соціальні програми можуть призвести до дефіциту бюджету, як це сталося під час кризи 1970-х років у Західній Європі. Демографічні зміни, зокрема старіння населення, збільшують тиск на пенсійні системи. Глобалізація загострює конкуренцію з країнами, де нижчі соціальні стандарти, що змушує знижувати податки й загрожуює соціальним гарантіям.

Держава загального добробуту в демократичному суспільстві – це баланс між ринковою економікою, приватним сектором та соціальною відповідальністю держави. Її успіх залежить від ефективного управління, участі громадян і адап-

тації до зовнішніх викликів. Приклади скандинавських країн показують, що така модель може бути економічно ефективною та соціально справедливою.

Державне втручання в економіку може проявлятися у різних формах: планування економічного розвитку, страхування від криз, реалізація програм зі зменшення безробіття, встановлення мінімальної заробітної плати, регулювання цін на ключові товари та послуги, субсидування стратегічних галузей, впровадження податкових пільг для малого та середнього бізнесу, підтримка науково-дослідних програм, контроль за монополіями та екологічне регулювання. Такі заходи спрямовані на забезпечення економічної стабільності, соціальної справедливості та збалансованого розвитку. Розвиток соціальних функцій держави передбачає впровадження програм у сферах освіти, медицини, допомоги сім'ям тощо. Принципи соціальної справедливості та «рівних можливостей» реалізуються через прогресивне оподаткування, вирівнювання рівня життя між регіонами та адресну допомогу соціальним і етнічним групам[25].

У межах концепції соціального лібералізму були реалізовані ініціативи, зокрема програма «Нові горизонти» президента США Джона Ф. Кеннеді (1961–1963). Вона передбачала створення Корпусу миру, підвищення мінімальної заробітної плати, реформування соціального страхування, ухвалення законів про житлове будівництво, перепідготовку робітників і допомогу тимчасово безробітним.

Продовженням цієї політики стала програма «Велике суспільство» президента Ліндона Б. Джонсона (1963–1969), спрямована на подолання бідності. У 1964 році в її рамках було ухвалено Акт про громадянські права, який ліквідував расову сегрегацію на Півдні США, та запроваджено державну систему медичного страхування Medicare.

Серед науковців, що зробили вагомий внесок у розвиток соціального лібералізму, особливо виділяється Джон Кеннет Гелбрейт (1908–2006). Його ключові праці, такі як «Суспільство достатку» (1958), «Нове індустріальне суспільство» (1967) та «Економічні теорії і завдання суспільства» (1973), сформу-

вали основи концепції змішаної економіки. Він обґрунтовував необхідність поєднання приватного сектору з активною соціальною політикою держави, що, на його думку, мало призвести до трансформації капіталізму в систему, де економічні вигоди розподілялися б на загальносуспільному рівні[26]. Гелбрейт запропонував три основні механізми досягнення цієї мети.

Перша – революція у сфері власності, яка передбачала демократизацію економіки через розширення доступу працівників до акцій та облігацій підприємств.

Друга – управлінська революція, що мала передати контроль над економікою від власників капіталу до професійних менеджерів.

Третя – революція доходів, яка передбачала надання працівникам частки прибутку підприємств, зокрема у формі акціонерного володіння.

Таким чином, Гелбрейт бачив майбутнє капіталізму як систему, де соціально-економічні вигоди розподіляються рівномірно, забезпечуючи стабільність і добробут широких верств населення.

Формування концептуальних засад неолібералізму розпочалося напередодні Другої світової війни й пов'язується з Колоквіумом Вальтера Ліпмана, що відбувся у 1938 році в Парижі. Основною темою цього заходу стала дискусія навколо книги Ліпмана «Добре суспільство», виданої у 1937 році. Учасники обговорення дійшли висновку, що основною загрозою для суспільства є посилення державного втручання в економіку, яке вони розглядали як перемогу колективістських підходів над принципами індивідуалізму. Це, на їхню думку, підривало фундаментальні засади лібералізму.

Результатом колоквіуму стало створення Міжнародного дослідницького центру з відновлення ліберальних принципів, покликаного досліджувати проблематику лібералізму та потенційні загрози для його розвитку. Однак початок Другої світової війни суттєво ускладнив діяльність цієї організації й призупинив подальшу роботу в цьому напрямі.

Швидке поширення соціального лібералізму після завершення війни стимулювало подальше оформлення неоліберальної доктрини. Неолібералізм, який іноді називають консервативним лібералізмом, представлений кількома ключовими напрямками: ліберальним реалізмом, Австрійською школою, Чиказькою школою, теорією суспільного вибору та лібертаріанством.

Уолтер Ліппман (1889–1974) – відомий публіцист і соціолог із США, який є ключовим представником ліберального реалізму. Його основні праці, такі як «Холодна війна» (1947) та «Добре суспільство» (1937), підкреслюють погляди на економіку. Ліппман стверджував, що економічні закони діють стабільно та незмінно, тому спроби їхньої корекції не покращують економічну чи соціальну ситуацію, а лише збільшують залежність людей від держави, обмежуючи їхню свободу. Суть лібералізму для нього полягала в боротьбі проти будь-яких форм обмеження свободи громадян, тому державне втручання в економічне життя вважалося несумісним із принципами лібералізму. Ліппман також підкреслював, що свобода особистості не повинна залежати від волі більшості, навіть якщо ця воля підтримується владою, обраною більшістю. Він вірив, що суспільство складається з індивідів, які мають ініціативу та несуть відповідальність за свою долю[27].

«Австрійська школа» отримала цю назву від країни, звідки походили її основні представники, які були змушені виїхати з Австрії через поширення націонал-соціалізму в Європі. Засновниками цієї школи вважаються Людвіг фон Мізес та Фрідріх фон Хайек. Людвіг фон Мізес (1881–1973) народився у Львові, заснував Австрійський інститут дослідження бізнес-циклів та об'єднання Монт-Пелерін, а з 1945 по 1969 роки працював у Нью-Йоркському університеті. Його основні праці включають «Соціалізм: економічний та соціологічний аналіз» (1922) і «Людська діяльність: трактат з економіки» (1940). Він критично ставився до планової економіки та державного втручання в господарське життя, вважаючи, що такі дії не є свідченням раціональної економіки. На його думку, вільний ринок і приватна власність є основою раціонального господа-

рювання. Лише за умов вільного ринку можливе забезпечення свободи кожного громадянина та вибір цілей і засобів для їх досягнення. Мізес підкреслював, що свобода індивіда закінчується там, де починається втручання держави у вільний ринок, і таке втручання суперечить базовим цінностям лібералізму. Фрідріх фон Хайек (1899–1992) викладав у Лондонській школі економіки і політики, Чиказькому університеті та в багатьох європейських університетах. У 1974 році він отримав Нобелівську премію з економіки. Його основні праці включають «Дорога до невільництва» (1944), «Конституція свободи» (1960) та тритомник «Право, конституційна творчість та свобода» (1973–1979). Хайек заперечував коректність використання терміна «нео» щодо свого внеску в лібералізм, наголошуючи на своєму прагненні повернутися до основ класичного лібералізму без створення нового варіанту цієї ідеології.

На його розсуд, саме ідеї суспільної справедливості становили найбільшу загрозу для суспільства. Він вважав, що така концепція є нереалістичною, оскільки справедливість може бути властива лише окремій особі, а не суспільству в цілому. Тому заяви про суспільну справедливість він розглядав як демагогію, спрямовану на обмеження свободи. Політична свобода могла існувати лише за умови функціонування вільного ринку. Умовою реалізації можливостей індивідів повинно було стати право. Відповідно, головною функцією держави мало бути встановлення правових рамок, які не залежали б від волі більшості. Ці рамки повинні були бути обов'язковими для всіх членів суспільства. До них належали: свобода особи, приватна власність, поділ влади та принцип верховенства права. Право не повинно було використовуватися для досягнення певних цілей, а слугувати формою, яка дозволяла громадянам реалізовувати свої інтереси. Він також підкреслював, що ліберальне суспільство має гарантувати громадянам свободу та можливості досягнення різноманітних цілей, тому суспільство повинно бути плюралістичним. На його думку, лібералізм відрізнявся від консерватизму тим, що навіть усвідомлюючи різну значущість суспільних цінностей, ніколи не нав'язуватиме своїх пріоритетів. Його принципова позиція

полягала в тому, що для ліберала жодні моральні, релігійні чи інші ідеали не можуть бути предметом примусу. Отже, ліберальна держава повинна якомога менше використовувати примусові заходи у своїй діяльності.

Вчені Чикагського університету заснували «Чикагську школу». Одним із найбільш відомих її засновників був Мілтон Фрідман (1912-2006), лауреат Нобелівської премії у сфері економіки 1976 р. Найвидатнішою його працею є «Капіталізм і свобода» (1962). Він вважав, що існує лише два способи організації людської діяльності: тоталітарний контроль і вільний ринок. Фрідман розглядав вільний ринок не тільки як основний метод економічної організації, а й як базовий принцип організації суспільного життя. Він заперечував необхідність державного контролю, стверджуючи, що будь-яке втручання держави призводить до обмеження ринкових свобод. До порушень прав громадян він відносив усі соціальні програми, які реалізовувалися державами того часу — від допомоги найбільш вразливим до системи прогресивного оподаткування, яку він вважав несправедливою. Фрідман підкреслював, що без економічної свободи неможлива політична та індивідуальна свобода. Він вважав, що кожна людина має право на помилку, тому будь-які спроби усунення перешкод (такі як система страхування чи різноманітні форми соціальної допомоги) фактично обмежують свободу вибору та відповідальність за власну долю. Завдання держави полягало у визначенні правил гри, а не у безпосередній участі в цій грі. Він також критикував необмежену демократію, оскільки вважав, що не всі питання можна залишати на розгляд волі більшості, оскільки це може загрожувати свободі індивіда[28].

У 1970-х роках ХХ сторіччя був започаткований новий напрямок неолібералізму — школа суспільного вибору, в рамках якої була створена теорія суспільного вибору. Цей напрямок, також відомий як економічна теорія політики, застосовує методи економічного аналізу до політичних процесів. Основи школи були закладені Джеймсом Б'юкененом і Гордоном Таллоком, які у 1969 році створили Центр вивчення

суспільного вибору в Університеті штату Вірджинія. Основні ідеї школи базуються на трьох ключових концепціях:

- методологічний індивідуалізм (політичні рішення розглядаються як результат дій індивідів, які прагнуть максимізувати власну вигоду); концепція «людини економічної» (індивіди діють раціонально, переслідуючи свої егоїстичні інтереси);
- політика як обмін (політичні процеси трактуються як система обміну, подібна до ринку, де громадяни «купують» послуги держави через податки).

Джеймс Б'юкенен, лауреат Нобелівської премії з економіки 1986 року, наголошував на важливості створення таких політичних інститутів, які б спрямовували егоїстичні прагнення індивідів до спільної користі. Він розглядав державу як суб'єкта, що пропонує «політичні товари», а громадян — як споживачів цих товарів. Школа суспільного вибору зробила значний внесок у розуміння взаємозв'язку між економічними та політичними процесами й стала основою для нових підходів до аналізу державної політики. Прихильники цього напряму активно використовували основні положення класичного лібералізму, зосереджуючи увагу на розвитку вільного ринку та принципах особистої свободи. Індивіда слід розглядати через призму права як вільну і рівну істоту, здатну самотійно формувати свою систему цінностей на основі особистого досвіду. Кожен індивід має прагнення досягти максимальної вигоди для себе. Завданням політичної теорії є створення такого політичного устрою, який би спрямовував егоїстичні прагнення індивідів на досягнення спільної вигоди. Основна ідея полягає в тому, що економічні механізми та регулятори мають універсальне значення і поширюються не лише на економіку, а й на все суспільство, включаючи політичну сферу.

Джеймс Буханен, один із головних представників цієї школи, розглядав суспільний вибір як різновид «політичного попиту» з боку громадян-споживачів, трактуючи державу як суб'єкт, що пропонує «політичні пропозиції». Таким чином, його підхід підкреслює важливість індивідуальних інтересів у формуванні політики та державних рішень[29].

Починаючи з 60-х років XX сторіччя, термін «лібертаризм» став важливою частиною політичної думки. Спочатку цим терміном позначали різні течії американського неолібералізму, що розвивалися у другій половині 20 століття. Центральною ідеєю лібертаризму є концепція особистої свободи, яку розглядають переважно через призму «негативної свободи» - тобто свободи від зовнішнього втручання. Прихильники цієї течії вважають, що розширення індивідуальних свобод можливе лише через зменшення державного впливу, оскільки саме державу вони розглядають як основного обмежувача особистої свободи. Відповідно до лібертаріанської концепції, держава повинна бути мінімальною, а правове регулювання - обмеженим. Законодавство має стосуватися лише тих дій, які безпосередньо загрожують свободі інших людей, таких як насильство чи крадіжки. При цьому лібертаріанці виступають проти обмеження дій особи, які стосуються лише її самої - наприклад, вживання алкоголю чи наркотиків або навіть рішення про те, щоб закінчити життя самогубством. У лібертаріанському баченні вільний ринок розглядається як основний механізм суспільної організації. Цей політичний напрям розділяється на два основні відгалуження: помірковане та радикальне. Поміркований лібертаризм має багато спільного з класичним ліберальним вченням. Його прихильники підтримують ідею обмеженої держави, але не виступають за її повне усунення. Вони зосереджуються на розробці демократичних механізмів розвитку суспільства. Згідно з їхньою позицією, держава може здійснювати соціальні програми, але в мінімальному обсязі, поважаючи при цьому основні свободи громадян - свободу переконань, слова та діяльності, навіть у таких суперечливих питаннях, як аборти чи евтаназія. Вони також визнають роль держави у розвитку екологічно безпечних технологій, але наполягають на зниженні податків та державних витрат. Видатним представником поміркованого лібертаризму є американський вчений Роберт Нозік (1938-2002), автор впливової праці «Анархія, держава та утопія» (1974). Спираючись на ідеї Джона Локка та інших класичних лібералів, Нозік розвинув теорію про майже абсолютне право

власності, за умови її законного набуття або справедливої передачі. Він відстоював концепцію мінімальної держави з найнижчими можливими податками, категорично відкидаючи ідеї державного перерозподілу доходів та активної соціальної політики[30]. Загалом, лібертаріанці виступають за максимальне обмеження державного втручання в життя людей, вважаючи, що більшість суспільних функцій може ефективніше виконуватися через механізми вільного ринку.

Докорінний напрям лібертаризму відзначається граничним тлумаченням ліберальних принципів. Найвизначнішим представником цієї течії вважається Мюррей Ротбард (1926–1995) – професор економіки в Університеті Лас-Вегаса, який написав низку впливових праць, включаючи «Про нову свободу» (1973) та «Економічні депресії: їхні причини та методи лікування» (1974). Остання книга стала своєрідним маніфестом радикального лібертаризму[31].

У своїй філософії Ротбард розглядав свободу як найвищу цінність, що зближує його погляди з анархістською ідеологією – через це деякі дослідники відносять його теорію до анархо-капіталізму. Він стверджував, що всі люди мають рівні права на свободу та власність, і кожен повинен самостійно відповідати за своє життя. Ротбард виступав за повне усунення будь-якого примусу в суспільстві, вважаючи, що люди мають жити в умовах необмеженої свободи, базуючись на добровільній взаємодії. Особливо критично він ставився до держави, яку вважав абсолютним злом, а податки розглядав як форму крадіжки.

У своєму баченні ідеального суспільства Ротбард пропонував повністю ліквідувати державу як інститут, замінивши її системою вільного ринку без обмежень. За його концепцією, всі традиційні державні функції – від забезпечення безпеки до управління – мали б виконуватися приватними компаніями, обраними через ринкові механізми.

1.2. Розвиток лібералізму у 90-ті роки ХХ ст.

Період 1989–1991 років, позначений падінням комуністичних режимів у Східній Європі та СРСР, знаменував завершення тривалого ідеологічного протистояння між комунізмом та лібералізмом. У результаті лібералізм утвердився як провідна політична доктрина не лише в традиційних демократичних державах, але й у колишніх соціалістичних країнах, поширюючи свій вплив по всьому світу.

Френсіс Фукуяма (народився у 1952 році) у своїй праці «Кінець історії та остання людина» (1992) інтерпретував ці події як свідчення «кінця історії» та остаточного тріумфу ліберальної демократії. На його думку, ліберальна демократія послідовно довела свою перевагу над іншими формами правління – монархією, фашизмом і, нарешті, комунізмом. Це, за Фукуямою, означало досягнення кінцевої стадії ідеологічної еволюції людства та становлення оптимальної форми урядування, заснованої на принципах ліберальної демократії.

Проте навіть у умовах очевидного домінування лібералізму, коли жодна інша політична ідеологія не могла скласти йому реальної конкуренції, суспільство зіткнулося з новими викликами, які поставили під сумнів традиційні ліберальні цінності. Серед ключових проблем постали: виклики глобалізації, складні взаємозв'язки між вільним ринком, особистою свободою та демократією, питання плюралізму та мультикультуралізму. Ці виклики вимагають від ліберальної думки нових відповідей та адаптації до сучасних реалій.

Глобалізація являє собою комплексний процес зростаючої взаємозалежності національних держав, що створює серйозні виклики для ліберальної теорії та практики. Цей процес тісно пов'язаний із діяльністю транснаціональних корпорацій та міжнародних організацій, таких як Світова організація торгівлі та Міжнародний валютний фонд, які набувають все більшого впливу над національними державами та їхніми громадянами.

Транснаціональні корпорації розглядають світ як єдиний ринок, часто виходячи за межі національного регулювання. Одночасно виникають глобальні проблеми, які неможли-

во вирішити на рівні окремих держав: глобальне потепління, руйнування озонового шару, міграція, наркоторгівля, міжнародний тероризм, епідемії. Ці виклики потребують координованих дій світової спільноти через такі організації, як ООН, G8, Європейський Союз.

Така ситуація ставить під сумнів традиційне розуміння державного суверенітету та автономії в прийнятті політичних рішень. Британський політолог Девід Хелд виділив три ключові «диспропорції» сучасного глобалізованого світу:

1. Невідповідність між формальною державною владою та реальною системою виробництва і розподілу обмежує можливості державного управління.

2. Розрив між зростаючою кількістю міжнародних організацій, створених для вирішення глобальних проблем, та їхньою здатністю ефективно реагувати на нові виклики стає все помітнішим. Ці організації часто керуються власною логікою розвитку, що не завжди відповідає нагальним потребам.

3. Протиріччя між державним суверенітетом та постійно зростаючим впливом міжнародного права загострює питання автономії національних урядів.

4. Взаємозв'язок між особистою свободою, демократією та вільним ринком, який довгий час вважався майже аксіоматичним, зіткнувся з серйозними викликами. Теорія модернізації, базуючись на досвіді західних країн, передбачала, що економічний розвиток неминуче призводить до розширення особистих свобод та демократизації. Проте досвід азійських країн, таких як Китай, Південна Корея та В'єтнам, спростував цю тезу: впровадження принципів вільного ринку сприяло стрімкому економічному зростанню, але не супроводжувалось лібералізацією політичного життя чи розширенням свобод.

5. Інший важливий виклик пов'язаний із питанням багатокультурності та імміграції. Лібералізм традиційно підтримує плюралізм і повагу до відмінностей, однак масова імміграція до європейських країн з 1990-х років, особливо з країн Африки та Азії, створила нові проблеми. На відміну від попередніх хвиль імміграції з християнських країн Східної Євро-

пи, нові іммігранти часто зберігали культурну ідентичність, не інтегруючись у суспільство приймаючих країн.

6. Це призвело до парадоксальної ситуації: громадяни Європи, які традиційно підтримували ліберально-демократичні цінності, почали симпатизувати крайнім правим антиімміграційним рухам. У відповідь європейські держави запровадили жорсткіші імміграційні закони, що частково суперечили класичним ліберальним принципам.

7. Така ситуація демонструє складність адаптації ліберальних цінностей до нових реалій та необхідність пошуку балансу між збереженням національної ідентичності та повагою до культурного різноманіття[32].

Лібералізм як політична доктрина пройшла значний еволюційний шлях, зберігаючи фундаментальні принципи. Ключові засади лібералізму та їх розвиток. Індивідуалізм залишається наріжним каменем ліберальної думки. Від класичного розуміння особистості як самостійної одиниці суспільства до сучасних концепцій соціальної відповідальності лібералізм захищає пріоритет індивіда над колективом. Свобода еволюціонувала від «свободи від втручання» до комплексного поняття, що включає позитивні свободи – можливості для самореалізації. Соціальний лібералізм розширив це трактування, включивши економічні та соціальні права.

Раціональність у лібералізмі вже не обмежується утилітарним розрахунком: сучасні концепції враховують емоційні аспекти прийняття рішень. Толерантність і плюралізм набули нової актуальності в умовах глобалізації, перетворившись із релігійної терпимості на захист культурного, соціального та політичного різноманіття.

Конституціоналізм із системи гарантій прав перетворився на складний механізм стримувань і противаг, що інтегрує міжнародне право. Демократія в ліберальній традиції еволюціонувала від представницького правління до моделей участі громадян, включаючи елементи прямої демократії та активізацію громадянського суспільства. Процеси конституціоналізації міжнародного права та інтернаціоналізації конституційного права стають визначальними тенденціями

сучасного правового розвитку. Це проявляється у зростанні ролі міжнародних договорів у національному праві, імплементації міжнародних стандартів прав людини. Особливого значення набуває питання співвідношення норм конституційного та міжнародного права, визначення їх ієрархії та механізмів взаємодії. В умовах формування глобального конституціоналізму актуалізується потреба теоретичного осмислення трансформації конституційного права під впливом міжнародно-правових норм. Політологізація конституціоналізму виражається у впливі політичних способів і засобів на конституційно-правові відносини.

Важливо відзначити, що відповіді лібералізму на нові виклики не є статичними. Доктрина продовжує розвиватися, шукаючи баланс між збереженням фундаментальних принципів та адаптацією до нових реалій. Сучасні проблеми, такі як кліматична криза, цифрова трансформація, соціальна нерівність, вимагають нових підходів, але лібералізм демонструє здатність до оновлення, зберігаючи при цьому свої базові цінності.

Неолібералізм і соціальний лібералізм представляють різні підходи до вирішення сучасних викликів, але обидва напрямки залишаються вірними основним ліберальним принципам, пропонуючи різні шляхи їх реалізації.

Основні відмінності між ними полягають у пріоритетах. Неолібералізм, що виник як відповідь на зміни в економічному середовищі, акцентує на важливості вільного ринку, зменшенні державного втручання та приватизації. Він підкреслює, що економічні механізми повинні діяти автономно, без значного регулювання з боку держави. Прихильники цього напрямку вважають ринок оптимальним інструментом для розподілу ресурсів і економічного зростання, наголошуючи на індивідуальній свободі та відповідальності як основі успіху.

Соціальний лібералізм, навпаки, робить акцент на ролі держави у забезпеченні соціальної справедливості. Він виступає за активне втручання в економіку для подолання нерівності та забезпечення базових потреб: освіти, охорони здоров'я, соціального захисту. Соціальні ліберали стверджують,

що свобода особистості неможлива без соціальних гарантій, які мають бути доступними кожному.

Попри відмінності, обидва напрямки поділяють ключові цінності лібералізму.

По-перше, це індивідуальні права: і неоліберали, і соціальні ліберали підкреслюють важливість свобод та прав людини.

По-друге, демократія: обидва підтримують участь громадян у політичному процесі.

По-третє, економічна свобода: навіть якщо неолібералізм вимагає мінімізації державного регулювання, а соціальний лібералізм – його активізації, обидва визнають економічну свободу як основу суспільного розвитку.

Неолібералізм пропонує впровадження ринкових механізмів та індивідуальних ініціатив для досягнення добробуту, тоді як соціальний лібералізм наполягає на державній підтримці для забезпечення справедливості. Обидва підходи залишаються актуальними, адже сучасні виклики – від технологічних змін до глобалізації – вимагають гнучкого поєднання традиційних цінностей із інноваційними рішеннями[32].

1.3. Криза лібералізму в XXI столітті

Сучасний лібералізм зіткнувся з комплексною кризою у XXI столітті, що проявляється у різних вимірах суспільного життя. Криза ліберальної демократії стала основою для популізму. Ліберальна демократія переживає системну кризу, що проявляється у зростанні недовіри до інститутів, неефективності в управлінні глобальними викликами, такими як міграція та економічна нерівність, а також у відчуженні громадян від політичних процесів.

Згідно з дослідженнями, понад 60% європейців «схильні не довіряти» парламентам і урядам, що створює родючий ґрунт для популістів. Основними проявами кризи є зростання недовіри до інститутів. Дослідження показують, що довіра до політичних інститутів, таких як парламент і уряд, значно знизилася. Це явище спостерігається в багатьох країнах Європи, де громадяни вважають, що їхні голоси не мають значення.

Наприклад, у Франції та Італії рівень довіри до урядів опустився до рекордно низьких показників, що призвело до зростання підтримки популістських партій. Спостерігається неефективність у вирішенні глобальних викликів. Ліберальна демократія стикається з труднощами в управлінні такими глобальними викликами, як міграція та економічна нерівність.

Наприклад, криза біженців у Європі викликала розбіжності між країнами-членами ЄС щодо розподілу біженців. Багато країн вважають, що їхні національні інтереси ставляться вище за європейську солідарність, що підриває основи ліберальної демократії. Відчуження громадян від політичних процесів також є важливим аспектом кризи. Громадяни все більше відчують себе відчуженими від політичних процесів. Це призводить до низької явки на виборах і загального розчарування в політичній системі. Як вияв цього, у Німеччині та Іспанії спостерігається зниження участі виборців на виборах, що свідчить про те, що багато людей не вважають своїм обов'язком голосувати. Популізм став відповіддю на кризу. Зростаюча недовіра до традиційних політичних партій і інститутів створює родючий ґрунт для популістських рухів. Популісти використовують цю недовіру для здобуття підтримки, обіцяючи прості рішення складних проблем. Вони часто апелюють до націоналістичних почуттів і пропонують альтернативу існуючим політичним елітам.

Популістські рухи останнім часом набули значної популярності у багатьох країнах світу.

Дональд Трамп у США під час своєї президентської кампанії 2024 року активно використовував популістську риторику, спрямовану проти політичного істеблішменту, та обіцянки повернути владу народу. Його кампанія була відзначена критикою імміграційної політики, пропагандою будівництва стіни на кордоні з Мексикою та тимчасовим забороненням в'їзду мусульман до США. Трамп позиціонував себе як захисника інтересів звичайних американців, яких він вважав зневаженими політичною елітою. Трампова кампанія отримала значну підтримку серед виборців, які відчували себе маргіналізованими традиційними політичними інститутами. Його успіх у вибо-

рах став прикладом того, як популістські настрої можуть впливати на результати виборів у великих демократичних країнах.

Партія «Альтернатива для Німеччини» (AfD) виникла як євроскептична партія, але згодом сфокусувалася на антиімміграційних настроях та критиці традиційних політичних партій Німеччини. Партія активно використовує страх перед імміграцією для залучення виборців, звинувачуючи мігрантів у соціальних проблемах країни, таких як нестача житла та зростання злочинності. AfD досягла значних успіхів у регіональних виборах, особливо в Східній Німеччині, де вона позиціонує себе як голос тих, кого зневажають традиційні політичні сили. Партія стала однією з найбільших опозиційних сил у німецькому парламенті.

Національний фронт (Національний збір) у Франції є французькою правою популістською партією, яка активно пропагує антиімміграційні та націоналістичні ідеї. Партія вимагає значного скорочення легальної імміграції та посилення контролю над нелегальною. Національний збір також пропонує радикальні рішення щодо безпеки та захисту французької ідентичності. Партія є однією з найбільших опозиційних сил у французькій Національній асамблеї, хоча її кандидати програли у другому турі президентських виборів у 2002, 2017 та 2022 роках. Національний збір продовжує впливати на французьку політику, особливо у питаннях імміграції та національної безпеки. Ці приклади демонструють, як популістські рухи можуть використовувати соціальні страхи та недовіру до традиційних інститутів для мобілізації підтримки серед виборців. Криза ліберальної демократії є складним явищем, яке потребує комплексного підходу для подолання. Необхідно знайти способи відновлення довіри до політичних інститутів та залучення громадян до активної участі в політичному процесі. Важливо також ефективно реагувати на глобальні виклики, щоб уникнути подальшого посилення право-консервативних рухів. Технократія, як форма управління, передбачає передачу рішень невибраним експертам, що може зменшити прозорість політичних процесів і посилити відчуття «відсутності голосу» у виборців. Це явище осо-

бливо помітне в контексті сучасних демократичних систем, де технократичні рішення все частіше замінюють традиційні політичні процеси.

Відсутність прозорості в технократичному управлінні проявляється у багатьох країнах, зокрема в Європейському Союзі, де рішення часто ухвалюються необраними експертами, такими як члени Європейської комісії. Політика в сфері міграції та економіки значною мірою формується технократами, які не підлягають прямому контролю з боку виборців. Це призводить до ситуацій, коли громадяни не мають можливості впливати на рішення, які безпосередньо їх стосуються.

Таке управління створює відчуття відчуження: коли рішення ухвалюються за закритими дверима без громадського обговорення, це підриває довіру до політичних інститутів. Наприклад, у Німеччині та Італії спостерігається зростання недовіри до парламентів через те, що важливі рішення часто приймаються без участі суспільства.

Ця ситуація стає родючим ґрунтом для популістських рухів, які використовують недовіру до технократії для здобуття підтримки. Популісти часто обіцяють повернути владу народу та пропонують прості рішення складних проблем. Партії на кшталт «Альтернативи для Німеччини» або «Національного фронту» у Франції активно критикують технократичні рішення, обіцяючи більш демократичний підхід до управління.

Технократія може забезпечити ефективність у вирішенні складних питань, але її впровадження має серйозні наслідки для демократії. Зменшення прозорості та участі громадян у прийнятті рішень може призвести до відчуження виборців і зростання підтримки популізму. Відновлення довіри вимагає балансу між експертним управлінням і демократичною участю громадян[33].

Неоліберальна політика, що домінувала в багатьох країнах з 1980-х років, призвела до суттєвих економічних дисбалансів і зростання соціальної нерівності. Ці зміни стали основою для популістської риторики, яка акцентує увагу на «захисті простого народу» від політичної системи, що захищає інтереси лише правлячої еліти.

Неоліберальні реформи, такі як дерегуляція ринків, приватизація державних активів і скорочення соціальних витрат, призвели до концентрації багатства в руках невеликої групи людей. Наприклад, у Сполучених Штатах за останні кілька десятиліть спостерігається зростання доходів найбагатших верств населення, тоді як середній клас та бідні страждають від стагнації або навіть зниження доходів. За даними досліджень, у 2019 році 1% населення володів понад 40% загального багатства країни.

Під час правління Маргарет Тетчер у Великій Британії неоліберальна політика призвела до масових скорочень соціальних програм, що викликало зростання безробіття та соціальне невдоволення. Ці заходи мали особливо негативний вплив на промислові регіони, де безробіття значно зросло. Соціальне розчарування створило ґрунт для зростання підтримки популістських рухів, які позиціонували себе як захисники інтересів звичайних людей проти політичної еліти.

Основні наслідки політики Тетчер:

- Зростання безробіття: Масові закриття підприємств у промислових регіонах призвели до значного зростання кількості безробітних.
- Скорочення соціальних програм: Зменшення фінансування освіти, охорони здоров'я та інших соціальних сфер.
- Соціальне невдоволення: Зростання нерівності та розчарування серед населення.
- Підтримка популістських рухів: Популісти змогли мобілізувати підтримку серед тих, хто відчував себе зневаженим традиційними політичними інститутами.

Популісти використовують зростання соціальної нерівності та економічні дисбаланси для формування своєї риторики. Вони стверджують, що традиційні політичні еліти не здатні вирішувати проблеми простих людей. Дональд Трамп у своїй кампанії активно використовував цю тему, обіцяючи «захистити американців» від глобалізації та імміграції, які нібито загрожували їхнім робочим місцям.

Приклади популістських рухів включають «Альтернативу для Німеччини» (AfD), яка акцентує на проблемах міграції

та економічної нерівності, пропонуючи спрощені рішення. «Національний фронт» у Франції використовує страх перед імміграцією та культурними змінами, а «Брекзїт» у Великій Британії став результатом популістської риторики про захист національних інтересів і контроль над міграцією[34].

Неоліберальна політика призвела до значних економічних дисбалансів і зростання соціальної нерівності, що стало основою для популістської риторики про «захист простого народу». Популісти експлуатують ці економічні проблеми для залучення підтримки, пропонуючи прості рішення складних питань. Така ситуація загрожує основам ліберальної демократії та може спричинити політичну нестабільність.

Глобалізація та міграційні кризи викликають значний страх втрати національної ідентичності, що стає підґрунтям для правих популістських рухів, які експлуатують ці побоювання для здобуття політичної підтримки. У сучасному світі, де кордони стають менш значущими, а культурні й соціальні взаємодії зростають, національна ідентичність стає об'єктом дискусій і конфліктів.

Вплив глобалізації на національну ідентичність проявляється через зміни в культурній самосвідомості. Глобалізація призводить до інтеграції різних культур, що може загрожувати традиційним формам національної ідентичності. Зростання мультикультуралізму в Європі та його вплив на націоналістичні рухи в таких країнах, як Угорщина та Польща, можна розглядати через низку соціальних, історичних та політичних чинників.

Причини занепокоєння корінного населення включають демографічні зміни. Після Другої світової війни Європа стикнулася зі старінням населення та депопуляцією, що змусило уряди залучати трудових мігрантів. Наприклад, до 2050 року чисельність корінних європейців може скоротитися на 15%, а частка іммігрантів зросте до 20–30% у таких країнах, як Німеччина чи Франція. Це викликає побоювання, що традиційна культура «розчиняється» під впливом інших релігій, мов і звичаїв.

У країнах з історичною монокультурністю (наприклад, Польща, Угорщина) раптовий приплив мігрантів з Азії та

Африки сприймається як виклик національній ідентичності. Як приклад:

- У Польщі 86% населення — етнічні поляки, і зростання мусульманської діаспори (зокрема, після міграційної кризи 2015 року) сприймається як загроза католицьким традиціям.
- Угорський уряд Віктора Орбана відкрито заявляє, що мультикультуралізм — це «зброя для знищення християнської Європи».

Частина корінного населення вважає, що мігранти відбирають робочі місця через готовність працювати за нижчі зарплати та навантажують соціальні системи (наприклад, медицину, освіту).

Угорщина та Польща стали прикладами країн, де зростання мультикультуралізму викликає сильну реакцію націоналістичних рухів. У Угорщині політика «етнокультурного захисту» просувається з 2010 року. Уряд Віктора Орбана просуває концепцію «іліберальної демократії», де наголошується на угорській мові, християнстві та традиційній сім'ї. У 2018 році прийнято «Закон про Сороса», який обмежує діяльність організацій, що підтримують мігрантів. Угорщина відмовилася виконувати квоти ЄС з прийому біженців, збудувала паркан на кордоні з Сербією та закрила кордони під час міграційної кризи 2015 року.

У Польщі націоналістична партія «Право і справедливість» (PiS) зосереджена на захисті «традиційних польських цінностей»:

- Введено заборону на аборти (2020) та обмежено права ЛГБТ-спільноти (т.зв. «ЛГБТ-ідеологія» визнана загрозою національній безпеці).
- Відмова від квот ЄС на прийом біженців, аргументуючи це «захистом польської ідентичності».
- Після століть окупації (нацизм, комунізм) поляки прагнуть зберегти культурну автономію. Націоналістичні рухи (наприклад, «Національний рух») використовують гасла: «Польща для поляків!»

Підйом правих партій у цих країнах мав значні політичні наслідки. У Угорщині партія «Фідес» отримала конститу-

ційну більшість, реформувавши судову систему та ЗМІ на користь уряду. У Польщі PiS перетворила державні ЗМІ на інструмент націоналістичної пропаганди, звинувачуючи ЄС у «культурному імперіалізмі».

Обидві країни отримують штрафи від ЄС за порушення принципів верховенства права. Наприклад, Польщу позбавили фінансування через реформи судів. Угорщина блокує рішення ЄС щодо санкцій проти Росії, підкреслюючи «незалежність угорської політики».

Соціальна поляризація зростає: молодь у Польщі та Угорщині (особливо в сільських районах) підтримує націоналізм, тоді як міські мешканці частіше виступають за євроінтеграцію. Зростає ксенофобія: у Польщі 40% громадян вважають, що мігранти «несуть злочинність».

Теоретичний контекст цієї ситуації включає протиставлення етнокультурного націоналізму та конституційного патріотизму. Юрген Габермас вважав, що Європа має ґрунтуватися на спільних правах, а не етнічності. Однак Угорщина та Польща відкидають цю ідею, наголошуючи на етнічній ідентичності.

Криза мультикультуралізму в Європі частково викликана відсутністю ефективних механізмів інтеграції мігрантів. Натомість виникли паралельні спільноти, що посилили страхи корінного населення.

Націоналістичні рухи в Угорщині та Польщі — це реакція на глобалізаційні виклики, такі як міграція, втрата культурної гомогенності та економічна конкуренція. Їхня популярність показує, що мультикультуралізм в Європі потребує реформ, які б поєднували інтеграцію мігрантів із захистом традиційних цінностей.

Міграційні кризи, зокрема спричинені конфліктами на Близькому Сході та в Африці, викликали великий потік біженців до Європи. Це призвело до страху серед місцевого населення щодо зростання чисельності іммігрантів та їхнього впливу на культуру й економіку. Наприклад, у Німеччині після прийняття великої кількості біженців у 2015 році спостерігалось зростання підтримки правих популістських пар-

тій, таких як «Альтернатива для Німеччини» (AfD), які використовували риторику про захист національної ідентичності.

Праві популісти активно експлуатують страх перед втратою національної ідентичності, стверджуючи, що глобалізація та імміграція загрожують традиціям і цінностям корінного населення. Наприклад, у Франції «Національний фронт» (нині «Республіканці») використовує риторику про захист французької культури від «іноземного впливу», закликаючи до жорсткішої міграційної політики.

Популісти створюють образ «ворога», яким можуть бути іммігранти чи міжнародні організації. У Італії партія «Ліга» під керівництвом Маттео Сальвіні використовує риторику про захист італійської культури та економіки від іммігрантів.

Глобалізація та міграційні кризи викликають страх втрати національної ідентичності, який праві популісти використовують для формування своїх платформ. Ця динаміка веде до посилення націоналістичних настроїв та політики ізоляціонізму в багатьох країнах. Важливо знайти баланс між глобальними процесами та збереженням культурної самобутності, щоб уникнути подальшої поляризації суспільства.

Зростання недовіри до парламентів і урядів у багатьох країнах Європи обумовлено низкою факторів, серед яких економічні труднощі, соціальна нерівність, корупційні скандали, неефективність управління та неспроможність політичних еліт реагувати на запити громадян. Ця криза довіри створює сприятливе середовище для популістських рухів, які використовують невдоволення суспільства для мобілізації виборців.

Джорджія Мелоні, лідерка правої партії «Брати Італії», стала прем'єр-міністром Італії у 2022 році. Вона використовує антиелітичну риторику, стверджуючи, що традиційні політичні партії не здатні захистити національні інтереси та цінності. Мелоні акцентує на важливості «захисту традиційних цінностей» і критикує «ліберальний мейнстрім», який вона вважає загрозою для ідентичності Італії. У своїх виступах вона часто говорить про необхідність повернення до основних цінностей, таких як сім'я, культура та національна ідентичність. Наприклад, під час однієї з промов вона заявила: «Я — Джор-

джія. Я жінка, я мати, я італійка, я християнка», що стало популярним слоганом серед її прихильників.

Мелоні та інші праві популісти використовують страх перед міграцією та глобалізацією для підсилення своєї риторики. Вони стверджують, що іммігранти загрожують традиційним цінностям і культурі країни, що дозволяє їм позиціонувати себе як захисників «простого народу» проти еліт, які нібито не здатні вирішити ці проблеми. Прикладами інших популістських рухів є «Альтернатива для Німеччини» (AfD), яка акцентує на проблемах імміграції та економічної нерівності, французький «Національний фронт», що критикує політику мультикультуралізму, та італійська «Ліга» Маттео Сальвіні, яка використовує страх перед міграційними потоками для захисту «традиційних цінностей».

Недовіра до правлячого класу стала потужним інструментом для правих популістів у сучасному політичному ландшафті. Вони експлуатують відчуття відірваності цього класу від реальних потреб населення, щоб залучити підтримку. У випадку Джорджії Мелоні це проявляється у риторичі про захист традиційних цінностей від «ліберального мейнстріму», що зміцнює її позиції в Італії. Популісти також пропонують спрощені рішення, такі як «закрити кордони» або «повернути робочі місця», які ігнорують складність проблем, але резонують з емоційними запитами виборців.

Маніпуляція медіа та використання соцмереж для поширення «постправди» і створення ворожих образів (мігранти, ЄС) є поширеними тактиками, які використовуються для впливу на громадську думку. У країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), таких як Польща та Угорщина, популізм часто поєднується з авторитарними практиками, включаючи обмеження свободи ЗМІ та усунення опозиції через суди.

Соціальні мережі стали потужним інструментом для поширення дезінформації та маніпулювання громадською думкою. Наприклад, фейкові акаунти та боти використовуються для поширення проросійських наративів та дезінформації про війну в Україні. Одним із ключових елементів маніпуляції є створення ворожих образів, таких як мігранти або Європей-

ський Союз. Мігрантів часто представляють як загрозу національній ідентичності та безпеці, а ЄС звинувачують у нав'язуванні політики, яка не відповідає національним інтересам.

Приклади з країн ЄС:

З лютого по жовтень 2023 року було виявлено 8 296 випадків російської пропаганди в медіа шести країн ЄС (Німеччина, Італія, Чехія, Словаччина, Угорщина та Польща). У Словаччині поширюються прогнози про захоплення Росією Лівобережжя України; у Німеччині – фейки про провал контрнаступу; в Угорщині – тези про неефективність зброї та санкцій; у Чехії – кампанії з дискредитації української влади; а в Польщі – твердження про відсутність підтримки України з боку США.

Обмеження свободи ЗМІ та усунення опозиції:

У Польщі уряд використовує різні механізми для обмеження свободи ЗМІ, включаючи зміни в законодавстві та фінансовий тиск на незалежні медіа. Це призводить до домінування провладних голосів у медіапросторі та зменшення видимості критики уряду. В Угорщині уряд Віктора Орбана встановив контроль над більшістю ЗМІ через систему лояльних власників та регуляторні механізми, що дозволяє йому формувати інформаційний простір і поширювати провладні наративи.

Поєднання популізму з авторитарними практиками. Уряди Польщі та Угорщини використовують популістську риторику для мобілізації підтримки серед виборців, водночас обмежуючи свободу ЗМІ та усуваючи опозицію. Це створює ситуацію, за якої демократичні інститути слабшають, а авторитарні тенденції посилюються.

Маніпуляція медіа, поширення дезінформації та обмеження свободи ЗМІ є серйозними загрозами для ліберальної демократії. У країнах ЦСЄ ці тенденції особливо помітні, оскільки популістські уряди застосовують авторитарні практики для зміцнення своєї влади та контролю над інформаційним простором.

Авторитарні лідери, такі як Віктор Орбан або Реджеп Ердоган, трансформують демократії в «неліберальні» режими,

зберігаючи формальні вибори, але встановлюючи контроль над усіма гілками влади. Їхня стратегія включає таке.

Монополізація інститутів. Віктор Орбан, прем'єр-міністр Угорщини, перетворив суди та медіа на інструменти партії «Фідес», аргументуючи це «волею більшості». Цей процес відбувався поступово з моменту його повернення до влади у 2010 році й супроводжувався змінами в законодавстві, які дозволили йому зміцнити контроль над ключовими інститутами.

Орбан і його уряд вжили низку заходів для підпорядкування судової системи. Зокрема, було змінено процедури призначення суддів, що дало уряду більше впливу на судову владу. Наприклад, у 2011 році було створено нову Національну судову адміністрацію, підпорядковану Міністерству юстиції, що фактично дозволило уряду контролювати призначення суддів.

Ці зміни викликали критику з боку Європейського Союзу та правозахисних організацій, які заявили, що вони підривають незалежність судової системи. У 2021 році Суд Європейського Союзу визнав ці реформи такими, що порушують принципи верховенства права.

Паралельно з контролем над судами Орбан встановив домінування над медіапейзажем Угорщини. Після 2010 року більшість незалежних ЗМІ були або закриті, або придбані лояльними до уряду бізнесменами. У 2018 році права власності на більшість медіаресурсів передали фонду Kesma, контролюваному членами партії «Фідес». Це дозволило уряду формувати інформаційний простір відповідно до своїх політичних інтересів.

Орбан виправдовує свої дії необхідністю захисту національних інтересів та «волею більшості». Він стверджує, що реформи є відповіддю на бажання угорського народу зберегти свою ідентичність і традиційні цінності. Це ставлення підкріплюється риторикою про загрози з боку іммігрантів та ЄС. Під час кризи біженців у 2015 році Орбан активно використовував страх перед імміграцією для зміцнення своєї влади. Він заявляв, що нелегальні мігранти становлять загрозу для угорської культури й безпеки, та запровадив жорсткі заходи контролю на кордонах.

Монополізація інститутів в Угорщині під керівництвом Віктора Орбана є яскравим прикладом того, як популістські лідери використовують аргумент «волі більшості» для виправдання авторитарних практик. Контроль над судами та медіа дозволяє Орбану зміцнювати свою владу й формувати суспільну думку відповідно до своїх політичних цілей. Це викликає серйозні занепокоєння щодо майбутнього демократії в Угорщині та її відносин із Європейським Союзом.

Націоналістична риторика, що акцентує увагу на «захисті суверенітету» від Європейського Союзу (ЄС) чи НАТО, часто використовується для легітимізації внутрішніх репресій. Політичні лідери, які її просувають, стверджують, що зовнішні сили загрожують національній ідентичності та автономії, що дозволяє їм виправдовувати обмеження прав і свобод громадян.

Приклади з Центрально-Східної Європи. В Угорщині уряд Віктора Орбана використовує націоналістичну риторику для виправдання своїх політичних дій. Орбан стверджує, що захист суверенітету Угорщини вимагає жорстких заходів проти імміграції та критики з боку ЄС. Він регулярно говорить про «загрозу» з боку біженців і мігрантів, представляючи їх як небезпеку для угорської культури та безпеки. Ця риторика легітимізує репресивні заходи, зокрема обмеження свободи ЗМІ та переслідування опозиційних політиків. Наприклад, у 2018 році уряд ухвалив закон, що дозволяє закривати незалежні медіа під приводом «захисту національної безпеки». Це створює атмосферу страху та посилює контроль над інформаційним простором.

У Польщі правляча партія «Право і справедливість» (PiS) також використовує націоналістичну риторику для виправдання своїх дій. Лідери партії стверджують, що захист суверенітету Польщі вимагає відмови від певних зобов'язань перед ЄС, особливо в питаннях прав людини та верховенства права. Наприклад, уряд запровадив реформи, які підривають незалежність судової системи, аргументуючи це необхідністю «захисту від зовнішнього втручання». Це призвело до протестів у країні та критики з боку ЄС, однак уряд продовжує наполягати, що ці дії є частиною «захисту польського суверенітету».

Націоналістична риторика про «захист суверенітету» від ЄС чи НАТО стає інструментом легітимації внутрішніх репресій у країнах Центрально-Східної Європи. Політичні лідери використовують страх перед зовнішніми загрозами для виправдання обмежень громадянських свобод і контролю над інформацією. Це створює небезпечний прецедент для демократичних інститутів у регіоні.

Маніпуляція історичною пам'яттю. Партія «Право і справедливість» (PiS) у Польщі використовує маніпуляцію історичною пам'яттю для дискредитації опонентів, створюючи образ «зрадників нації». Ця риторика не лише легітимізує її політичні дії, а й сприяє зростанню підтримки за рахунок соціальних програм, поєднуючи авторитарні тенденції з популізмом.

PiS активно експлуатує історичні наративи, щоб представити своїх політичних опонентів як «зрадників». Наприклад, під час виборчих кампаній партія наголошує, що опозиційні сили нібито діють всупереч національним інтересам, співпрацюючи з іноземними державами або міжнародними організаціями. Це дозволяє PiS позиціонувати себе як єдиного захисника польської ідентичності та суверенітету.

Маніпуляція історичною пам'яттю. Ключовою фігурою в цій стратегії є Кароль Навроцький, голова Інституту національної пам'яті, який активно формує патріотичний дискурс через систему викладання історії. Наприклад, він ініціював зміни в експозиції Музею Другої світової війни в Гданську, акцентуючи увагу на стражданнях поляків та їхній ролі в захисті євреїв під час Голокосту. Це викликало суперечки, оскільки, поряд із прикладами героїзму, частина польського населення також брала участь у злочинах проти євреїв.

PiS використовує щедрі соціальні програми для зміцнення підтримки серед виборців. Наприклад, програма «500+» забезпечує фінансову допомогу сім'ям із дітьми, що дозволяє партії утримувати прихильність значної частини населення. Такі ініціативи подаються як частина «національного відродження», що підкреслює роль PiS у підвищенні добробуту громадян.

Стратегія PiS поєднує авторитарні практики з популістськими обіцянками. З одного боку, партія запроваджує об-

меження свободи ЗМІ та переслідує опозиційних політиків. З іншого – пропонує соціальні виплати, які забезпечують їй популярність серед широких верств населення. Наприклад, контроль над медіа дозволяє уряду формувати позитивний імідж партії та дискредитувати опонентів.

Маніпуляція історичною пам'яттю та створення образу «зрадників нації» дозволяють PiS легітимізувати свої дії, тоді як соціальні програми допомагають зберігати підтримку серед виборців. Поєднання авторитаризму з популізмом створює небезпечний політичний клімат у Польщі, де права людини та демократичні інститути опиняються під загрозою.

Популізм у Західній та Центрально-Східній Європі має суттєві відмінності. У Західній Європі він виникає в умовах «постматеріалістичних» суспільств, де головними питаннями стають ідентичність та культурні розбіжності. Наприклад, у Франції «Національний фронт» акцентує увагу на імміграції та національній ідентичності. Популістські сили тут рідко переходять до авторитаризму, проте їхній вплив змінює політичний дискурс мейнстріму. Водночас у Центрально-Східній Європі популізм має класовий характер і пов'язаний із соціально-економічним розчаруванням після переходу до ринкової економіки у 1990-х. У Польщі партія «Право і справедливість» (PiS) здобула підтримку, поєднуючи соціальні обіцянки з антиєвропейською риторикою.

Популізм у своєму розвитку призводить до ерозії демократичних інститутів. Авторитарні режими послаблюють механізми стримувань і противаг, як це сталося в Угорщині, де зміни у судовій системі суттєво обмежили незалежність суддів. Поляризація суспільства, спричинена популістською риторикою, розділяє громадян на «справжніх патріотів» і «ворогів», що ускладнює політичний діалог і підриває суспільний консенсус. Успіх популістів у Європі створює «ефект доміно», легітимізуючи подібні практики в інших регіонах і посилюючи тенденції до авторитаризму.

Сучасний підйом популізму та авторитаризму є не тимчасовим явищем, а результатом глибоких криз ліберальної мо-

делі. Для його стримування необхідні реформи, які поєднують ефективне управління зі зростанням громадянської участі. Одним із можливих рішень є використання цифрових платформ, що дозволяють громадянам безпосередньо впливати на процес ухвалення рішень. Без відновлення довіри до демократичних інститутів популістичні та авторитарні тенденції залишатимуться загрозою для політичних свобод і стабільності.

Висновки до розділу 1

Криза ліберальної парадигми, яка загострилася в останні десятиліття, є наслідком глибинних суперечностей, що накопичувалися в рамках самої ліберальної моделі. Її витоки сягають фундаментальної неспроможності сучасних інститутів відповісти на виклики глобалізованого світу, де економічна нерівність, культурні розколи та технологічні зрушення перетворилися на каталізатори суспільного незадоволення. Лібералізм, який колись проголошувався як універсальний проєкт свободи, прогресу та міжнародної солідарності, дедалі частіше сприймається як інструмент відчуження: його економічні механізми призвели до концентрації багатства в руках вузької еліти, а політика мультикультуралізму та відкритих кордонів — до страху втрати національної ідентичності.

Прояви цієї кризи виражаються у масовій втраті довіри до традиційних політичних партій, ЗМІ та європейських інституцій, які дедалі більше асоціюються з бюрократичною відірваністю. Вибори останніх років у Європі демонструють стрімке зростання підтримки право-консервативних і популістських сил, які експлуатують гнів «забутих» соціальних груп — промислових робітників, сільських жителів, консервативно налаштованого середнього класу. Від Угорщини до Італії, від Польщі до Франції лідери-популісти стверджують, що ліберальний порядок не лише не вирішив проблем, а й створив нові: міграційні кризи, деіндустріалізацію, розмивання традиційних цінностей. Їхня риторика базується на простому протиставленні — «ми» (справжній народ) проти «них» (глобалісти, бюрократи, «політкоректна еліта»).

Важливим аспектом кризи є також зміна інформаційного ландшафту. Соціальні мережі, які лібералізм сприймав як інструмент демократизації, перетворилися на платформи для поширення дезінформації, теорій змови та радикальних ідей. Це створило парадокс: замість посилення громадянського діалогу цифрова ера лише поглибила суспільну поляризацію. Класичні медіа, які колись виконували роль «сторожових псів демократії», втрачають монополію на істину, а їхня критика популізму часто сприймається як частина «системної пропаганди».

Культурний вимір кризи не менш вагомий. Ліберальний акцент на індивідуалізмі та правах меншин, попри його прогресивність, вступив у конфлікт із колективістськими ідентичностями, особливо в регіонах із сильною релігійною чи національною свідомістю. Наприклад, у країнах Центрально-Східної Європи спроби ЄС запровадити квоти на мігрантів або впровадити ліберальні соціальні стандарти сприймаються як загроза суверенітету, що дає авторитарним лідерам підстави для відкритого протистояння «брюссельській диктатурі».

Водночас криза лібералізму не є його кінцем — радше це сигнал про необхідність глибокої трансформації. Ліберальна парадигма, щоб зберегти свою актуальність, має переосмислити підхід до соціальної справедливості, знайти баланс між глобалізацією та захистом національних інтересів, а також відновити зв'язок між громадянами та інституціями. Без цього вона ризикує стати заручницею власних суперечностей, а світовий порядок — наблизитися до доби «конкуруючих авторитаризмів», де демократія перетворюється на формальність без реального змісту.

РОЗДІЛ 2

ПРАВOKОНСЕРВАТИВНИЙ ПОВОРІТ ЯК ВІДПОВІДЬ НА КРИЗУ ЛІБЕРАЛІЗМУ

2.1. Загальні характеристики доктрини консерватизму та етапи її розвитку

Консерватизм — це політична ідеологія, що виникла як реакція на соціальні, політичні та економічні зміни, викликані Великою французькою революцією та процесами модернізації в Європі. Основні принципи консерватизму ґрунтуються на збереженні традицій, забезпеченні стабільності суспільства та поступовому розвитку.

Походження терміна. Термін «консерватизм» походить від латинського слова *conservare*, що означає «зберігати» або «утримувати в незмінному стані». Це підкреслює головну мету консерватизму — збереження існуючих соціальних структур, культурних цінностей і традицій.

Консерватизм сформувався у відповідь на радикальні зміни, спричинені Великою французькою революцією 1789 року, яка призвела до повалення монархії, встановлення республіки та значних соціальних трансформацій. Консерватори виступили проти цих змін, прагнучи захистити традиційні інститути влади, зокрема монархію та церкву.

У сучасному значенні термін «консерватизм» вперше використано у Франції в 1820 році в журналі *La Conservateur*, редактором якого був Франсуа-Рене де Шатобріан. Публікації журналу пропагували ідеї реставрації монархії та відновлення ролі церкви в суспільстві, що відображало прагнення консерваторів повернутися до традиційних цінностей.

У Великій Британії термін «консервативний» почали використовувати у 1830 році для позначення партії «торі», яка виступала за збереження порядку і традицій. Ця партія стала основою сучасної Консервативної партії, яка продовжує існувати й сьогодні.

З середини XIX століття поняття консерватизму набуло загального вжитку для позначення поглядів осіб і груп, які виступали проти спадкоємців якобінців — революціонерів,

що прагнули ліквідувати монархію та встановити республіку. Консерватори заперечували:

- ліквідацію станового суспільства — вони вважали, що соціальна структура має зберігатися, оскільки забезпечує стабільність;
- відокремлення церкви від держави — консерватори підтримували тісний зв'язок між церквою та державою, вважаючи релігію важливим елементом суспільного життя;
- зменшення ролі церкви — вони виступали за збереження впливу церкви на моральні та етичні питання.

Традиціоналізм найкраще розглядається як протилежність змінам, які вважаються апріорі шкідливими та болісними, особливо якщо вони відбуваються раптово і мають суттєвий характер. Консерватизм, у свою чергу, підкреслює важливість дотримання традицій і звичаїв, а також збереження інститутів, які існують історично та пройшли перевірку часом. У цьому контексті можна спостерігати елементи соціального дарвінізму: ті традиції та інститути, що виявляються найкращими, зберігаються, а менш ефективні — зникають або виходять з історичної арени. Повага до традицій також базується на переконанні, що саме вони формують відчуття ідентичності як для окремої особи, так і для групи чи спільноти.

Традиціоналізм не заперечує можливість змін, але вважає, що вони повинні бути відповіддю на актуальні виклики суспільства — такі як зростання населення або зміни в балансі між промисловістю та аграрним сектором. Зміни мають відбуватися на основі усвідомлення їхньої необхідності та за попередньо встановленими процедурами.

Важливо зазначити, що зміни повинні бути поступовими, щоб уникнути негативних наслідків, які можуть виникнути внаслідок раптових реформ. Право в традиціоналізмі розглядається як частина звичаїв, які пройшли випробування часом і отримали суспільне визнання. Найвищою цінністю серед правових норм вважається конституція. Консерватори традиційно підтримують сильну державу, яка встановлює і підтримує порядок, застосовуючи жорсткі покарання для злочинців. Вони вважають, що людська істота постійно пере-

буває в органічних зв'язках зі спільнотами — родиною, друзями, локальною громадою та народом.

Консерватизм сприймає суспільство як організм, де всі частини співпрацюють подібно до органів людського тіла. У цьому контексті родина розглядається як найприродніший соціальний інститут, відповідальний за соціалізацію молодого покоління та забезпечення відчуття безпеки. Суспільство повинно захищати родину і піклуватися про її добробут, адже вона є головним стабілізатором суспільства. Народ також сприймається як природне утворення, що формується з людей зі спільною мовою, культурою та традиціями. Консерватизм виступає за єдину культуру та спільну систему цінностей і негативно ставиться до культурного плюралізму, вважаючи його загрозою стабільності суспільства. Цей підхід проявляється у націоналістичних настроях консерваторів, які фокусуються на розвитку власного народу без імперіалістичних амбіцій.

Державна власність повинна охоронятися державою. На відміну від лібералізму, консерватизм стверджує, що держава має право на оподаткування власності для виконання своїх функцій — захисту народу від загроз і підтримки порядку. Таким чином, консерватори традиційно підтримують сильну та добре фінансовану державу. Протягом XIX століття та на початку XX століття консерватизм активно підтримував роль релігії у суспільстві. Церква розглядалася як основний інститут для забезпечення порядку та стабільності в суспільстві[36].

Таким чином, традиціоналізм у консерватизмі підкреслює важливість історичного досвіду та соціальних зв'язків для формування стабільного суспільства. Консерватизм розглядає людину **залежною** від соціального оточення, яка боїться ізоляції, невідомості та нестабільності. Основною метою людини є прагнення до безпеки, яка безпосередньо пов'язана з усвідомленням свого місця в суспільстві. У цьому контексті порядок є гарантією стабільності та передбачуваності в житті людини.

З іншого боку, свобода ставить особу перед необхідністю робити вибір, часто між відомим і невідомим, що може призвести до змін у її становищі та нестабільності. Людина за своєю природою егоїстична і прагне захищати свої інтереси. Єдиним обмеженням для особистої свободи є право, яке

в консерватизмі розглядається як засіб збереження порядку. Право вважається частиною традицій, які пройшли випробування часом і отримали суспільне визнання. Найвищою цінністю серед правових норм є конституція. Консерватизм підкреслює, що право повинно розвиватися шляхом акумуляції норм і залишатися стабільним; зміни в праві повинні бути мінімальними, особливо щодо конституції. Традиційно консерватори підтримують сильну державу, яка встановлює й підтримує порядок, застосовуючи жорсткі покарання для злочинців, включаючи можливість смертної кари. Це підкреслює їхню віру в те, що лише через сильну владу можна забезпечити стабільність суспільства та захистити його від хаосу.

Таким чином, консерватизм виступає за збереження традиційних цінностей і інститутів, які забезпечують порядок і стабільність у суспільстві. Людина на постійній основі перебуває в органічних зв'язках зі спільнотами, до яких вона належить, такими як родина, коло друзів, локальна громада та народ. Консерватизм сприймає суспільство як організм, у якому його частини співпрацюють між собою, подібно до органів людського тіла. Так само, як у людському організмі, суспільні інститути виконують чітко визначені життєво важливі функції. Якщо якась частина суспільства не виконує своїх функцій належним чином, консерватизм вважає, що її не слід змінювати, а потрібно створити умови для відновлення її функціональної здатності. У цьому контексті особливе значення надається родині та народові.

Родина розглядається як найприродніший соціальний інститут, відповідальний за соціалізацію молодого покоління. Вона повинна забезпечувати дітям відчуття безпеки та прищеплювати моральні цінності, які існують у суспільстві. Тому суспільство має захищати і підтримувати родину, дбати про її добробут і здоров'я. Інститут родини вважається основним стабілізатором усього суспільства. Народ, подібно до родини, є природним утворенням, яке складається з людей із спільною мовою, культурою та традиціями.

Консерватизм підтримує гармонізовану культуру та систему моральних норм, водночас він агресивно налаштований до культурного різноманіття, оскільки вважає, що

воно викликає нестабільність у суспільстві. Тут консерватори розділяють ідеологію націоналістів, але їхній націоналізм зосереджений виключно на розвитку власного народу й не має імперіалістичних амбіцій щодо інших народів та держав. Значна увага, яку консерватизм приділяє народові, відображається в тому, що багато політичних партій консервативного спрямування використовують у своїй назві термін «народна». Наприклад, у Європарламенті депутати з різних країн, які представляють національні консервативні політичні сили, об'єднані в Народну партію.

Суспільство за своєю суттю є структурованим і завжди має певну систему соціального поділу. Оскільки розподіл власності, влади та статусів ніколи не може бути рівним, ідея рівності заперечується в принципі. Нерівність є ознакою органічного суспільства, подібно до людського організму, де серце, легені та м'язи виконують важливі, але різні функції. Так само й соціальні групи, з яких складається суспільство, мають свої специфічні завдання та функції. Влада має природне походження і не є продуктом суспільної угоди. Вона виникає зверху, а не знизу: батьки мають владу над дітьми, вчителі — над учнями, а власники — над працівниками на виробництві. Суспільство в усіх своїх складових потребує виконання функцій організації, керівництва та спрямування. Влада передбачає слухняність і дисципліну, яка повинна бути не лише інстинктивним підкоренням, а й свідомою та добровільною повагою до авторитету.

Статок є однією з ключових рис консерватизму. Він у будь-якій формі гарантує безпеку для особистості та родини, дозволяє підтримувати здоров'я, здобувати якісну освіту, підвищує рівень незалежності та сприяє повноцінній самореалізації. Власність зміцнює родинні зв'язки, покращуючи здатність до самостійного функціонування та сприяючи передачі спадку між поколіннями. Держава зобов'язана захищати право власності. Однак, на відміну від лібералізму, консерватизм вважає, що держава має право на оподаткування власності з метою забезпечення виконання важливих для суспільства функцій, таких як захист від зовнішніх та внутрішніх загроз,

підтримка правопорядку тощо. Тому консерзатори традиційно підтримують сильну та добре фінансовану державу.

Протягом XIX століття та на початку XX століття консерватизм активно підтримував суспільну роль релігії, зокрема церкви, як важливого соціального інституту. Церква вважалася основною складовою суспільної системи, оскільки виконувала ключові функції у забезпеченні суспільного порядку та стабільності основних соціальних груп і захищала родину. Однак внаслідок історичних змін, які відбулися з церквою протягом XX століття, оцінка її ролі в суспільному житті в консерватизмі зазнала змін. Незважаючи на це, сьогодні консерватизм продовжує підтримувати значення релігії для збереження національної ідентичності та морального здоров'я суспільства і родини. Це особливо помітно в діяльності європейських християнсько-демократичних та консервативних політичних партій, які виступають проти абортів, гомосексуалізму та інших подібних питань. У розвитку консерватизму протягом XX століття можна виділити два основні етапи: консерватизм першої половини XX століття та консерватизм другої половини XX століття.

2.2. Консерватизм першої половини XX ст.

Держави Європи, у яких консервативні політичні сили були при владі або в опозиції, зберігали непорушність традицій та концепцій, характерних для консерватизму другої половини XIX століття. Ці політичні сили прагнули сильної державної влади та обмеження демократії на користь правлячої верхівки, щоб встановити порядок і забезпечити суспільну безпеку. Це дало підстави дослідникам говорити про авторитарний характер консерватизму того часу. Найбільш повно теоретичні конструкції авторитарного формату були розроблені в Німеччині. Поразка кайзерівської Німеччини в Першій світовій війні стимулювала осмислення причин цього провалу та пошук шляхів подальшого розвитку на теоретичному й політичному рівнях.

У німецькому консервативному середовищі початку XX століття виділялися два основні напрями: «старі консерзатори» та прихильники «оновлювального» консерватизму. Ці підходи відображали різні погляди на політичний устрій

та соціальні зміни, які відбувалися в Німеччині після Першої світової війни.

Старі консерватори. Вільгельменісти. Представники «старих консерваторів», відомі також як «вільгельменісти», прагнули повернутися до політичного ладу, що існував за правління кайзера Вільгельма II, тобто до станової системи, яка характеризувалася монархічним управлінням.

Станова система передбачала чіткий поділ суспільства на класи, де монарх і аристократія мали перевагу над іншими верствами населення. «Старі консерватори» вважали, що цей лад забезпечував стабільність і порядок. Вони відкидали демократичні інститути, сприймаючи їх як загрозу традиційним цінностям. Аристократія, яка домінувала в системі, зневажала нижчі верстви, вважаючи їх недостатньо освіченими для участі в управлінні державою. Цей напрям наголошував на збереженні традиційних цінностей та інститутів як основи стабільного суспільства.

Оновлювальний консерватизм. Критика імперської Німеччини. На відміну від «старих консерваторів», представники «оновлювального» консерватизму критикували період імперської Німеччини за толерантність до лібералізму та нездатність адекватно реагувати на загрози з боку марксистів і соціалістів.

Лідери напрямку. Одним із найвідоміших представників цього напрямку був Освальд Шпенглер. У своїй праці «Присмерк Європи» (1918–1922) він висловлював думки про занепад західної цивілізації й закликав до необхідності зміни підходів у політиці. Шпенглер використовував біологічну метафору для опису суспільства, порівнюючи його з живим організмом. Він стверджував, що суспільство проходить стадії розвитку, подібно до життя організму: народження, зрілість і занепад. Це означало, що суспільство потребує сильного керівництва для підтримки стабільності та порядку. Шпенглер виступав за авторитаризм як спосіб забезпечення порядку та контролю над суспільством. Він вважав, що лише сильна влада може протистояти хаосу й дати відсіч радикальним ідеям. У своїх поглядах він також містив елементи расизму, вважаючи німців «народом-паном», покликаним вирішувати світові питання. Він стверджував, що німці мають особливу місію в

історії. Шпенглер критикував раціоналізм як обмежений підхід до розуміння світу. Він вірив у силу інстинктів і емоцій у формуванні людської поведінки[37].

Таким чином, у німецькому консервативному середовищі початку ХХ століття існували два різні підходи: «старі консерватори», які прагнули повернутися до традиційних порядків монархії, та «оновлювальний» консерватизм, який закликав до критичного переосмислення минулого та адаптації до нових умов. Цей розподіл відображав ширші соціальні та політичні зміни в Німеччині після Першої світової війни та став важливим етапом у розвитку консервативної думки.

Ідеєю, яка об'єднала більшість прибічників «оновлювального» консерватизму, стала концепція «консервативної революції» або «третього шляху». Представники цієї концепції сконцентрували свої зусилля на критику основ та інститутів демократичного суспільства, а саме на парламентаризму та глобалізму. Водночас вона обґрунтовувала необхідність «особливого шляху» для національного відродження. Одним із ключових завдань цієї концепції було формування нової колективності, яка мала протистояти партійному розподілу суспільства та політичному протистоянню. Об'єднуючим елементом для цієї колективності повинна була стати єдина Батьківщина та спільна нація. Формування такої колективності передбачалося через історичну наступність та станову конструкцію, що базувалася на традиціях і цінностях минулого.

Ключовим елементом цієї нової конструкції мав стати національний лідер, який би відповідав перед нацією та спрямовував діяльність усіх громадян на досягнення національної величі. Лідер повинен був бути символом єдності та стабільності, здатним об'єднати різні соціальні групи навколо спільної мети. Концепція «консервативної революції» виникла як реакція на соціальні та політичні зміни, що відбувалися в Німеччині після Першої світової війни. Вона поєднувала елементи традиціоналізму з прагненням до радикальних змін у суспільстві, що робило її унікальною в контексті консервативних ідей. Головними елементами цієї концепції були такі:

1. Критика демократичних інститутів, консервативні революціонери стверджували, що парламентаризм і ліберальні

цінності призвели до політичної фрагментації та ослаблення держави;

2. Національне відродження, вони закликали до відновлення національної гідності та самосвідомості, вважаючи, що Німеччина повинна знайти свій «особливий шлях» розвитку;

3. Історична наступність, підкреслювалася важливість історичних традицій як основи для формування нової політичної ідентичності;

4. Сильний лідер, національний лідер мав стати центральною фігурою, здатною об'єднати народ навколо спільних цілей і цінностей.

Ця концепція знайшла своє відображення в діяльності ряду інтелектуалів і політичних діячів того часу, які прагнули переосмислити роль консерватизму в нових умовах післявоєнного світу. Вони вважали, що лише через об'єднання народу під сильним лідерством можна подолати виклики сучасності та забезпечити стабільність у країні. Таким чином, концепція «консервативної революції» стала важливим етапом у розвитку німецького консерватизму, пропонуючи альтернативу як лібералізму, так і соціалізму, з акцентом на національну єдність і традиційні цінності. Зокрема, до представників цього напрямку належить Артур Мьоллер ван ден Брук (1876-1925), автор основної праці «Третій Рейх» (1923).

У цій книзі Мьоллер сформулював концепцію «третього рейху» як ідеалізованої німецької держави, яка мала стати синтезом історичних епох:

– Перший Рейх — Священна Римська імперія (середньовіччя);

– Другий Рейх — імперія Бісмарка (XIX ст.);

– Третій Рейх — майбутня імперія, що поєднує традиційні цінності з соціальними реформами, усуваючи антагонізми між класами.

Він критикував лібералізм, парламентаризм і «матеріалістичний індивідуалізм», пропонуючи на їхню заміну авторитарну державу з ієрархічною структурою, де нація об'єднується навколо «вічних цінностей» (патріотизм, героїзм, духовність). Теорія «молодих народів» викладена у праці «Право молодих народів» (1918), де Мьоллер розділив світ на

«молоді» (Німеччина, Росія, США) та «старі» (Франція, Велика Британія) народи. «Молоді» мали стати провідниками нового світового порядку, унікаючи крайнощів капіталізму та комунізму [35]. Він вважав, що Німеччина має об'єднати Європу під своїм керівництвом, забезпечуючи «життєвий простір» (Lebensraum) для розвитку.

Концепція «консервативної революції». Мьолер був одним із лідерів младоконсервативного руху, який прагнув поєднати революційні зміни зі збереженням традицій. Він виступав за:

- антилібералізм — відкидання парламентської демократії як «слабкої» форми правління;
- націонал-соціалізм — синтез націоналізму і соціальної справедливості, що відрізнявся від марксизму;
- авторитарний корпоративний устрій — суспільство, організоване за станами, де влада належить еліті.

Роль у теорії консерватизму. Ідеологічний фундамент «Консервативної революції». Мьолер став ключовою фігурою німецького інтелектуального руху 1920-х років, який відкидав Веймарську республіку та шукав альтернативу ліберальній демократії. Його ідеї вплинули на таких мислителів, як Карл Шмітт і Ернст Юнгер, а також на формування націонал-соціалізму, хоча сам він критикував Гітлера за «пролетарський примітивізм».

Відродження національної ідентичності. Мьолер акцентував на необхідності повернення до «німецького духу», який, на його думку, був зруйнований індустріалізацією та вестернізацією. Він запропонував метафізичний націоналізм, де нація розглядалася як органічна цілісність, а не політична конструкція.

Вплив на геополітичну думку. Його теорія «особливого шляху» (Sonderweg) для Німеччини стала інструментом легітимації експансіоністської політики. Він закликав до союзу з Радянською Росією проти «загниваючого Заходу», що пізніше відобразилося в пакті Молотова-Ріббентропа.

Спадщина та суперечності його теорії. Вплив на нацизм. Термін «Третій Рейх» і ідея національного відродження були використані нацистами, але Мьолер відкидав расову теорію, наголошуючи на «духовних расах». Сучасний вплив: Його

ідеї живуть у рухах «нових правих» Європи, зокрема у французькому Національному фронті та російських націоналістів. Його теорії розглядаються як інтелектуальне джерело тоталітаризму, оскільки вони поєднували революційний запал із авторитаризмом[38].

Мьоллер ван ден Брук став мостом між традиційним консерватизмом і радикальними ідеологіями ХХ ст. Його праці заклали основи для переосмислення націоналізму в умовах кризи лібералізму, але також продемонстрували небезпеку політичної метафізики, відірваної від реальності.

Освальд Шпенглер (1880–1936) — німецький філософ, історик культури, соціальний мислитель і публіцист, представник філософії життя. Він вивчав філософію, історію, математику й мистецтво в Мюнхенському та Берлінському університетах, а в 1904 році здобув докторський ступінь. Його інтереси охоплювали античну філософію, що відобразилося в дисертації, присвяченій метафізичним основам філософії Геракліта. Найвідомішою працею Шпенглера є двотомна філософська праця «Присмерк Європи» («Занепад західного світу»), у якій він передбачив загибель західноєвропейської та американської цивілізацій, представивши історію як калейдоскоп із восьми «органічних» культурно-історичних типів. За даними досліджень, перший том «Занепаду Європи» був надрукований малотиражною типографією, але книга швидко розійшлася й перевидавалася кілька разів[39].

Інша відома робота Шпенглера — «Роки рішень: Німеччина в рамках всесвітньо-історичного розвитку» — після приходу до влади нацистів була вилучена з продажу. Окрім підтримки теорії переваги нордичної раси, Шпенглер закликав до відродження цінностей античної епохи.

Фашисти в Італії у 30-х роках розділяли та втілювали в життя ідеї «консервативної революції» або «третього шляху». Їхніми ідеологами були Рене Генон та Юліус Евола — видатними представниками інтегрального традиціоналізму, філософської школи, що виникла у ХХ столітті. Рене Генон (1886–1951) вважається основоположником інтегрального традиціоналізму. Його основні ідеї зосереджені на концепції «Традиції», яку він визначав як сукупність метафізичних знань, що пере-

даються через покоління. Генон критикував сучасний світ за відхід від духовних принципів і вважав, що західна цивілізація переживає кризу, віддаляючись від традиційних цінностей. Основні роботи: «Третій Рейх» (1923) — хоча ця праця не є найвідомішою, вона ілюструє його погляди на політичні й соціальні питання; «Занепад західного світу» (переклад назви) — праця, що відображає його загальний напрямок думок. Генон також розвивав ідеї циклічності часу, вважаючи, що людство перебуває в останній стадії деградації[40].

Юліус Евола (1898–1974) — італійський філософ і езо-терик, який розвивав ідеї Генона. Він акцентував увагу на важливості традиційних цінностей та ідеї «консервативної революції», яка мала на меті відновлення традиційного суспільства. Основні праці: «Повстання проти сучасного світу» (1934) — критика сучасності із закликом до повернення традицій; «Середньовічний світ» (1945) — дослідження впливу середньовічної культури. Евола підкреслював роль духовного відродження та еліти в суспільстві. Обидва мислителі вплинули на інтегральний традиціоналізм, ставши ключовими фігурами в критиці сучасності. Їхні роботи залишаються актуальними для дослідників традиціоналізму.

Індивідуалістичний консерватизм у 20–30 роках ХХ століття отримав подальший розвиток, зосередившись на соціальному дарвінізмі та апологетиці багатства. Соціальний дарвінізм став значним суспільним явищем у другій половині ХІХ століття. Спадщина Вільяма Грема Самнера (1840–1910), одного із засновників цього напрямку в США, також належить до індивідуалістичного консерватизму. Основні ідеї Самнера, викладені в працях «Способи життя» (1906) та збірнику «Наука про суспільство» (1927), традиційно розглядаються в контексті соціології, яку він трактував як науку про суспільне життя. На його думку, основу цього життя становлять інтереси окремих людей, що суперечать одне одному й постійно породжують конфлікти[41]. Економічна конкуренція індивідів є, за Самнером, одним із головних чинників існування суспільства.

Для забезпечення безперешкодної дії принципу еволюції, тобто домінації сильніших, необхідно звільнити поле боротьби від втручання держави. Таке втручання суперечить приро-

ді суспільства, оскільки ті, хто програє — безробітні, бездомні, неосвічені та інші — самі винні у своєму «програші». Отже, Самнер доповнив/модифікував класичні положення традиціоналізму принципами еволюції та суспільної боротьби.

На межі ХІХ–ХХ століть у Сполучених Штатах сформувалася впливова філософія особистісного успіху, що пов'язувала індивідуальний розвиток із накопиченням матеріального багатства. Найяскравішим представником цього напрямку став Ендрю Карнегі (1835–1919) — видатний американський промисловець та філантроп шотландського походження. До моменту свого відходу від активного управління бізнес-імперією в 1901 році він досяг статусу однієї з найбагатших людей світу, що надало його ідеям особливої ваги та впливовості.

Свої погляди Карнегі систематично виклав у серії важливих праць: «Тріумф демократії» (1888), де він розглядав успіхи американської економічної системи, «Багатство» (1898), яка пізніше стала відома як «Євангеліє багатства», та «Проблеми сьогодення» (1908). У цих роботах він розвинув комплексну філософію, центральним елементом якої було розуміння праці як фундаментального інструменту розвитку та облагородження людської особистості. Це переконання знайшло практичне втілення в організації роботи його підприємств, де була впроваджена сувора система трудової дисципліни та ефективності.

Економічні погляди Карнегі базувалися на принципах класичного лібералізму. Він був переконаним прихильником вільної ринкової конкуренції та категорично виступав проти будь-яких форм державного втручання в економічне та суспільне життя. Особливо різко він критикував ідею державного перерозподілу доходів на користь малозабезпечених верств населення, вважаючи такі заходи шкідливими для суспільного розвитку.

Натомість Карнегі розробив власну концепцію соціальної відповідальності багатих, яка передбачала добровільну філантропію як механізм суспільної підтримки. При цьому він принципово розмежовував звичайну благодійність, яку вважав потенційно шкідливою, та стратегічну філантропію, спрямовану на розвиток освіти та культури. За його переконанням, надмірні статки заможних громадян мали спрямовуватися не

на пряму матеріальну допомогу бідним, а на створення можливостей для їхнього саморозвитку та самовдосконалення.

Ця філософія знайшла практичне втілення в масштабній філантропічній діяльності самого Карнегі. Найвідомішим його проектом стало створення мережі публічних бібліотек, відомих як Carnegie libraries. До кінця його життя було засновано близько 2500 таких закладів по всьому світу, що зробило це одним із найбільших просвітницьких проєктів в історії. Крім того, він здійснював значні інвестиції в розвиток університетів, підтримку наукових досліджень та культурних установ[42]. Для систематизації та продовження цієї діяльності у 1910 році було створено Фонд Карнегі, який став однією з перших великих благодійних організацій сучасного типу. Цей фонд продовжує функціонувати і сьогодні, залишаючись впливовим гравцем у сфері підтримки освіти, науки та культури.

Таким чином, Ендрю Карнегі не лише розробив впливову філософію особистого успіху та соціальної відповідальності, але й створив практичну модель стратегічної філантропії, яка вплинула на розвиток благодійності у XX столітті та залишається актуальною до сьогодні.

Консерватизм першої половини XX століття являв собою складне та багатогранне явище, що розвивалося під впливом драматичних історичних подій — двох світових воєн, економічних криз та соціальних потрясінь. У цей період консервативна думка зазнала істотної трансформації, реагуючи.

Ключовими особливостями розвитку консерватизму цього періоду стали:

По-перше, формування нових напрямів консервативної думки, зокрема «консервативної революції», що намагалася поєднати традиційні цінності з радикальними методами суспільних змін. Представники цієї течії, такі як Освальд Шпенглер та Артур Мьоллер ван ден Брук, розробили критичний аналіз західної цивілізації та запропонували альтернативні моделі суспільного розвитку.

По-друге, виникнення інтегрального традиціоналізму, представленого працями Рене Генона та Юліуса Еволи, який прагнув відродити духовні цінності через синтез різних релі-

гійних та езотеричних традицій. Цей напрям запропонував глибоку критику модерності та матеріалізму сучасного світу.

По-третє, розвиток американського консерватизму, особливо в його економічному вимірі, що знайшло відображення у працях та діяльності таких постатей, як Ендрю Карнегі. Цей напрям акцентував увагу на індивідуальній ініціативі, вільному підприємництві та добровільній філантропії як альтернативі державному втручання.

Важливо відзначити, що консерватизм цього періоду часто набував радикальних форм, що іноді зближувало його з тоталітарними ідеологіями. Водночас він зберігав свої фундаментальні риси: прихильність до традиційних цінностей, скептичне ставлення до радикальних змін та увагу до органічного розвитку суспільства.

Період першої половини ХХ століття став часом переосмислення консервативних ідей та їх адаптації до нових історичних умов. Консерватизм цієї епохи заклав основи для подальшого розвитку консервативної думки у другій половині ХХ століття та вплинув на формування сучасних консервативних течій.

2.3. Консерватизм другої половини ХХ ст.

Розпочинаючи з 1945 року, у Європі зазнала краху ідеологія та практика націонал-соціалістичної та фашистської систем, у той же час політична доктрина реального соціалізму піддавалася гострій критиці з боку західних країн як тоталітарна формація. Натомість у більшості європейських країн розпочало панування ліберальної демократії. Щодо оцінки подальшого розвитку консерватизму у другій половині ХХ століття існує певна розбіжність, яка виявляється у визначенні параметрів неоконсерватизму. Присутні два підходи. Згідно з першим, усі теоретичні концепції, напрацьовані представниками консервативних політичних сил у цей період, слід відносити до неоконсерватизму. Відповідно, цей термін вважається універсальним та інтегральним, подібно до неолібералізму. Представники другого підходу вважають, що після завершення Другої світової війни в межах консерватизму сформувалися близькі, але окремі теоретичні напрями, одним з яких і виступає неоконсерватизм.

У другій половині ХХ століття в консерватизмі сформувалися такі окремі течії:

- лібертаризм;
- патерналістський (прагматичний) консерватизм;
- радикальний консерватизм;
- неоконсерватизм.

Післявоєнний період відзначився поглибленням впливу ліберальних ідей на консерватизм, який розгалужувався двома шляхами. З одного боку, виник лібертаризм, що спирався на принципи класичного лібералізму. З іншого боку, з'явився патерналістський (прагматичний) консерватизм, який адаптував теорію, засновану Джоном Мейнардом Кейнсом у 1930-х роках, — напрям макроекономіки, що акцентує увагу на впливі сукупного попиту на виробництво, зайнятість та окремі концепції соціального лібералізму.

Після Другої світової війни принцип максимальної особистої свободи при мінімальному втручанні державної влади став центральною ідеєю не лише неолібералізму, але й набув поширення в консервативних та соціал-демократичних колах. Лібертаріанський консерватизм намагався поєднати ключові ліберальні цінності (особисту та економічну свободу, обмежене державне втручання в економіку) з традиційними консервативними принципами — сильною владою, суспільним порядком та індивідуальною відповідальністю.

Цей напрям особливо розвинувся у США та Великій Британії, де традиції класичного лібералізму мали міцне історичне коріння. Прихильники лібертаріанського консерватизму розглядали вільний ринок не лише як економічний механізм, але й як ефективний регулятор суспільних відносин. Вони вважали, що ринкові механізми здатні підтримувати суспільну дисципліну (наприклад, через страх безробіття) та стабільність.

У їхньому баченні суспільство функціонує подібно до корпорації, а такі фундаментальні цінності, як порядок, свобода та справедливість, розглядаються як результат тривалого історичного розвитку, досягнутий через процес спроб і помилок.

Найбільш систематичний виклад лібертаріанської доктрини представлений у праці американського політичного філософа Роберта Нозіка (1938–2002) «Анархія, держава та

утопія» (1974). Ця робота стала важливим внеском як у консервативний лібералізм, так і в консервативну думку загалом. Спираючись на принципи класичного лібералізму, Нозік відстоював права особистості та критикував концепцію держави загального добробуту, заснованої на змішаній формі власності. Його теорія базувалася на трьох основних положеннях (які, судячи з тексту, мали бути розкриті далі).

Перше, лібертаріанці виходять із пріоритету індивідуальних прав, заперечуючи їхню колективну природу. На їхню думку, права будь-якої групи, держави чи спільноти виникають лише за умови добровільної згоди окремих осіб, а не навпаки.

По-друге, ідея про обмежений характер держави передбачає, що її функції повинні зосереджуватися виключно на захисті найважливіших прав особистостей. У цьому сенсі держава повинна виконувати роль, подібну до поліційної служби. Така концепція мінімальної держави призвела до того, що ряд вчених вважають погляди Р. Нозіка, який розробив концепцію «мінімальної держави», яка ґрунтується на пріоритеті індивідуальних прав і свобод, варіантом помірної анархії.

По-третє, згідно з поглядами Роберта Нозіка, ключовим правом індивідів є право на приватну власність. Він стверджував, що кожна людина має право на самовласність і плоди своєї праці. Такий акцент на праві власності дає підстави дослідникам проводити паралелі між поглядами Нозіка та ідеями Джона Локка, який також вважав право на власність одним з основних природних прав. Нозік формулює генетичну теорію справедливості, що включає принципи справедливості придбання, передачі та ректифікації, які регулюють правомірне набуття і передачу власності. Він підтримував ідею «добровільного» рабства, що викликало критику. Нозік критикував теорію «соціальної держави» за посягання на індивідуальні права та виділяв два легітимні шляхи набуття приватної власності: через юридично оформлене право власності відповідно до чинного законодавства або через успадкування від попереднього законного власника. Він наголошував, що справедливість розподілу власності ґрунтується на історичних процесах її набуття, а не на принципах перерозподілу

матеріальних благ. Виходячи з принципу непорушності прав приватної власності, Нозік критично ставився не лише до соціального лібералізму, але й до системи прогресивного оподаткування, яка передбачала перерозподіл доходів у суспільстві. Він розглядав будь-які податки, що виходили за межі потреб мінімальної держави, як форму примусової праці, оскільки вони порушували фундаментальне право власності індивіда на зароблені кошти.

Виходячи з принципу непорушності прав приватної власності, Нозік критично ставився не лише до соціального лібералізму, але й до системи прогресивного оподаткування, яка передбачала перерозподіл доходів у суспільстві. Він розглядав будь-які податки, що виходили за межі потреб мінімальної держави, як форму примусової праці, оскільки вони порушували фундаментальне право власності індивіда на зароблені кошти.

Така позиція відображала радикальний захист прав приватної власності та мінімального державного втручання в економічні відносини, що стало характерною рисою лібертаріанського напрямку в консервативній думці[43]. Практичне втілення принципів лібертаріанства найяскравіше проявилось в політиці урядів Маргарет Тетчер у Великій Британії та Рональда Рейгана (1911-2004) у США. Тетчер, яка очолила Консервативну партію в 1975 році, а з 1979 по 1990 рік обіймала посаду прем'єр-міністра, впровадила політичну стратегію, що базувалася на двох ключових принципах: економічна політика: відмова від кейнсіанської моделі на користь монетаристського підходу; обмеження державного втручання: скорочення ролі держави в усіх сферах суспільного життя з акцентом на приватну ініціативу. Це включало масштабну приватизацію раніше націоналізованих галузей промисловості, децентралізацію управління, зменшення державного впливу в комунальному секторі, охороні здоров'я та освіті.

Додатковими характерними рисами політики Тетчер були жорстка позиція щодо питань правопорядку, прийняття існуючої соціальної нерівності як природного явища, проамериканська зовнішня політика, скептичне ставлення до Євро-

пейського Союзу. Дослідники особливо підкреслюють зв'язок її політики з лібертаріанством у питаннях трактування індивідуальних прав та особистої відповідальності громадян.

Стратегія Рональда Рейгана, сорокового президента США (1981-1989), в економічній сфері відома як «рейганоміка». Ця політика ґрунтувалася на запереченні принципів кейнсіанства та впровадженні монетарних заходів. Основною метою було зменшення інфляції та податкового тягаря, що, в свою чергу, стимулювало заощадження та збільшувало інвестиції з боку приватного сектору. Рейган також виступав за скорочення втручання держави в економіку країни.

У сорокові роки ХХ сторіччя прагматичний, або патерналістський консерватизм поступово набув провідного значення. Сам термін «патерналізм» відображає дії, схожі на батьківське піклування, спрямоване на забезпечення добробуту чи уникнення негативних наслідків. Цей напрям асоціюється з Бенджаміном Дізраелі (1804–1881), який обіймав посаду прем'єр-міністра Великої Британії. У цій країні він також відомий як «торизм», що походить від історичної назви Консервативної партії.

Я перевірів наданий текст на граматику, орфографію, пунктуацію, стилістику та логічну послідовність. Ось виправлена версія:

Основною рисою консерватизму стало визнання політичної демократії як найбільш прийнятної системи управління. Ключові ідеали, такі як збереження традицій, підтримка порядку, стабільність влади та захист власності, могли бути ефективно втілені лише через політику, що враховує реальні обставини та усталені практики. Прихильники цього напрямку уникали радикальних змін, але схвалювали поступові реформи, спрямовані на збереження існуючого суспільного устрою. Вони розглядали ринок як важливий механізм для досягнення прогресу, а отримані через нього ресурси пропонували спрямовувати на вирішення соціальних завдань. Консерватори виступали за державу, яка б гарантувала базовий рівень добробуту для всіх громадян. У сфері економіки вони наголошували на важливості стимулювання зростання, що

мало б сприяти подоланню безробіття та забезпеченню гідного рівня доходів для середнього класу. У соціальній сфері їхнім пріоритетом було досягнення загальнонаціональної згоди та утвердження моральних принципів, тісно пов'язаних із релігійними переконаннями. Шарль де Голль (1890-1970), президент П'ятої Французької Республіки (1959-1969), заснував ідеологію «голлізму». Голлізм – це націленість на досягнення національного ідеалу, що базується на переконанні, що люди зі спільною історією та культурою мають прагнути до самостійності, об'єднання на рідній землі та збереження власної ідентичності. Сьогодні голлізм інтерпретується як відданість національним інтересам через незалежність, підтримку національно-визвольних рухів і навіть як ідеологічне домінування. Він є вираженням національної самосвідомості та самоідентифікації, з акцентом на пріоритетних цінностях, згуртованості та єдності нації, а також національній державності. По суті, голлізм є інструментом захисту національних інтересів французького народу, який тривалий час відчував нерівноправне становище у післявоєнному світовому порядку. Однак у сучасній політичній свідомості відчувається певна суперечливість, оскільки саме в цей період відбувалася активна адаптація державно-політичної системи Франції до нових принципів світового устрою. Голлізм як політико-ідеологічний напрям іноді розглядається як виклик системі біполярного світу. Проте традиція певної «рівновіддаленості» у політичному житті Франції підтвердила свою життєздатність навіть після розпаду глобальної біполярної системи. Початком цього періоду став 1958 рік, який ознаменувався суспільно-політичними та військовими кризами, зокрема заколотом на Корсиці та війною в Північній Африці. У цей час на політичну сцену знову вийшов Шарль де Голль, який 15 травня оголосив про намір «взяти на себе повноваження Республіки». 1 червня 1958 року Національні збори запросили його сформувати уряд, наділивши його надзвичайними повноваженнями на шість місяців. У процесі державотворення де Голль надавав особливе значення національній ідеї, яка залежала від історичного контексту та суб'єктивного сприйняття мети нації і шляхів її досягнення. Ця ідея включала чітко визначе-

ну мету, образ бажаного ідеалу, до якого прагне національна воля, а також мотиви та думки, що формують відповідну емоційну основу. Національна ідея тісно пов'язана з почуттям гордості та характером народу, виступаючи як внутрішній фактор, що сприяє активній участі нації в політичному житті[44]. Християнська демократія є унікальним політичним явищем, що зародилося у 1945 році в таких країнах, як Німеччина та Італія, де ХДП проіснувала до середини 90-х років двадцятого століття, а згодом трансформувалася в Італійську народну партію. Згодом, на початку двадцять першого століття, більшість її членів приєдналися до політичного руху «Вперед, Італіє!». У Франції цей рух був помітний за часів Четвертої Республіки. Партіям цього спрямування було властиве поєднання традиційних принципів зваженого консерватизму та соціального лібералізму в економічній та соціальній політиці. Вони підтримували впровадження змішаної економіки, патерналізму, забезпечення певного рівня життя та боротьбу з безробіттям. З цієї точки зору, християнські демократи схилилися до державного втручання в економіку. Також їм був притаманний антикомунізм. У розумінні демократії вони відкидали елітарність та виступали за розширення можливостей участі широких мас населення у владі. Християнська ідентичність мала здебільшого історичне значення, хоча традиційно вони звертали особливу увагу на питання моралі та сім'ї, і тому активно виступали проти абортів[45].

Основною рисою консерватизму стало визнання політичної демократії як найбільш прийнятної системи управління. Ключові ідеали, такі як збереження традицій, підтримка порядку, стабільність влади та захист власності, могли бути ефективно втілені лише через політику, що враховує реальні обставини та усталені практики. Прихильники цього напрямку уникали радикальних змін, але схвалювали поступові реформи, спрямовані на збереження існуючого суспільного устрою. Вони розглядали ринок як важливий механізм для досягнення прогресу, а отримані через нього ресурси пропонували спрямовувати на вирішення соціальних завдань.

Консерватори виступали за державу, яка б гарантувала базовий рівень добробуту для всіх громадян. У сфері

економіки вони наголошували на важливості стимулювання зростання, що мало б сприяти подоланню безробіття та забезпеченню гідного рівня доходів для середнього класу. У соціальній сфері їхнім пріоритетом було досягнення загальнонаціональної згоди та утвердження моральних принципів, тісно пов'язаних із релігійними переконаннями.

Шарль де Голль (1890-1970), президент П'ятої Французької Республіки (1959-1969), заснував ідеологію «голлізму». Голлізм – це націленість на досягнення національного ідеалу, що базується на переконанні, що люди зі спільною історією та культурою мають прагнути до самостійності, об'єднання на рідній землі та збереження власної ідентичності. Сьогодні голлізм інтерпретується як відданість національним інтересам через незалежність, підтримку національно-визвольних рухів і навіть як ідеологічне домінування. Він є вираженням національної самосвідомості та самоідентифікації, з акцентом на пріоритетних цінностях, згуртованості та єдності нації, а також національній державності. По суті, голлізм є інструментом захисту національних інтересів французького народу, який тривалий час відчував нерівноправне становище у післявоєнному світовому порядку.

Однак у сучасній політичній свідомості відчувається певна суперечливість, оскільки саме в цей період відбувалася активна адаптація державно-політичної системи Франції до нових принципів світового устрою. Голлізм як політико-ідеологічний напрям іноді розглядається як виклик системі біполярного світу. Проте традиція певної «рівновіддаленості» у політичному житті Франції підтвердила свою життєздатність навіть після розпаду глобальної біполярної системи. Початком цього періоду став 1958 рік, який ознаменувався суспільно-політичними та військовими кризами, зокрема заколотом на Корсиці та війною в Північній Африці. У цей час на політичну сцену знову вийшов Шарль де Голль, який 15 травня оголосив про намір «взяти на себе повноваження Республіки». 1 червня 1958 року Національні збори запросили його сформувати уряд, наділивши його надзвичайними повноваженнями на шість місяців.

У процесі державотворення де Голль надавав особливе значення національній ідеї, яка залежала від історичного контексту та суб'єктивного сприйняття мети нації і шляхів її досягнення. Ця ідея включала чітко визначену мету, образ бажаного ідеалу, до якого прагне національна воля, а також мотиви та думки, що формують відповідну емоційну основу. Національна ідея тісно пов'язана з почуттям гордості та характером народу, виступаючи як внутрішній фактор, що сприяє активній участі нації в політичному житті[44].

Християнська демократія є унікальним політичним явищем, що зародилося у 1945 році в таких країнах, як Німеччина та Італія, де ХДП проіснувала до середини 90-х років двадцятого століття, а згодом трансформувалася в Італійську народну партію. Згодом, на початку двадцять першого століття, більшість її членів приєдналися до політичного руху «Вперед, Італіє!». У Франції цей рух був помітний за часів Четвертої Республіки. Партіям цього спрямування було властиве поєднання традиційних принципів зваженого консерватизму та соціального лібералізму в економічній та соціальній політиці. Вони підтримували впровадження змішаної економіки, патерналізму, забезпечення певного рівня життя та боротьбу з безробіттям. З цієї точки зору, християнські демократи схилилися до державного втручання в економіку. Також їм був притаманний антикомунізм. У розумінні демократії вони відкидали елітарність та виступали за розширення можливостей участі широких мас населення у владі. Християнська ідентичність мала здебільшого історичне значення, хоча традиційно вони звертали особливу увагу на питання моралі та сім'ї, і тому активно виступали проти абортів[45].

Після 1945 року радикальний консерватизм велику увагу приділяє боротьбі з комуністами. У цьому протистоянні вони не допускали ніяких компромісів в умовах «холодної війни». У США цю боротьбу очолював сенатор-республіканець Джозеф Маккарті, який наполягав на перевірках на лояльність не тільки держслужбовців, а й журналістів, митців, науковців, що отримало назву «полювання на відьом». Конгрес США прийняв закони проти лівих організацій та для регулювання імміграції. У 1958 році Роберт Уелч заснував

організацію «Джона Берча», метою якої було пробудження американського суспільства через демонстрацію загроз, зокрема внутрішньої змови. Головною загрозою вважали СРСР та прихильників лівих ідей, до яких відносили навіть президента США Д. Ейзенхауера. Організація виступала за зменшення ролі уряду та збільшення відповідальності громадян, ставши символом крайнього антикомунізму[46].

Саме безкомпромісна боротьба з комунізмом є спільним завданням для радикального консерватизму та неоконсерватизму. Цей рух нових правих виник і розвивався в 1960-х роках у США та Західній Європі. Серед ключових ідеологів неоконсерватизму в США можна виділити соціолога Деніела Белла, Ірвінга Крістола, соціолога і культуролога Натана Глезера та філософа Лео Штрауса. Формування руху нових правих відбулося і пов'язане з кількома факторами: активізацією лівого крила Демократичної партії США (представленої В. Фулбрайтом та Е. Кеннеді), яке почало наступ на «лібералів холодної війни» та проголошувало курс «Нової політики» під керівництвом Д. К. Гелбрейта; розвитком антивоєнних і контркультурних рухів, особливо серед молоді, а також прагненням підтримувати американську зовнішню політику в умовах загроз з боку СРСР. Цей напрям у США не має чіткої організаційної структури, натомість він представлений окремими дослідниками, які активно пропагують свої погляди і справляють значний вплив на громадську думку, фактично створюючи політичну платформу для ідеології Республіканської партії[47].

Для неоконсерваторів були характерні такі принципи:

По-перше, визнання та захист демократичних прав і свобод громадян. Вони вважали, що захист прав людини є питанням міжнародної ваги, що вимагає втручання світової спільноти, а не лише внутрішньою справою кожної країни.

По-друге, вони вірили, що США є взірцем демократії та повинні використовувати свій вплив для захисту і поширення демократії у світі, зокрема західних цінностей, особливо в країнах з авторитарними режимами.

По-третє, антикомунізм був однією з визначальних рис американських нових правих. Практично кожна концепція

була так чи інакше пов'язана із захистом Америки від лівої загрози.

У внутрішній політиці США головними завданнями були визначені охорона життя, боротьба проти абортів та засудження. Апологети «нових правих» пропонували обмежити участь жінок у професійній діяльності, повертаючи їх до сімейних обов'язків та виховання дітей. У 1980-х роках цей напрям, об'єднуючи інтелектуалів і політиків, сприяв обранню Рональда Рейгана президентом США, що дало їм значний вплив на формування суспільної думки в період його правління, хоча їхні погляди не завжди збігалися з його лібертаріанським підходом до вирішення соціальних питань. У 1970-1980-х роках ідеї «нових правих» суттєво вплинули на політику Республіканської партії в США. Неоконсервативна теорія стала концептуальною основою економічної політики Р. Рейгана, яка отримала назву «рейганоміка». Для неї були характерні захист вільного ринку, збалансованість бюджету та зниження податків для стимулювання підприємництва. Рейган урізав регулювання економіки, що призвело до зниження інфляції, створення нових робочих місць і перетворення США на лідера в галузі високих технологій. Рейгана згадують як неоконсерватора, який призупинив сексуальну революцію та контркультурні перетворення 1960-1970-х років, а також сприяв відродженню авторитету сім'ї, церкви та школи. Його політика була спрямована на внесення консервативних ідей в зовнішню політику США[48].

Американський колумніст, журналіст та письменник Ірвінг Крістол започаткував теорію «неоконсерватизму» та є засновником журналу «Громадський інтерес». Його найважливішою роботою вважається «Неоконсерватизм: автобіографія ідей» (1999), де він стверджує, що неоконсерватизм виник через розчарування в лібералізмі. Крістол підкреслює важливість капіталізму, приватної власності, сім'ї та релігійних цінностей для особистого розвитку. Він вважав, що релігія та сім'я мають особливе значення для існування суспільства, тому потребують захисту держави. На відміну від лібертаріанства, неоконсерватизм, на думку Крістола, передбачає більшу роль держави у підтримці особистості, хоча і в обмежених

межах. У міжнародних справах він вважав, що США, як світовий лідер, повинні поширювати моральні, культурні, соціальні та політичні цінності, такі як демократія, ринкова економіка та свобода, використовуючи, зокрема, збройні сили та постійно збільшуючи військові витрати, а також заохочуючи патріотизм серед громадян. Крістол стверджував, що неоконсерватизм - це не ідеологія, а «система поглядів». Він також визначив неоконсерваторів як «лібералів, що повернулися зі світу мрій до реальності»[49].

У Європі, подібно до США, рух «нових правих» почав формуватися у 1960-х роках. Термін «нові» використовувався для відрізнєння від послідовників Гітлера і Муссоліні, з одного боку, та традиційних правих - з іншого. Найбільшого поширення цей рух набув у Франції. Ідеологом і лідером руху став Ален де Бенуа, також відомий як Фабріс Ларош, який був одним із засновників і головним ідеологом Групи з вивчення європейської цивілізації (GRECE), створеної в січні 1969 року. GRECE стала центром руху, який згодом отримав назву «нові праві» і наприкінці XX століття налічував 500 членів. Протягом 1970-1990-х років група видавала журнали «Елеман» та «Фігаро-магазин», навколо яких об'єднувалися консервативні групи та об'єднання. Праця де Бенуа «Погляд з права. Критична антологія сучасних ідей» (1977) отримала Велику премію Французької академії наук і стала своєрідним маніфестом руху. Він заперечував суспільну однорідність, а отже, і християнську ідею рівності перед Богом. Де Бенуа відстоював біологічну нерівність людей, рас і народів, пропагуючи соціальну нерівність і різноманітність як базові принципи організації суспільства, творчу основу суспільного розвитку та сутність правих поглядів.

Відкидаючи ліберальну демократію, Ален де Бенуа пропонував передати владу еліті, вважаючи прийнятним навіть встановлення диктатури. Він розробив концепцію «Великої Європи», яка повинна була стати «третьою силою» у світі, нарівні зі США та СРСР, виступаючи альтернативою лібералізму та комунізму. Для реалізації цієї ідеї необхідно було розпустити військово-політичні блоки в Європі, об'єднати Німеччину та створити новий європейський порядок, засно-

ваний на домінуванні кращих, зважаючи на біологічну та расову нерівність. Головним інструментом досягнення цієї мети мала стати культурна революція. Де Бенуа вважав, що вплив є не лише політичним явищем, але й культурним, який проявляється через культурну гегемонію. Інтелектуали, які ведуть культурну війну проти американської масової культури, повинні забезпечити цю гегемонію, оскільки вона придушує культурну ідентичність особистості та зводить культуру до набору символів. Відмова від американізації та збереження європейських культур мали сприяти збереженню індивідуальності та оригінальності. Де Бенуа займав антиамериканську позицію і вважав глобалізм, який поширюють США, самою великою небезпекою.

У подальшому розвитку руху «нових правих» були відмічені нові елементи, а саме те, що вони відмовилися від ідеології і традицій правих, зокрема, французьких голлістів, які перейшли до лібералізму та, на їх думку, стали нездатними захистити європейську цивілізацію. Вони почали запозичувати ідеї у Ле Пена та його «Національного фронту». Їхні основні завдання: посилення національної держави, відновлення єдності нації, консолідація правлячої верхівки, забезпечення порядку силою держави. Вони пропонують модель «функціональної демократії», що має на меті зміцнення держави, національної ідентичності та регулювання міграції.

Їм також притаманні принципи елітаризму, але лише в культурному контексті. На думку представників цього напрямку, європейська культура, включно з суспільно-політичною системою, перебуває у глибокій кризі через нездатність традиційних правих запропонувати нові культурні цінності та об'єднати навколо них суспільство. Водночас вони виступають проти принципів соціалізму, втілених у Франції попередніми політичними силами. Сьогодні у Франції цей напрям представлений «Союзом за народний рух» та президентом Франції Н. Саркозі[50].

Висновок до підрозділу 2.3

У другій половині ХХ століття консерватизм пережив значну трансформацію, адаптуючись до викликів сучасності: холод-

ної війни, глобалізації, соціальних рухів та технологічного прогресу. Відійшовши від класичного акценту на монархічних ієрархіях та аграрних ідеалах, він перетворився на різноплановий ідейний рух, що поєднував традиційні цінності з новими політичними стратегіями.

Ключовою рисою цього періоду стало формування нео-консерватизму, який на Заході (особливо в США та Великій Британії) виступив проти ліберального інтервенціонізму та соціал-демократичних експериментів. Фігури на кшталт Рональда Рейгана та Маргарет Тетчер пропагували економічний лібералізм, зменшення ролі держави, приватизацію та сильну національну безпеку. Ця модель, ґрунтуючись на ідеях Фрідріха Гаєка чи Мілтона Фрідмана, стала відповіддю на економічні кризи 1970-х років і започаткувала еру «рейганоміки» та «тетчеризму».

Одночасно європейський консерватизм зберігав фокус на культурній ідентичності, особливо після хвиль деколонізації та міграції. Він критикував мультикультуралізм, наголошуючи на необхідності збереження національних традицій, релігійних коренів і суверенітету. У Франції, Німеччині та інших країнах це вилилося у підтримку правоцентристських партій, які поєднували ринкову економіку з обмеженням імміграції.

Філософська основа консерватизму цього періоду відображалася в працях мислителів, як-от Рассел Кірк, який наголошував на «упорядкованій свободі» та моральних засадах суспільства, чи Майкл Оукшотт, що заперечував проти раціоналістичного планування в політиці. Вони підкреслювали важливість історичного досвіду, органічного розвитку інституцій та обережності до радикальних змін.

Важливим виміром став антикомунізм, який об'єднав консерваторів із західними демократіями у боротьбі проти радянської експансії. Ця позиція посилила їхній вплив у політиці, перетворивши консерватизм на ідеологічний щит західного світу. Однак консерватизм другої половини ХХ ст. не був монолітним. Він включав суперечливі тенденції: від релігійного фундаменталізму в США до євроскептицизму в Європі. Критики звинувачували його в соціальній нерівності, ігноруванні екологічних проблем та обмеженні прогресивних ініціатив.

Спадщина цього періоду полягає в тому, що консерватизм не лише вижив у еру модернізації, але й знайшов нові форми впливу. Він продемонстрував здатність балансувати між традицією та інновацією, ставши ключовим гравцем у формуванні сучасного політичного ландшафту. Його ідеї залишаються актуальними в суперечках про глобалізацію, національний суверенітет і межі державного втручання, відтворюючи вічне питання: як зберігати минуле, не відмовляючись від майбутнього.

2.4. Ідеологічні засади сучасного право-консерватизму

Ідеологія — це система концептуально оформлених ідей, переконань та цінностей, що відображають інтереси певних соціальних груп або суспільства загалом. Вона формує уявлення про суспільні відносини, політичні процеси та способи організації життя, пропонуючи конкретні цілі та програми дій для підтримки або зміни існуючого порядку.

Основні функції ідеології включають наступні напрямки. Орієнтаційна надає членам суспільства систему цінностей та норм, що допомагають орієнтуватися в соціальній реальності. Мобілізаційна — спонукає людей до колективних дій для досягнення спільних цілей. Легітимуюча — обґрунтовує та підтримує певний суспільний порядок або політичний режим. Інтегративна — сприяє об'єднанню різних груп суспільства навколо спільних ідей та цінностей. Таким чином, ідеологія є важливим елементом суспільного життя, що впливає на формування світогляду, політичних рішень та соціальних практик.

На основі вищенаведеного, можна описати консерватизм як політичну ідеологію, що орієнтується на збереження усталеного суспільного порядку та інституцій. Вона розглядає еволюційний підхід і поступові реформи як найкращий шлях розвитку суспільства. Основними рисами консерватизму є прив'язаність до традицій, шанобливе ставлення до моралі та релігії, підтримка елітизму та визнання важливої ролі держави (етатизму) у забезпеченні стабільності та порядку.

У політичній науці питання статусу консерватизму як ідеології викликає багато суперечок. Чимало вчених вважають, що консерватизм не є справжньою ідеологією, а радше

системою поглядів, відношенням до життя, внутрішніми переконаннями, а також стилем поведінки чи напрямом філософії, який може розглядатися як побічне явище, що супроводжує інші явища, але не впливає на них. Консерватизм дійсно має ряд характеристик, які відрізняють його від класичних ідеологій, таких як лібералізм і соціалізм. Німецький політолог У. Матц зазначає, що всі політичні ідеології є революційними, тоді як консерватизм заперечує будь-які радикальні зміни та революційні перетворення[48]. На відміну від інших ідеологій, таких як фемінізм чи соціалізм, консерватизм не пов'язаний спільністю становища та уподобань якоїсь окремої соціальної спільноти. Він зосереджується на підтримці традицій та спирається на набутий досвід, а не на захист певних верств населення.

Стюарт Г'юз стверджував, що консерватизм заперечує саму суть ідеологій. Ми вважаємо, що для такого висновку є серйозні підстави. Рассел Керк справедливо зауважує, що консервативні погляди та партії можна зустріти в державах з різними формами правління, від аристократичних до демократичних, і з різними економічними моделями. Наприклад, консерватори в Перу значно відрізняються від консерваторів в Австралії. Їх об'єднує прагнення до збереження існуючого суспільного порядку, але оскільки інститути та традиції в різних країнах різні, Керк підкреслює, що, на відміну від соціалізму, анархізму та лібералізму, консерватизм не пропонує єдиних політичних моделей, придатних для всіх. Крім того, наступні покоління консерваторів часто намагаються зберегти те, з чим боролися їхні попередники.

Усі ці аргументи змушують серйозно засумніватися в тому, чи можна вважати консерватизм ідеологією. Справді, соціальна група, яку представляють консерватори, змінюється з кожним періодом, а консерватизм не має чіткого переліку цінностей. Консерватори не мають єдиного бачення моделі суспільства, і, крім того, в консерватизмі відсутній суспільний ідеал майбутнього, до якого прагне кожна ідеологія, тому ці зауваження заслуговують на увагу.

Проте, не кожна ідеологія обов'язково представляє інтереси конкретної суспільної групи. Наприклад, анархізм не

представляє жодного конкретного класу чи прошарку населення, але це не заважає йому мати статус ідеології.

Подібна ситуація спостерігається й з екологізмом та його різними течіями. Добровільні політичні громадські організації, партії чи спілки можуть виступати групами підтримки таких ідеологій, і консерватори завжди мали такі групи. З плином часу набір цінностей консерватизму змінювався, проте це звичне явище для розвитку будь-якої ідеології. Н. Козак підкреслює, що консерватори мають певний набір ідей та цінностей у конкретний історичний період, що дозволяє говорити про існування консервативної ідеології. Також будь-яка ідеологія, включаючи консерватизм, не є незмінним комплексом ідей, оскільки цінності трансформуються залежно від історичних умов. Американський політолог С. Гантінгтон підкреслює, що консерватизм є самостійною системою ідей з універсальними цінностями, такими як справедливість, рівновага, порядок та стриманість[49].

Консерватизм створив власний образ «світлого майбутнього»; ця концепція більш реалістична та обґрунтована, ніж в інших ідеологіях. Консерватори закликають не вдаватися до кардинальних змін, зберігаючи основні суспільні інститути та відносини в існуючому стані. «Консервативне» майбутнє уявляється як продовження сучасності або близького минулого, наприклад, 10–20 років тому. За умови перебування консерваторів при владі модель суспільства майбутнього не зазнає значних змін, але передбачає зростання рівня життя, зміцнення моральних цінностей, порядку та стабільності.

Ідеологія консерватизму не є продуктом наукового дослідження окремого вченого, вона ґрунтується на накопичених поколіннями знаннях про природу людини, суспільство, державу, релігію, історію та традиційні моральні принципи. Це соціальна концепція, яка визнається значною кількістю людей і свідчить про свою ідеологічну природу. Тому, незважаючи на різні інтерпретації, консерватизм справедливо можна вважати ідеологією.

Ця ідеологія має свої унікальні риси, і попри офіційне визначення, консерватизм є однією з найдинамічніших та найгнучкіших ідеологій. Протягом двох століть свого існу-

вання він суттєво змінював погляди на суспільство та його інститути, зберігаючи при цьому свої основні принципи та суть. Консерватизм є ідеологією певної частини населення в конкретному суспільстві в певний історичний момент, яка включає усталений набір ідей та цінностей, а також способи адаптації до різних норм та інститутів і методів реалізації інтересів суспільства[50].

Завдяки відданості своїм первинним засадам консерватизм не залишився поглядами лише аристократії, яка протистояла французькій революції у XVIII столітті. Він поширився в інших країнах, зазнавши певних змін під впливом місцевих обставин, менталітету, культури, релігії та суспільного ладу. Незважаючи на вплив різних факторів у кожній окремій країні, консервативна ідеологія в будь-якому суспільстві, від свого зародження і до часів Великої депресії, зберігала спільні основні принципи та постулати.

Концептуальні основи теперішнього консервативного руху правого спрямування відображають комплексний набір ідей, що виникає при поєднанні класичних соціальних норм та нинішніх політичних умов. Консервативний рух правого спрямування базується на фундаментальному зосередженні на захисті існуючих суспільних структур, споконвічних норм та сформованого соціального устрою. Базовими компонентами цього світоглядного підґрунтя є шанобливе ставлення до минулого народу, визнання градації в організації соціуму, захист традиційного родинного устрою та демократичних засад.

Повага до історичної спадщини з позиції правого консерватизму: збереження традицій як наріжний камінь ідентичності. Традиції розглядаються як неписані правила та звичаї, які витримали випробування часом. Вони охоплюють широкий спектр аспектів життя, від сімейних цінностей і релігійних обрядів до народних свят і культурних практик. Праві консерватори вважають, що відмова від традицій веде до дезорієнтації та морального занепаду.

Історична легітимність влади та суспільних інститутів: праві консерватори переконані, що влада та суспільні інститути повинні мати глибоке коріння в історії нації. Це означає, що будь-які зміни повинні відбуватися поступово, з ураху-

ванням попереднього досвіду та згоди суспільства. Револьюційні зміни, на їхню думку, руйнують соціальну тканину та призводять до хаосу.

Національна ідентичність як результат історичного розвитку: національна ідентичність розглядається як продукт тривалого історичного процесу, в якому формуються спільні цінності, мова, культура та світогляд. Праві консерватори наголошують на важливості вивчення історії для зміцнення національної свідомості та патріотизму. Вони також виступають проти мультикультуралізму, який, на їхню думку, розмиває національну ідентичність.

Еліта як хранителька культурної спадщини: праві консерватори часто визнають особливу роль еліти (інтелектуальної, культурної, аристократичної) у збереженні та передачі культурної спадщини. Вони вважають, що еліта має нести відповідальність за формування моральних цінностей та естетичного смаку в суспільстві.

Захист матеріальної та нематеріальної культурної спадщини: праві консерватори виступають за активний захист як матеріальних (архітектурні пам'ятки, історичні артефакти), так і нематеріальних (традиційні ремесла, народні звичаї, мова) об'єктів культурної спадщини. Вони вважають, що держава повинна відігравати ключову роль у цій справі, фінансуючи реставраційні роботи, підтримуючи народні промисли та сприяючи вивченню історії.

Критика модернізму та постмодернізму. Праві консерватори часто критикують модернізм і постмодернізм за їхній нігілізм, релятивізм і відмову від традиційних цінностей. Вони вважають, що ці течії руйнують моральні основи суспільства та призводять до втрати ідентичності.

Акцент на національній історії та героях. Праві консерватори підкреслюють важливість знання національної історії та вшанування національних героїв. Вони вважають, що це сприяє формуванню патріотизму та національної гордості.

Загалом, повага до історичної спадщини є ключовим елементом правого консерватизму, який визначає його ставлення до суспільства, держави та культури.

Визнання ієрархічної структури суспільства. Праві консерватори вважають ієрархію не штучним винаходом, а природним явищем, властивим людській природі та суспільству. Вони стверджують, що люди відрізняються за своїми здібностями, талантами, знаннями та досвідом, і тому не можуть бути рівними. Ієрархія відображає ці природні відмінності та дозволяє кожному займати своє місце відповідно до своїх здібностей. Посилання на те, що в будь-якій організації (від сім'ї до держави) завжди є лідери та підлеглі, є природним відображенням різного рівня відповідальності та компетентності.

Праві консерватори наголошують, що ієрархія є необхідною умовою для підтримки порядку та стабільності в суспільстві. Чітка ієрархічна структура дозволяє уникнути хаосу та анархії, забезпечує ефективне управління та прийняття рішень. Вони вважають, що рівність веде до дезорганізації та руйнування суспільства. Аргумент, що армія потребує суворості ієрархії для ефективного виконання своїх функцій, а суспільство потребує сильних лідерів, здатних приймати важкі рішення в інтересах усіх громадян.

Праві консерватори віддають перевагу традиційним інститутам (сім'я, церква, держава), які, на їхню думку, витримали випробування часом і довели свою ефективність. Вони вважають, що ці інститути мають авторитет, який необхідно поважати, а ієрархічні відносини всередині них є необхідними для їхнього функціонування. Підтримка традиційної сім'ї, де батько є головою і відповідає за забезпечення сім'ї, а мати займається вихованням дітей. Повага до релігійних лідерів та їхнього авторитету в духовних питаннях.

Праві консерватори часто підтримують ідею елітаризму, тобто віри в те, що певні групи людей (наприклад, аристократія, інтелектуали, військові) мають особливі здібності та відповідальність за управління суспільством. Вони вважають, що еліта повинна бути зразком для наслідування та нести відповідальність за добробут нації. Підтримка освіти для обдарованих дітей, які згодом можуть стати лідерами в різних сферах життя. Надання певних привілеїв тим, хто має великий досвід та знання (наприклад, вищим державним службовцям).

Праві консерватори категорично відкидають ідею егалітаризму, тобто повної соціальної рівності. Вони вважають, що прагнення до рівності є утопічним і шкідливим, оскільки воно ігнорує природні відмінності між людьми та призводить до зниження мотивації до праці та самовдосконалення. Критика соціальних програм, спрямованих на вирівнювання доходів, які, на їхню думку, позбавляють людей стимулів до праці та підприємництва.

Праві консерватори підкреслюють, що ієрархія передбачає не лише привілеї, але й відповідальність. Ті, хто займають вищі позиції, повинні дбати про тих, хто знаходиться нижче, надавати їм допомогу та підтримку. Вони вважають, що соціальна відповідальність є важливою умовою для гармонійного розвитку суспільства. Благодійність, меценатство, підтримка соціально вразливих верств населення з боку заможних громадян.

Праві консерватори з обережністю ставляться до ідеї соціальних ліфтів, які дозволяють людям швидко переміщатися по соціальній ієрархії. Вони вважають, що соціальний статус повинен залежати не лише від особистих досягнень, але й від походження, традицій та внеску в суспільство. Віддання переваги випускникам престижних університетів, які мають довгу історію та традиції, при прийнятті на роботу на високі посади.

Підсумовуючи, правий консерватизм розглядає ієрархічну структуру суспільства як природну, необхідну та корисну для підтримки порядку, стабільності та розвитку. Він обґрунтовує це посиленнями на природні відмінності між людьми, авторитет традицій, елітаризм та соціальну відповідальність.

Підтримка класичних сімейних цінностей. Консерватизм підкреслює важливість традиційної сім'ї, яка зазвичай складається з чоловіка, жінки та дітей. Ця модель вважається основою соціальної структури. Чоловік традиційно виконує роль годувальника та захисника, тоді як жінка займається вихованням дітей і веденням домашнього господарства. Консерватори вважають, що така структура забезпечує стабільність і порядок у суспільстві. Вони наголошують, що традиційна сім'я є найкращим середовищем для виховання дітей, оскільки забезпечує їм емоційну підтримку та безпеку.

Сім'я розглядається як перший осередок соціалізації, де діти отримують основи моральних цінностей. Консерватори акцентують увагу на важливості таких цінностей, як повага до старших, чесність, працьовитість і відповідальність. Виховання дітей у дусі цих принципів допомагає формувати їхній характер і поведінку в суспільстві. Консерватори переконані, що сильна моральна основа сприяє створенню здорового суспільства.

Консервативні погляди акцентують увагу на важливості високого рівня народжуваності для зміцнення нації. Багатодітні сім'ї вважаються бажаними, оскільки вони сприяють зростанню населення та забезпечують майбутнє країни. Консерватори вважають, що підтримка народжуваності є важливою для економічного розвитку та соціальної стабільності. Вони часто виступають за державні програми, які підтримують багатодітні сім'ї.

Шлюб між чоловіком і жінкою розглядається як священний союз, який має юридичне та моральне значення. Консерватори виступають за захист інституту шлюбу від змін, які можуть загрожувати його традиційній формі. Вони вважають шлюб основою міцної родини та суспільства в цілому. Консерватори часто заперечують легалізацію одностатевих шлюбів або інших альтернативних форм шлюбу.

Консерватори акцентують увагу на необхідності виховання дітей у дусі патріотизму та поваги до національних традицій. Вони вважають, що батьки повинні навчати своїх дітей історії країни, її культурних цінностей і моральних норм. Таке виховання сприяє формуванню національної ідентичності та почуття гордості за свою країну. Консерватори також можуть підтримувати традиційні обряди та свята як засіб передачі культурної спадщини.

Праві консерватори часто виступають за законодавчі ініціативи, які захищають класичні сімейні цінності. Це може включати закони про захист прав батьків у вихованні дітей, а також протидію змінам у законодавстві, які можуть загрожувати традиційній моделі сім'ї. Політична підтримка класичних сімейних цінностей дозволяє консерваторам зміцнювати свої позиції в суспільстві та впливати на формування політики.

Консерватизм також підкреслює важливість економічної стабільності для родини. Багато консерваторів вважають, що економічна відповідальність лежить на батьках, які повинні забезпечити своїх дітей. Це може включати підтримку політики, яка сприяє створенню робочих місць і забезпеченню гідних умов праці для батьків.

Для багатьох консерваторів релігія є важливим елементом класичних сімейних цінностей. Вони вважають релігійні навчання важливими для формування морального компасу у дітей. Релігійні практики можуть зміцнювати родинні зв'язки та сприяти формуванню спільноти з подібними цінностями.

Підтримка класичних сімейних цінностей є невід'ємною частиною правого консерватизму і охоплює широкий спектр аспектів – від структури родини до виховання дітей і політичної діяльності. Консерватори вважають ці цінності основою стабільного та здорового суспільства і активно працюють над їхнім захистом і популяризацією на всіх рівнях – від особистого до політичного.

З позицій консерватизму національна ідентичність і захист національної культури та мови вважаються надзвичайно важливими. Консерватори розглядають ці аспекти як основу суспільства, яка об'єднує громадян не лише територією проживання, а й спільними культурними кодами, традиціями та історичною пам'яттю. Зміцнення національної культури та оборона державних кордонів є однаково важливими для консерватора.

Основні аспекти консервативного погляду на національну ідентичність, захист національної культури та мови:

- Національна ідентичність як основа держави; консерватори вважають, що громадян об'єднує в суспільство не лише паспорт або прагнення добробуту, а й національна ідентичність;

- Культура як засіб збереження ідентичності; культура є засобом збереження і передачі національної ідентичності, а підтримка автентичних культурних ініціатив формує міцний фундамент для нації;

- Захист мови, традицій та культури; культурний консерватизм насамперед стоїть на захисті національної мови,

традицій та культури; збереження та розвиток культури розглядаються як національний пріоритет;

- Збереження історичної пам'яті; важливим є збереження історичної пам'яті, власної ідентичності та національної самобутності;

- Традиційні цінності; національна культура, історичні традиції та сімейні цінності становлять ціннісну основу суспільства;

- Еволюційний розвиток; консерватизм — це сучасне і динамічне поєднання минулого з майбутнім, яке зберігає основи нації для майбутнього розвитку [51].

Збереження історичної пам'яті є ключовою складовою правого консерватизму, особливо в контексті української політичної та культурної ситуації. Консерватизм підкреслює важливість цих елементів для формування та підтримки стабільного суспільства. Зокрема, історична пам'ять є важливим елементом національної ідентичності. Вона включає сприйняття минулого, яке формує сучасні цінності та уявлення про майбутнє.

Історична пам'ять допомагає народу усвідомити своє місце в світі та зрозуміти уроки минулого. Консерватори вважають, що знання про власну історію є необхідним для запобігання повторенню помилок. Пам'ять про важливі події та постаті формує патріотизм і гордість за свою країну. Консерватизм підкреслює необхідність захисту матеріальної та нематеріальної культурної спадщини — архітектурних пам'яток, традиційних ремесел, народних звичаїв. Це також включає боротьбу з фальсифікацією історії, особливо в умовах зовнішніх загроз (наприклад, агресія з боку Росії), коли історична пам'ять може бути використана для маніпуляцій. Відзначення важливих історичних дат та постатей через освітні програми, культурні заходи та меморіали допомагає зміцнити національну свідомість. Консерватори вважають важливим виховання молоді в дусі поваги до історії та традицій своєї країни. Збереження історичної пам'яті є невід'ємною складовою правого консерватизму. Вони забезпечують основи для стабільного розвитку суспільства, формують почуття приналежності до спільноти та сприяють збереженню культурних цінностей. У сучасному світі ці аспекти стають

особливо актуальними у контексті глобалізації та зовнішніх загроз, що підкреслює необхідність їхнього захисту та популяризації. Протидія культурному релятивізму з точки зору консерватизму передбачає захист національної культури та традиційних цінностей від розмивання та знецінення.

Консерватори критикують культурний релятивізм за те, що він ставить усі культури на один рівень, відмовляючись від виділення систем культурних цінностей. Вони вважають, що такий підхід може призвести до морального релятивізму та втрати важливих моральних орієнтирів.

Основні аргументи консерваторів проти культурного релятивізму такі. Культурний консерватизм зберігає культурну ідентичність країни. Прихильники культурного консерватизму пропагують асиміляцію з домінуючою культурою, вважаючи, що монокультурність є більш конструктивною для національної єдності. Культурний консерватизм критикує мультикультуралізм, оскільки культурний плюралізм, на їхню думку, шкодить єдиній національній ідентичності. Культурне розмаїття може призвести до маргіналізації іммігрантів та створення етнічних анклавів. Консерватори наполягають на існуванні певних універсальних цінностей, важливих для будь-якого суспільства, незалежно від його культури. Вони вважають, що ці цінності, такі як повага до сім'ї, працьовитість і патріотизм, повинні бути захищені та підтримувані.

Консерватори виступають проти нав'язування чужих культурних норм і цінностей, особливо якщо вони суперечать традиційним устоям суспільства. Іммігранти часто приносять із собою культуру, релігію та мову своїх рідних країн, що може впливати на культуру приймаючих країн і змінювати її. Консерватори стверджують, що деякі з цих імпортованих культурних практик, такі як хіджаби, полігамія, дитячі шлюби чи калічення жіночих статевих органів, прямо суперечать цінностям домінуючої культури.

Не відрізняючи публічну сферу буття від приватної, консерватизм може призвести до етніцизму. Це означає поширення погляду, що національний чи етнічний елемент, ідея, мета, ідентичність тощо мають повністю проникнути в усі сфери життя.

Отже, протидія культурному релятивізму з позиції консерватизму спрямована на збереження національної ідентичності, захист традиційних цінностей та протистояння розмиванню культурних норм під впливом зовнішніх факторів[52].

Підтримка релігійних традицій є важливим аспектом консерватизму, який акцентує увагу на значенні релігії в житті суспільства та формуванні моральних цінностей. Консерватори вважають, що релігія, особливо християнство, є основою для стабільності, порядку та соціальної згуртованості.

Консерватори наголошують, що релігія надає етичні норми та принципи, які формують поведінку індивідів і суспільства в цілому. Християнські цінності, такі як любов до ближнього, чесність і відповідальність, вважаються основою морального життя. Релігійні традиції сприяють формуванню національної ідентичності. Консерватори підкреслюють, що релігія є невід'ємною частиною культури та історії народу, що допомагає зберегти його самобутність. Консерватизм виступає проти секуляризації суспільства, яка може призводити до знецінення релігійних цінностей. Вони вважають важливим зберігати релігійні елементи у публічному житті, включаючи шкільні молитви та релігійні символи в державних установах.

Релігійні консерватори прагнуть впливати на політику через законодавство, яке відповідає релігійним нормам. Такі закони можуть включати захист сімейних цінностей, обмеження абортів чи гомосексуальних союзів. Релігія підкреслює важливість соціальної відповідальності та благодійності. Консерватори вважають, що віруючі повинні активно брати участь у допомозі нужденним і підтримці громади.

Підтримка релігійних традицій є невід'ємною частиною консервативної філософії. Консерватори переконані, що релігія не лише формує моральні основи суспільства, але й сприяє збереженню культурної ідентичності та стабільності. У сучасному світі ця підтримка стає особливо актуальною в контексті глобалізації та секуляризації, що підкреслює необхідність захисту релігійних цінностей від зовнішніх впливів.

У правому консерватизмі погляди на державний устрій характеризуються кількома ключовими аспектами.

Орієнтація на збереження традиційних правових норм та ієрархії влади: консерватизм розглядає наявний соціальний устрій як найкращий з усіх можливих.

Еволюційний розвиток: консерватизм заперечує дієвість революцій, акцентуючи увагу на ефективності поступових змін. Консерватори виступають проти радикальних дій і революційних перетворень у суспільстві.

Сильна державна влада. Український консерватизм відстоює сильну державну владу, але при цьому захищає права та свободи громадян. Обмежена демократія. Неоконсерватори є прихильниками елітарної демократії та виступають за політичну централізацію, проголошуючи концепцію «обмеженої» демократії. Вони вважають, що партійна демократія за умов постійної боротьби за владу призводить до того, що громадяни втрачають дисципліну.

Республіканський лад. Оскільки в сучасних умовах встановлення монархії в Україні практично неможливе, консерватори переважно виступають за республіканський лад (за винятком окремих монархічних організацій). Національна ідея. Базою для сучасного традиціоналістського та радикального консерватизму залишається національна ідея як основа буття нації, тому для них характерна вимога конституційного закріплення державної ідеології.

Варто зазначити, що український консерватизм у різні періоди своєї історії тяжів до різних форм державного устрою, зокрема Гетьманського режиму, який поєднував революційний шлях приходу до влади з авторитетом Гетьмана та ієрархічним суспільним устроєм. Економічна платформа правого консерватизму характеризується підтримкою ринкових принципів та консервативною економічною політикою.

Ринкові принципи. Захист приватної власності — консерватори виступають за право власності, вважаючи його основою економічної стабільності та свободи. Власність гарантує забезпеченість та сприяє встановленню порядку. Підтримка вільного ринку — консерватори підтримують вільний ринок, хоча деякі прагнуть до його модифікованої версії з роллю держави у підтримці конкуренції та захисті національних інтересів. Вільний ринок розглядається як

ефективний регулятор економічного життя та модератор суспільних відносин.

Мінімальне державне втручання — лібертаріанський консерватизм передбачає послідовний антиетатизм та несприйняття державного втручання в економіку. Консерватори часто наголошують на важливості спільнот людей, менших за масштабом, ніж держава, і вважають, що надмірна державна влада може знищити індивідуальну свободу. Зокрема, зниження податкового навантаження — прихильники фіскального консерватизму вважають зниження податків важливим для стимулювання економічної активності. Низькі податки сприяють вільному підприємництву.

Економічна політика. Консерватори підтримують консервативну монетарну політику, спрямовану на стабільність цін та боротьбу з інфляцією. Консерватори вважають боротьбу з інфляцією пріоритетним завданням економічної політики. Фіскальний консерватизм передбачає забезпечення збалансованого державного бюджету. Консерватори можуть підтримувати протекціоністські заходи для захисту національних інтересів, національного суспільства та ідентичності. Однак, на відміну від строгого протекціонізму, консерватори виступають за прагматичний підхід, враховуючи реалії, що змінюються, і пристосовуючись до них.

Узагальнюючи, економічна платформа правого консерватизму поєднує підтримку ринкових механізмів з консервативною фінансовою політикою, прагнучи до стабільності, захисту приватної власності та національних інтересів [53].

У соціокультурній сфері правий консерватизм відстоює традиційні цінності та інститути. Сімейна політика. Захист традиційної моделі сім'ї — консерватори підтримують традиційну сім'ю, яка базується на шлюбі між чоловіком і жінкою. Вони розглядають сім'ю як основний осередок суспільства, відповідальний за виховання дітей та передачу цінностей. Протидія ЛГБТК+-ідеології — консерватори виступають проти пропаганди ЛГБТК+-ідеології, особливо серед дітей та молоді. Підтримка традиційних гендерних ролей — консерватори підтримують традиційний розподіл ролей у сім'ї, де чоловік є годувальником, а жінка займається вихованням

дітей і веденням домашнього господарства. Захист прав батьків у вихованні дітей — консерватори наголошують на пріоритетному праві батьків виховувати своїх дітей відповідно до власних переконань. Вони виступають проти втручання держави у сімейні справи [54, с. 121].

Консервативна освітня політика спрямована на збереження та підтримку традиційних цінностей і методів навчання, акцентуючи увагу на дисципліні, академічній успішності та моральному вихованні. Консерватори вважають, що перевірені часом освітні практики забезпечують ефективне навчання та виховання молоді. Основні аспекти консервативної освітньої політики такі:

Традиційні методи навчання. Консерватори підтримують класно-урочну систему, де вчитель є центральною фігурою, а навчальний процес організований у формі уроків з чіткою структурою. Такий підхід сприяє систематичному засвоєнню знань та формуванню дисципліни.

Акцент на базових знаннях. Пріоритет надається фундаментальним предметам, таким як математика, природничі науки, історія та література. Консерватори вважають, що глибоке розуміння цих дисциплін є основою для всебічного розвитку особистості.

Моральне та патріотичне виховання. Важливим елементом є виховання молоді на засадах традиційних моральних цінностей та патріотизму, що сприяє формуванню відповідальних громадян.

Скептицизм щодо інноваційних методик. Консерватори обережно ставляться до впровадження нових освітніх технологій та методик, побоюючись, що вони можуть підірвати усталені стандарти освіти.

Приклади реалізації консервативної освітньої політики:
– Велика Британія. Традиційна британська система освіти відома своєю прихильністю до класичних методів навчання та дисципліни. Британські школи та університети цінують перевірені консервативні традиції, водночас адаптуючись до сучасних реалій[55].

– Сполучені Штати. Консервативні кола часто виступають за збереження традиційних цінностей у освіті, акцентуючи увагу на важливості базових знань та морального виховання.

Варто зазначити, що консервативна освітня політика може відрізнятися залежно від країни та конкретного політичного контексту, але загалом вона спрямована на збереження та підтримку традиційних освітніх цінностей і практик.

Правий консерватизм має чітко визначене ставлення до глобалізації, яке проявляється в міжнародній та культурній політиці. Ось основні аспекти цього ставлення. Міжнародна політика:

– Критика наднаціональних інституцій. Консерватори часто виступають проти наднаціональних організацій, таких як Європейський Союз або ООН, вважаючи, що вони можуть загрожувати національному суверенітету. Вони наполягають, що рішення повинні прийматися на рівні держави, а не в рамках міжнародних угод, які обмежують автономію національних урядів.

– Обмеження міграції. Правий консерватизм виступає за контроль над імміграцією, вважаючи, що безконтрольна міграція загрожує національній безпеці та культурній ідентичності. Консерватори підтримують політику, що обмежує імміграцію з країн, які не поділяють західні цінності.

– Захист національних інтересів. Консерватори акцентують увагу на необхідності діяти в інтересах держави, навіть якщо це суперечить міжнародним нормам.

Культурна політика:

– Протидія мультикультуралізму. Консерватори критикують мультикультуралізм за розподіл суспільства на групи з різними цінностями. Вони виступають за збереження національної культури як основи соціальної згуртованості[56].

– Захист національної культурної спадщини. Консерватори вважають важливим збереження та захист національної культурної спадщини від впливу глобалізації. Це включає підтримку традиційного мистецтва, ремесел і культурних практик.

– Протидія культурному імперіалізму — правий консерватизм виступає проти культурного імперіалізму, коли домінуючі культури нав'язують свої цінності меншості. Консерва-

тори вважають, що це може призвести до втрати унікальності націй і їхніх культур.

– Збереження мовної самобутності — консерватори наголошують на важливості збереження рідної мови як елемента національної ідентичності. Вони підтримують політики, які сприяють розвитку та використанню національної мови в освіті та публічному житті.

– Зокрема, підтримка національних традицій — правий консерватизм акцентує увагу на важливості підтримки традиційних цінностей і звичаїв у суспільстві. Це включає святкування традиційних свят, підтримку релігійних практик та збереження історичних пам'яток.

Правий консерватизм має чітке ставлення до глобалізації, яке полягає у відстоюванні національного суверенітету, культури та ідентичності. Він виступає за обмеження впливу наднаціональних інституцій та міграції, а також за збереження традиційних цінностей у культурній сфері. Ставлення правого консерватизму до змін характеризується обережністю та прагненням зберегти традиційні цінності, при цьому адаптуючись до нових умов [57].

Соціальні зміни. Еволюційний, а не революційний розвиток — консерватори вважають, що зміни в суспільстві мають відбуватися еволюційно, поступово, а не через радикальні революції. Вони вважають, що швидкі та радикальні зміни можуть призвести до хаосу та нестабільності. Скептицизм щодо соціальних експериментів — правий консерватизм проявляє скептицизм щодо соціальних експериментів, які можуть загрожувати традиційним цінностям і інститутам. Консерватори вважають, що такі експерименти часто призводять до негативних наслідків, оскільки не враховують складність соціальних структур. Збереження перевірених часом інституцій — консерватори підкреслюють важливість збереження традиційних інститутів (сім'я, церква, державні структури), які довели свою ефективність протягом історії. Вони вважають, що ці інститути є основою стабільності суспільства. Протидія радикальним реформам — праві консерватори виступають проти радикальних реформ, які можуть загрожувати

існуючому порядку. Вони вважають, що реформи повинні бути обережними і ґрунтуватися на досвіді минулого.

Адаптація до сучасності. Прагматичне прийняття технологічного прогресу — консерватори визнають важливість технологічного прогресу, але підходять до нього прагматично. Вони підтримують використання нових технологій, якщо це не загрожує традиційним цінностям і способу життя. Селективна модернізація — правий консерватизм пропонує селективну модернізацію, тобто прийняття нових ідей і технологій лише тоді, коли вони відповідають традиційним цінностям і потребам суспільства. Збереження традиційних цінностей в нових умовах — консерватори прагнуть зберегти традиційні цінності навіть у умовах сучасного світу. Вони вважають важливим адаптувати ці цінності до нових реалій без їхнього знищення. Пошук балансу між традицією та інноваціями — праві консерватори намагаються знайти баланс між збереженням традицій і впровадженням інновацій. Вони вважають, що здорове суспільство має поєднувати найкраще з минулого з новими можливостями майбутнього.

Ставлення правого консерватизму до змін характеризується обережністю та прагненням зберегти традиції у світі, що швидко змінюється. Консерватори виступають за еволюційний розвиток, скептично ставляться до соціальних експериментів і радикальних реформ, одночасно прагнучи адаптуватися до сучасності через селективну модернізацію та пошук балансу між традицією та інноваціями [58].

Висновок до підрозділу 2.4

Сучасний право-консерватизм виступає як політично-ідеологічна реакція на глобалізацію, ліберальний індивідуалізм та культурну трансформацію західних суспільств. Його ідеологічні засади ґрунтуються на поєднанні традиційних консервативних цінностей (авторитет, ієрархія, національна ідентичність) з новими викликами ХХІ століття, що перетворює його на динамічний і адаптивний рух.

Ядро цієї ідеології складають:

Націоналізм як основа суверенітету. Право-консерватори наголошують на приматі національних інтересів над

глобалістичними проектами (наприклад, ЄС чи ООН). Це виражається у прагненні до відновлення контролю над кордонами, мовною політикою та історичною пам'яттю. В угорській моделі Віктора Орбана чи польській політиці PiS нація трактується як органічна спільнота, яка потребує захисту від «зовнішніх загроз» — міграції, мультикультуралізму, «ліберального диктату».

Традиційні цінності vs. прогресивізм. Опозиція до ЛГБТ+-прав, гендерної ідеології, секуляризму та інших «нових норм» стала об'єднуючим маніфестом для консерваторів від США до Росії. Релігійний консерватизм, особливо в католицьких та православних країнах, перетворюється на інструмент політичної мобілізації.

Антиліберальний популізм. Право-консервативні сили експлуатують громадянське незадоволення, пропонуючи прості рішення складних проблем: «закрити кордони», «зупинити глобалізацію», «повернути країну народу». Ця риторика будується на протиставленні «справжнього народу» «космополітичній еліті», що відображається в успіху партій типу «Альтернативи для Німеччини» (AfD) чи французького «Національного об'єднання».

Економічний протекціонізм. На відміну від класичного консерватизму, сучасні право-консерватори часто поєднують ринковий патріотизм із соціальними гарантіями для «своїх» (наприклад, програми підтримки сімей у Польщі), що дозволяє їм залучати різні верстви населення.

Важливим елементом є метаполітична боротьба за культурну гегемонію. Право-консерватори активно використовують соцмережі, альтернативні ЗМІ та інститути «паралельної освіти» для формування громадської думки. Їхня дискурсивна стратегія спрямована на переосмислення понять свободи, демократії та прав людини, акцентуючи на «колективних правах» нації чи релігійної громади.

Однак право-консерватизм суперечливий. З одного боку, він заповнює вакуум, створений кризою ліберального центрризму, даючи відповіді на запити соціальних груп, які почуваються маргіналізованими. З іншого — його радикалізація (як у випадку з QAnon чи ультраправими рухами)

загрожує демократичним інститутам, нормам верховенства права та міжнародній стабільності.

Таким чином, сучасний право-консерватизм — це не повернення до минулого, а спроба побудувати альтернативну сучасність, де традиція, авторитет і нація стають відповіддю на виклики глобалізованого світу. Його вплив зростатиме в умовах поляризації суспільств, але довгостроковий успіх залежатиме від здатності балансувати між реакційністю та конструктивними рішеннями.

2.5. Соціальна база право-консервативних рухів

Право-консервативні рухи мають різноманітну соціальну базу, яка формується на основі спільних цінностей, економічних інтересів та реакції на сучасні виклики. Основні групи, що становлять їхню опору, включають:

1. Традиційні соціальні групи. Сільське населення та малі міста часто зберігають консервативні погляди, що обумовлено їхньою глибокою прихильністю до традицій, звичаїв та релігії. Ці громади мають усталений спосіб життя, який формувався протягом поколінь, тому вони відчують загрозу від урбанізації, глобалізації та прогресивних реформ. Консерватизм у сільських громадах базується на цінностях, що підкреслюють важливість сім'ї, релігії та місцевих традицій.

Соціальний консерватизм вважає, що суспільство повинно підтримувати традиційні інститути (сім'я, церква), які забезпечують моральну основу. Це часто призводить до скептицизму щодо соціальних змін, які загрожують усталеним структурам. Урбанізація викликає занепокоєння через ризик втрати традиційних цінностей. Глобалізація сприймається як загроза місцевим культурам, пропонуючи універсальні моделі поведінки. Це створює напругу між розвитком і бажанням зберегти ідентичність.

Умови швидких змін активізують національні почуття та інтерес до культурної спадщини. Сільські громади прагнуть захистити традиції через підтримку ремесел, релігійних цінностей тощо. Таким чином, вони стають оплотом консерватизму, зберігаючи культурну пам'ять попри сучасні виклики[59: С. 142].

2. Релігійні спільноти. Католики, протестанти та православні відіграють ключову роль у підтримці консервативних цінностей, зокрема через захист традиційної моралі, сімейних цінностей і ролі церкви. Ці громади вважають традиційну мораль основою стабільності, тому активно виступають за її збереження.

Традиційна мораль для них ґрунтується на етичних нормах священних текстів. Наприклад, шлюб між чоловіком і жінкою, виховання дітей у релігійному дусі, зміцнення родинних зв'язків — центральні елементи християнського світогляду. Церква розглядається не лише як духовний інститут, але й як активний учасник соціального життя, що формує суспільні ідеали.

Вони займаються благодійною діяльністю, освітніми програмами та культурними ініціативами, що сприяють розвитку моральних цінностей у суспільстві. Церква часто виступає як захисник традицій у часи змін, пропагуючи ідеї про важливість моральності та етики. Підтримка консервативних політичних рухів з боку релігійних спільнот може бути зумовлена їхньою спільною метою — захистом традиційної моралі від викликів сучасності, таких як секуляризація та зміни в соціальних нормах. Це проявляється у відкритій підтримці політичних партій або рухів, які поділяють їхні цінності та прагнуть до впровадження законодавства, що відповідає релігійним принципам. Таким чином, релігійні спільноти виступають як важливий фактор у формуванні консервативного дискурсу в суспільстві. Вони прагнуть зберегти традиційні цінності через активну участь у соціальному житті та підтримку політичних ініціатив, які відповідають їхнім моральним переконанням[60].

Економічно незахищені верстви, такі як робітничий клас і дрібні підприємці, часто підтримують право-консерваторів через ряд факторів, які пов'язані з їхніми економічними та соціальними інтересами. Однією з основних причин є страх перед конкуренцією з боку мігрантів. Багато представників цих груп вважають, що імміграція створює додаткову конкуренцію на ринку праці, що може призвести до зниження зарплат і погіршення умов праці. Це особливо актуально для робітників, які можуть втратити свої робочі місця або зіткну-

тися з необхідністю знижувати свої вимоги до оплати праці через появу нових працівників.

Крім того, невдоволення економічною політикою ліберальних урядів також відіграє важливу роль у формуванні підтримки консервативних рухів. Багато дрібних підприємців і робітників відчують, що ліберальні реформи не враховують їхніх потреб і інтересів. Вони можуть вважати, що такі політики сприяють великим корпораціям і заможним верствам населення, залишаючи їх на узбіччі економічного розвитку. Це може проявлятися у формі високих податків, жорсткого регулювання або недостатньої підтримки малих підприємств.

Консервативні партії часто обіцяють захист національних інтересів та підтримку місцевого виробництва, що приваблює виборців із цих верств. Вони підкреслюють важливість збереження традиційних цінностей та сімейних структур, що також резонує з робітничим класом і дрібними підприємцями, які прагнуть стабільності в умовах економічної невизначеності. Таким чином, підтримка право-консерваторів економічно незахищеними верствами населення є результатом поєднання страху перед зовнішньою конкуренцією та незадоволення чинними політичними та економічними умовами. Ці групи шукають захисту своїх інтересів у консервативних ідеях, які обіцяють стабільність і підтримку традиційних цінностей у суспільстві[61. С. 111.].

Середній клас, що прагне стабільності, часто віддає перевагу консервативним силам через свої глибокі економічні та соціальні інтереси. Ця група складається з людей, які досягли певного рівня фінансової незалежності та соціального статусу, і тому вони мають сильний інтерес у збереженні своїх досягнень. Однією з основних причин підтримки консервативних політичних сил є бажання зберегти соціальний статус. Для середнього класу важливо не лише підтримувати свій рівень життя, але й захищати його від можливих загроз, які можуть виникнути внаслідок радикальних змін у політиці або економіці.

Приватна власність також є ключовим аспектом, що визначає позицію середнього класу. Консервативні партії зазвичай виступають за захист прав власності та підтримку підприємництва, що приваблює тих, хто володіє бізнесом або

нерухомістю. Середній клас розуміє, що будь-які спроби змінити цю систему можуть загрожувати їхнім активам і фінансовій стабільності. Крім того, середній клас часто вважає радикальні економічні зміни небезпечними. Вони можуть призвести до нестабільності на ринку праці, інфляції або навіть економічних криз. Тому представники цієї групи схильні підтримувати політики, які обіцяють поступові зміни та стабільність, а не ризиковані експерименти з економічними моделями.

Таким чином, середній клас обирає консервативні сили як спосіб захисту своїх інтересів і прагнень. Їхня підтримка базується на бажанні зберегти досягнуте, уникнути радикальних змін і забезпечити стабільність для себе та своїх родин. Це робить їх важливими гравцями на політичній арені, оскільки їхні голоси можуть суттєво вплинути на результати виборів і формування політики[62].

Націоналістично налаштовані групи, які виступають за суверенітет, відіграють важливу роль у сучасному політичному ландшафті. Ці групи часто формуються навколо ідеї захисту національної ідентичності та самостійності від впливу наднаціональних інституцій, таких як Європейський Союз. Прихильники націоналізму вважають, що глобалізація загрожує їхній культурі, традиціям і способу життя, що спонукає їх до активних дій у політичній сфері. Основним мотивом націоналістичних рухів є прагнення до суверенітету, що означає право нації управляти собою без зовнішнього втручання. Націоналісти вважають, що кожна нація має право на самовизначення і повинна мати можливість формувати власну політику відповідно до своїх потреб і цінностей.

Це прагнення часто супроводжується критикою наднаціональних структур, які сприймаються як загроза для національних інтересів. Наприклад, багато націоналістів вважають, що рішення, прийняті в рамках ЄС, не завжди відповідають потребам їхніх країн і можуть підривати національний суверенітет. Крім того, глобалізація є ще одним фактором, який викликає занепокоєння серед націоналістично налаштованих груп. Вони вважають, що глобалізація веде до знищення унікальних культурних ідентичностей через уніфікацію стандартів життя та споживання. Це може призвести до асиміляції

менших культур у рамках домінуючих глобальних трендів, що викликає страх перед втратою національної самобутності.

Націоналістичні рухи часто акцентують увагу на збереженні традицій, мови та культури як основи для формування сильної нації. Вони підкреслюють важливість історичної пам'яті та колективного досвіду як чинників, які об'єднують людей і зміцнюють їхню ідентичність. Це також може проявлятися у підтримці локальних ініціатив та підприємств, які сприяють розвитку національної економіки.

Таким чином, націоналістично налаштовані групи виступають за збереження суверенітету та захист національної ідентичності в умовах глобалізації та впливу наднаціональних інституцій. Їхня діяльність відображає глибокі соціальні та економічні страхи, пов'язані з можливими змінами в політичному та культурному ландшафті їхніх країн.

Ідейні національні організації - захисники самостійності є реакцією на швидкі зміни у глобалізованому світі. Вони апелюють до тих, хто відчуває загрозу втрати ідентичності, але їхні методи часто суперечать принципам міжнародної співпраці. Їхній вплив залежатиме від здатності балансувати між захистом національних інтересів і участю у глобальних процесах[63.С.234].

Популістичні електорати, зокрема ті, що підтримують право-консерваторів, формуються на основі глибокого розчарування людей у «політичній еліті» та бажання радикальних змін у системі. Ці електорати часто складаються з виборців, які відчувають себе ігнорованими або знехтуваними традиційними політичними партіями, що призводить до їхньої підтримки популістських лідерів, таких як Дональд Трамп у США чи Марін Ле Пен у Франції.

Основною характеристикою цих груп є антиелітаризм, що виражається в риториці про корумповану політичну еліту, яка не відповідає на потреби «пересічних громадян». Ці рухи застосовують таку риторику, формуючи протиставлення «народу» й «еліти» та заявляючи, що саме вони виражають волю пересічних громадян. Це дозволяє їм залучати людей, які відчувають економічну та соціальну незахищеність, а також тих, хто прагне змін у політичному ландшафті.

Прихильники Трампа демонструють цю динаміку через свої вимоги до зміни існуючих політичних структур. Трамп використовував обіцянки повернути країну до традиційних цінностей та відновити економіку для залучення виборців, які відчують загрозу від глобалізації та імміграції. Його риторика часто акцентує увагу на захисті національних інтересів і критиці міжнародних угод, які, на його думку, шкодять американським робітникам.

Марін Ле Пен, своєю чергою, також апелює до страхів і невдоволення французів щодо міграції та безпеки. Її партія «Національне об'єднання» виступає за обмеження імміграції та захист французької культури від зовнішніх впливів. Ле Пен позиціонує себе як захисницю національних інтересів проти наднаціональних інституцій ЄС, які вона звинувачує в підриві суверенітету Франції. Загалом, популістичні електорати право-консервативного спрямування прагнуть радикальних змін у політичній системі через підтримку лідерів, які обіцяють повернути контроль над країною від еліт до народу. Це створює нову динаміку в політиці, де традиційні партії змушені адаптуватися до нових реалій або ризикувати втратити підтримку своїх виборців[64].

Консервативні інтелектуали та еліти відіграють важливу роль у збереженні та розвитку традиційних суспільних норм, ієрархічних структур та історичної спадщини. Інтелектуали-традиціоналісти, серед яких філософи, публіцисти та науковці, формують концептуальну основу консерватизму, обґрунтовуючи необхідність поступового, органічного розвитку суспільства, який ґрунтується на історичному досвіді та перевірених часом цінностях.

Одним із найвпливовіших мислителів цієї традиції є Едмунд Берк, британський філософ і політичний діяч XVIII століття. Його ідеї сформували класичний консерватизм, який протиставляється революційним змінам і радикальним перетворенням. У своїй праці «Роздуми про революцію у Франції» Берк засуджував Французьку революцію як руйнівну силу, що нищить вікові традиції та інституції, створені поступово в ході історичного розвитку. Він підкреслював значущість суспільно-

го устрою, заснованого на спадковості, досвіді предків та моральних обов'язках перед майбутніми поколіннями[65].

Основою його філософії стало поняття органічного розвитку суспільства, згідно з яким соціальні інституції не повинні створюватися штучно чи нав'язуватися згори, а мають формуватися природним шляхом, адаптуючись до змін, зберігаючи при цьому безперервність традицій. Він розглядав суспільство як складну систему, що еволюціонує через поступове вдосконалення, а не через насильницькі зміни.

Консервативні інтелектуали ХХ–ХХІ століть продовжили розвивати ідеї Берка, адаптуючи їх до сучасних викликів. Наприклад, німецький мислитель Освальд Шпенглер у своїй роботі «Занепад Європи» (1918)[66] розглядав історію як цикл розвитку цивілізацій, які проходять етапи становлення, розквіту та занепаду. Він наголошував на необхідності збереження культурної ідентичності народів, оскільки глобалізація і масова культура можуть призвести до втрати традиційних суспільних структур.

У другій половині ХХ століття американський політичний філософ Рассел Кірк став одним із провідних теоретиків консерватизму, підкреслюючи значення морального порядку, суспільної спадкоємності та обмеженого уряду. У своїй праці «Консервативний розум» (1953) він окреслив шість принципів консерватизму, серед яких важливість трансцендентного морального порядку, визнання різноманітності суспільних класів і необхідність поступового розвитку замість революційних змін[67].

Сучасні інтелектуали-традиціоналісти, такі як Роджер Скрутон, Чарльз Тейлор та Патрік Дінін, продовжують досліджувати роль традицій у суспільстві, аналізуючи їх значення в умовах постмодернізму, технологічних змін та політичних криз. Вони акцентують увагу на тому, що збереження історичних і культурних норм сприяє стабільності суспільства та його довготривалому розвитку.

Таким чином, інтелектуали-традиціоналісти є провідниками ідей, які спрямовані на захист і продовження суспільної спадкоємності. Вони обґрунтовують важливість ієрархії, морального порядку та історичного досвіду як необхідних умов

стабільного розвитку. Їхні концепції не лише впливають на політичні рішення, а й формують культурну ідентичність та світоглядні засади суспільства, особливо в умовах глобальних змін.

Великий бізнес і право-консервативні рухи час від часу вступають в умовний альянс. Взаємини великого бізнесу з право-консервативними силами є неоднозначними та залежать від конкретного контексту. Хоча консерватори часто позиціонують себе як захисників вільного ринку, їхній союз з корпораціями не завжди безхмарний. Чому бізнес підтримує консерваторів? Економічні стимули у першу чергу — зниження податків. Консервативні партії (наприклад, республіканці в США, Fidesz в Угорщині) часто обіцяють скорочення корпоративних податків і скасування «зайвого регулювання». Це безпосередньо вигідно великим компаніям.

Наприклад, податкова реформа Трампа в США (2017) знизила корпоративний податок з 35% до 21%, що заощадило бізнесу сотні мільярдів доларів. Консерватори рідше втручаються у перерозподіл ресурсів або націоналізацію, що важливо для інвесторів. Вільний ринок vs. держвтручання: консерватори зазвичай виступають проти соціалістичних моделей, де держава контролює стратегічні галузі. Великий бізнес цінує передбачуваність, яку, на його думку, забезпечують консервативні уряди.

Корпорації фінансують консервативні партії через фонди або РАС (політичні комітети дії) у США, щоб впливати на закони, пов'язані з енергетикою, торгівлею, ІТ тощо. Наприклад, нафтогазові гіганти (ExxonMobil, Chevron) традиційно підтримують республіканців через їхню програму зняття обмежень на видобуток.

Деякі право-консервативні партії поєднують вільний ринок з протекціонізмом. Наприклад, Дональд Трамп вводив мита на імпорт з Китаю, що завдало збитків компаніям, які працюють у глобальних ланцюгах поставок. У Польщі чи Угорщині консерватори підтримують державний патерналізм — субсидії «національним чемпіонам», що конкурує з приватним бізнесом.

Щодо політичних ризиків, то тут варто назвати наступні. Культурні війни: бізнес уникає асоціацій з консерваторами,

які ведуть токсичні дискусії (наприклад, проти ЛГБТQ+ або абортів), щоб не втратити клієнтів або інвесторів. У 2023 році Disney відмовився від інвестицій у Флориді через конфлікт із губернатором-республіканцем Роном ДеСантісом щодо закону «Don't Say Gay». Корупція та авторитаризм: в Угорщині чи Росії бізнес змушений підтримувати правлячі партії через тиск або загрозу рейдерства. Конфлікти з ЄС: корпорації, які працюють в Європі, можуть уникати консервативних урядів, що конфліктують з ЄС (наприклад, Польща, Угорщина), через ризик втрати фінансування або доступу до єдиного ринку.

Великий бізнес підтримує право-консерваторів умовно і вибірково — лише там, де їхня політика гарантує економічні вигоди. Однак цей альянс хитливий: культурні війни, авторитаризм або протекціонізм можуть змусити корпорації дистанціюватися. Наприклад, у 2020-х роках ESG-критерії (екологія, соціальна відповідальність, управління) стають важливішими для інвесторів, що змушує бізнес уникати «токсичних» консервативних партій. Таким чином, союз бізнесу з консерваторами — це тактичний компроміс, а не ідеологічна ідентичність.

Далі розглянемо, як консерватори реагують на сучасні виклики. Консерватори реагують на виклики міграції, зокрема, через заклики до посилення контролю над імміграційними потоками та захисту національної ідентичності. Вони підкреслюють важливість обмеження масової міграції, вважаючи, що це може загрожувати соціальній стабільності та культурній однорідності країни. Одним із ключових аспектів консервативної реакції є підтримка суверенітету. Консерватори часто виступають проти наднаціональних інституцій, таких як Європейський Союз, які, на їхню думку, можуть підіривати національні інтереси. Вони стверджують, що держави повинні мати можливість самостійно регулювати імміграційні потоки відповідно до своїх потреб і можливостей інтеграції нових громадян. Це включає в себе не лише контроль за кількістю мігрантів, але й за їхньою культурною і соціальною адаптацією. Консерватори також акцентують увагу на необхідності інтеграції мігрантів у суспільство. Вони вважають,

що імміграція допустима лише в тих масштабах і формах, які забезпечують успішну асиміляцію новоприбулих. Це означає, що нові громадяни повинні приймати місцеві цінності та традиції, а також активно долучатися до економічного та соціального життя країни.

В контексті останніх подій у Великій Британії та інших європейських країнах консервативні партії часто обіцяють зменшити легальну імміграцію та запроваджувати нові заходи для контролю за нелегальними мігрантами. Наприклад, у Британії консерватори обіцяли скоротити імміграцію, хоча фактично рівень прибуття мігрантів залишався високим. Це свідчить про те, що популістські настрої серед виборців змушують політиків реагувати на виклики міграції більш рішуче. Крім того, консерватори часто використовують анти-елітарну риторику, апелюючи до виборців, які розчаровані політичною елітою і вважають, що їхні інтереси не враховуються. Вони позиціонують себе як захисники «звичайних людей», які прагнуть захистити свої громади від негативних наслідків масової міграції.

Таким чином, консервативна реакція на виклики міграції є комплексною і багатогранною. Вона включає в себе заклики до посилення контролю за імміграцією, акцент на інтеграцію нових громадян та використання популістської риторики для залучення підтримки серед виборців[68].

Сторонники «культурного захисту» є важливою частиною консервативного руху, які бачать загрозу в прогресивних ідеях, таких як права LGBTQ+, гендерна рівність та інші соціальні зміни. Ці люди підтримують право-консерваторів як захисників традиційних цінностей, вважаючи, що сучасні зміни можуть підірвати основи суспільства. Основною мотивацією для прихильників культурного захисту є збереження національної ідентичності. Вони вважають, що прогресивні ідеї можуть загрожувати традиційним сімейним структурам та культурним нормам, які формувалися протягом століть. Наприклад, підтримка традиційного шлюбу між чоловіком і жінкою часто стає центральним пунктом у їхній риторичі,

оскільки вони вважають, що зміна визначення шлюбу може призвести до розмивання моральних основ суспільства.

Крім того, багато з цих груп виступають проти мультикультуралізму, вважаючи, що він може призвести до фрагментації суспільства та втрати спільних цінностей. Вони стверджують, що культурне різноманіття може створити конфлікти між різними групами та призвести до соціальної напруги. Тому прихильники культурного захисту часто закликають до асиміляції іммігрантів у домінуючу культуру, вважаючи це необхідним для забезпечення національної єдності.

Сторонники культурного захисту також підкреслюють важливість освіти у формуванні молодого покоління відповідно до традиційних цінностей. Вони виступають за включення в навчальні програми матеріалів, які підкреслюють значення сімейних цінностей та історії національної культури. Це може включати критику сучасних освітніх ініціатив, які вони вважають занадто прогресивними або такими, що суперечать традиційним уявленням про моральність. У політичному контексті ці групи часто підтримують партії та лідерів, які обіцяють захищати традиційні цінності від впливу прогресивних реформ.

Це може проявлятися у формі підтримки законодавства, яке обмежує права LGBTQ+ або запроваджує заходи для захисту «традиційної родини». Лідери таких партій зазвичай використовують риторику про повернення до «істинних» цінностей та боротьбу з «ліберальною агресією», що приваблює виборців, які відчувають загрозу своїм переконанням. Таким чином, сторонники культурного захисту виступають за збереження традиційних цінностей у відповідь на виклики сучасності. Вони бачать у прогресивних ідеях загрозу для своєї ідентичності та суспільної стабільності, що змушує їх шукати підтримку у право-консерваторів як захисників їхніх переконань[69].

Соціальна база право-консервативних рухів є гетерогенною, об'єднуючи різні верстви населення через спільні страхи, економічні інтереси або ідеологічні переконання. Їхня сила полягає в здатності поєднувати захист традицій з популістськими гаслами, що робить їх конкурентоздатними у сучасному полі-

тичному ландшафті. Однак ця різноманітність може стати слабкістю, оскільки інтереси груп часто суперечать одне одному.

2.6. Популізм як інструмент політичної мобілізації

Популізм як інструмент політичної мобілізації є складним і багатогранним явищем, яке має свої особливості, механізми та наслідки. Далі розглянемо детальніше його основні аспекти.

Основні характеристики популізму. Антиелітаризм є ключовим елементом популістської риторики, спрямованої на протиставлення народу та політичної еліти. Популісти стверджують, що еліта є корумпованою, відірваною від реальних проблем суспільства та діє у власних інтересах, нехтуючи потребами звичайних громадян. Вони формують уявлення про «народ» як єдиного легітимного носія політичної волі, стверджуючи, що саме він має право визначати майбутній курс країни, а не політичні, економічні чи культурні еліти, які, на їхню думку, втратили довіру та легітимність.

Популістські лідери часто використовують риторику, спрямовану на дискредитацію традиційних політичних партій, урядових інституцій, інтелектуальних та економічних еліт. Вони стверджують, що політична система працює лише на користь вузького кола осіб, тоді як інтереси звичайних громадян ігноруються. Це дозволяє мобілізувати суспільне незадоволення, зокрема серед тих, хто відчуває себе виключеним із процесу ухвалення рішень або розчарованим у політиці.

Одним із ключових прийомів популістів є створення бінарного поділу на «ми» та «вони». «Ми» — це чесний, працьовитий народ, який прагне справедливості та соціального добробуту. «Вони» — це корумповані політики, фінансові групи, медіа або транснаціональні корпорації, які, на думку популістів, контролюють ресурси та політику в своїх інтересах. Таке поділення дозволяє створити емоційно заряджену політичну платформу, де народ ототожнюється з моральною правотою, а еліти — з несправедливістю та зловживаннями.

Антиелітарна риторика особливо ефективна під час економічних криз, соціальних потрясінь або в періоди зростання

нерівності, коли значна частина населення починає сумніватися в ефективності традиційної політичної системи. Популісти пропонують прості й зрозумілі рішення складних проблем, апелюючи до емоцій, а не до раціональних політичних механізмів. Вони часто обіцяють негайні зміни, боротьбу з корупцією, перегляд економічних відносин і відновлення справедливості.

Залежно від ідеологічного спрямування популісти можуть атакувати різні типи еліт. Лівопопулістські рухи зосереджуються на критиці економічної еліти, транснаціональних корпорацій і фінансових груп, звинувачуючи їх у зростанні соціальної нерівності. Правопопулістські рухи, навпаки, часто виступають проти політичного істеблішменту, бюрократії та культурних еліт, звинувачуючи їх у загрозі національній ідентичності, імміграційній політиці або підриві традиційних цінностей.

Одним із яскравих прикладів антиелітарної політики є кампанії Дональда Трампа у США, який позиціонував себе як борця проти «вашингтонського болота», звинувачуючи політичний клас у неефективності та корупції. Подібні стратегії використовували Віктор Орбан в Угорщині, Маттео Сальвіні в Італії, а також численні політичні рухи у Латинській Америці, де антиелітарні гасла стали основою політичного успіху.

Популістський антиелітаризм, хоча й здатний мобілізувати підтримку значних мас населення, часто веде до спрощених рішень та загострення політичної поляризації. Ворожнеча між народом і елітою, яку культивують популісти, може призводити до зниження довіри до державних інституцій, загострення конфліктів у суспільстві та розмивання демократичних норм. Незважаючи на свою популярність, така риторика не завжди супроводжується реальними структурними змінами, а в деяких випадках лише посилює кризові явища, які вона критикує[70: С. 96].

Популістська риторика як інструмент впливу. Вона ґрунтується на двох ключових елементах: простоті мовлення та емоційному резонансі. Цей підхід дозволяє лідерам будувати безпосередній зв'язок із широкими верствами населення, трансформуючи абстрактні політичні концепції у зрозумілі, часто навіть примітивні, образи, що відповідають повсякден-

ному досвіду людей. На відміну від традиційних політиків, які апелюють до статистики, експертних аналізів чи складних реформ, популісти свідомо уникають інтелектуальної надмірності. Їхні промови наповнені короткими, лаконічними фразами, повторюваними як мантра («Зробимо країну великою знову!», «Голос народу — закон!»), що перетворює складні проблеми на логічні «пазли» з чіткими ворогами та простими рішеннями. Така мова не лише знижує бар'єр для сприйняття, але й створює ілюзію близькості лідера до «простого люду», підкреслюючи його роль як «захисника» від відірваної від реальності еліти.

Емоційна складова виступає каталізатором. Популісти майстерно експлуатують спектр почуттів — від страху та обурення до надії та ностальгії. Наприклад, проблему імміграції вони подають не як сухий демографічний виклик, а як загрозу культурній ідентичності або конкуренцію за робочі місця, зображуючи мігрантів як «натовп, що розбещує наші цінності». Соціальну несправедливість перетворюють на історію про «зрадників-олігархів» або «корумпованих бюрократів», які «крадуть майбутнє чесних громадян». Важливо, що ці нарративи завжди персоналізовані: лідери наводять конкретні, часто перебільшені приклади страждань окремих сімей, безробітних випускників або пенсіонерів, які не можуть оплатити ліки. Такі історії, наче вирвані з життя, викликають миттєвий співпереживання та гнів, що робить критику влади чи системи більш переконливою.

Акцент на повсякденності — ще одна стратегічна особливість. Популісти концентруються на тих сферах, де громадяни відчувають безпорадність: безробіття, зростання цін, недоступність медицини, корупція на місцевому рівні. Вони уникають абстрактних дискусій про глобалізацію чи макроекономіку, натомість пропонують зрозумілі, хоч часто нереалістичні рішення: «Побудуємо стіну!», «Виженемо всіх нелегалів!», «Поділимо багатства порівну!». Ці гасла, хоч і ігнорують нюанси, дають відчуття контролю: лідер ніби говорить: «Я знаю, що вас болить, і я вмію це виправити». Крім того, популісти часто

використовують мову моральних абсолютів («добро vs. зло», «свої vs. чужі»), що спрощує світогляд аудиторії та посилює її готовність до дії — від участі у мітингах до голосування.

Важливу роль відіграє також візуальна складова комунікації. Мітинги популістів часто нагадують видовище: яскраві плакати, патріотична символіка, музика що підсилює емоційний настрій. Лідери виступають не з далеких телеекранів, а серед натовпу, тиснуть руки, обіймають дітей — це створює образ доступності. У соцмережах їхній контент максимально адаптований: відео з короткими емоційними зверненнями, меми що висміюють опонентів, постійний діалог через коментарі. Все це перетворює політику на частину повсякденного життя, де кожен відчуває свою причетність.

Проте за цією ефективністю криється ризик. Спрощення проблем, пошук «швидких вирішень» та культивування образу ворога часто загострюють суперечності в суспільстві, розколюючи його на табори. Популістська риторика, хоч і дає миттєвий емоційний катарсис, рідко пропонує системні зміни — залишаючись у площині символічних жестів. Але саме ця комбінація простоти, емоцій та зосередженості на «болючих точках» робить її потужною зброєю в боротьбі за підтримку мас, особливо в умовах криз та соціальної напруженості [71].

Соціальні мережі стали ключовим інструментом сучасного популізму, трансформували традиційні механізми політичної комунікації. Їхня унікальність полягає в здатності забезпечувати безпосередній зв'язок між політиками та масами, уникаючи фільтрів традиційних ЗМІ, які популісти часто звинувачують у відстороненості або упередженості. Ця пряма взаємодія створює ілюзію «автентичності» та «близькості до народу», що є наріжним каменем популістської риторики. Політики-популісти використовують платформи, такі як Twitter, Facebook, TikTok чи Instagram, щоб транслювати прості емоційно забарвлені повідомлення, які легко виражають гнів, страх чи надію своїх прихильників. Наприклад, колишній президент США Дональд Трамп або бразильський лідер Жаїр Болсонару активно використовуюва-

ли соцмережі для мобілізації підтримки, ігноруючи критику «закритих еліт».

Алгоритми як союзники популізму. Соціальні мережі працюють на основі алгоритмів, які пріоритезують контент що викликає сильні емоції або активну взаємодію (лайки, репости, коментарі). Популістські наративи, спрямовані на протиставлення «простих людей» «корумпованим елітам», ідеально вписуються в цю логіку. Полемічні заяви, теорії змов чи спрощені рішення складних проблем швидко набирають популярність, формуючи інформаційні каскади. Це призводить до створення «фільтрованих бульбашок» — замкнених спільнот, де ідеї посилюються через відсутність альтернативних поглядів. Наприклад, хештеги, меми чи вірусні відео стають інструментами консолідації навколо спільних цінностей, навіть якщо вони ґрунтуються на міфах.

Мобілізація та організація. Соціальні мережі дають змогу популістам не лише поширювати ідеї, а й оперативно організовувати масові акції. Протести, пікети чи онлайн-кампанії координуються в режимі реального часу, що робить традиційні організаційні структури (партії, профспілки) менш актуальними. Яскравим прикладом є рух «Жовтих жилетів» у Франції, де Facebook став платформою для узгодження вимог та місць збору. Крім того, соцмережі дозволяють створювати «цифрові армії» — мережі ботів, тролів чи фанатів, які масують критику, маніпулюють публічною думкою через фейкові новини чи дезінформацію. Технології, такі як таргетована реклама (як у скандалі Cambridge Analytica), дають змогу персоналізувати повідомлення, експлуатувати страхи чи упередження окремих груп.

Ризики для демократії. Хоча соцмережі демократизують участь у політиці, їхній вплив неоднозначний. Швидке поширення неперевіреної інформації підриває довіру до інституцій, а поляризація суспільства поглиблюється через радикалізацію діалогу. Популісти, використовуючи мову ненависті чи дискредитацію опонентів, перетворюють платформи на поля битви, де переважає емоційний заряд над раціональною дискусією. Це особливо небезпечно в умовах гібридних воєн,

коли зовнішні сили (наприклад, російські тролі) використовують соцмережі для дестабілізації країн.

Соціальні мережі — це дзеркало суперечливої природи технологій: вони одночасно розширюють можливості громадянської участі та створюють нові загрози. Боротьба з популістськими зловживаннями вимагає комплексних рішень: від підвищення медіаграмотності до реформ алгоритмів та міжнародного регулювання. Однак баланс між свободою слова та запобіганням маніпуляціям залишається однією з найскладніших проблем сучасності [72].

Зокрема, реакція популістів на економічні та соціальні кризи проявляється у різних формах та має глибокий вплив на суспільно-політичні процеси. Історично популістські рухи активізувалися під час значних економічних потрясінь, таких як Велика депресія 1930-х років, коли в США з'явилися рухи, що обіцяли «поділити багатство» та впровадити масштабні програми соціальної допомоги. Подібна ситуація спостерігалася під час Латиноамериканської боргової кризи 1980-х років, коли популісти пропонували радикальні рішення: відмову від виплати зовнішніх боргів та націоналізацію банківського сектору.

Особливо яскраво популістська риторика проявляється у відповідь на проблему безробіття. Популісти часто обіцяють масштабні інфраструктурні проекти для створення робочих місць, впроваджувати протекціоністську політику та обмежувати імпорт. Вони активно просувають заходи підтримки національного виробника через субсидії та податкові пільги, обіцяють програми перекваліфікації працівників.

У контексті соціальної нерівності популістська риторика часто звертається до протиставлення «99% проти 1%», що яскраво проявилось під час руху Occupy Wall Street. Популісти пропонують підвищення податків для багатих, впровадження програм перерозподілу доходів та активно критикують «відірвані від реальності» еліти.

Міграційні кризи також є основою для популістських рухів. Яскравим прикладом стала європейська міграційна криза 2015 року, яка призвела до посилення антиімміграційної риторики. Популісти активно просувають ідеї захисту ро-

бочих місць для місцевого населення, обмеження соціальних виплат мігрантам та посилення прикордонний контроль.

У відповідь на технологічні зміни популісти часто обіцяють захист традиційних галузей промисловості від автоматизації, пропонують програми підтримки працівників, які втратили роботу через технологічні зміни, та критикують великі технологічні компанії.

Конкретні приклади популістської політики можна знайти у різних країнах: Уго Чавес у Венесуелі пропонував використати нафтові доходи для боротьби з бідністю, Дональд Трамп обіцяв повернути робочі місця в промисловість США, грецька партія СІРІЗА виступала проти заходів жорсткої економії, а Сільвіо Берлусконі обіцяв створити «італійське економічне диво».

Популісти активно використовують соціальні мережі для поширення своїх ідей, організовують масові протести, створюють групи підтримки на місцевому рівні та забезпечують постійну медійну присутність. Їхня риторика базується на поділі суспільства на «народ» та «еліту», звинуваченні зовнішніх сил у економічних проблемах, апеляції до національної гордості та використанні емоційних аргументів.

Економічні обіцянки популістів зазвичай включають збільшення соціальних виплат, зниження податків, створення нових робочих місць та захист національної валюти. У соціальній сфері вони обіцяють розширення доступу до освіти, покращення системи охорони здоров'я, збільшення пенсій та підтримку молодих сімей.

Однак наслідки популістської політики часто виявляються негативними: зростання державного боргу, інфляційні процеси, відтік інвестицій та погіршення міжнародних відносин. Хоча популісти успішно використовують кризові ситуації для посилення своєї підтримки, пропонуючи прості рішення складних проблем та апелюючи до емоцій виборців, їхні обіцянки часто виявляються нереалістичними або призводять до негативних довгострокових наслідків для економіки та суспільства.

Зокрема, популізм та його цільові соціальні групи: механізми впливу та стратегії. Популісти, як правило, зосереджу-

ють свою увагу на соціальних групах, які через економічні, культурні або політичні обставини відчують себе маргіналізованими, незахищеними або позбавленими голосу у системі. Такі групи часто стикаються з відчуттям відчуження від еліт, недовірою до інституцій або страхом перед змінами, спричиненими глобалізацією, технологічним прогресом або соціальною нерівністю.

Серед ключових цільових аудиторій популістів можна назвати наступні. Робітничий клас — через економічну нестабільність та втрату ідентичності. Зменшення кількості робочих місць у традиційних галузях (наприклад, промисловість, видобуток корисних копалин) через автоматизацію, офшоринг або екологічні обмеження. Падіння купівельної спроможності через застій заробітних плат та зростання цін. Відчуття, що політики ігнорують їхні інтереси на користь великого бізнесу чи міських еліт. Популістські стратегії для робітничого класу — акцентуація на захисті національних робочих місць (наприклад, лозунги типу «Наша країна – понад усе»). Обіцянки повернути «втрачену велич» галузей (наприклад, відродження заводів, протекціонізм). Спрощення складних економічних процесів до образу «ворога» (транснаціональні корпорації, іммігранти, «бюрократи з Брюсселя/Вашингтона»). Використання символів «простої людини» (фотографії з шахтами, інструментами, робочими одягами) для створення емоційного зв'язку.

Наступною соціальною групою, якою опікуються популісти, є дрібні підприємці. У полі їх зору перебуває конкуренція з великими корпораціями, які отримують податкові пільги або можуть диктувати ціни. Бюрократія, корупція та складність отримання кредитів. Страх перед глобальними кризами (наприклад, пандемія, енергетичні шоки), які руйнують малий бізнес. Тут популісти використовують пропозиції «спрощення правил гри» (скасування «зайвих» законів, зниження податків для малого бізнесу). Наративи про «боротьбу з олігархами» або «несправедливими монополіями», що дозволяє позиціонувати популіста як «захисника справедливості». Створення

образу «самодостатньої локальної економіки», де малий бізнес стає основою суспільства.

Щодо сільського населення, то тут виявляються культурний консерватизм та інфраструктурна відсталість цієї соціальної групи. Депопуляція сіл через міграцію молоді до міст. Відсутність інвестицій у дороги, медицину, освіту та цифрові інфраструктури. Страх перед втратою традиційних цінностей (релігія, сім'я, зв'язок із землею) через глобалізаційні тренди. На селі популісти використовують романтизацію «справжньої народної культури» та ідеалізацію минулого (наприклад, згадки про «золоті часи села»). Обіцянки інвестицій у локальні проекти (наприклад, субсидії фермерам, будівництво шкіл). Використання риторики «місто vs село», де міські еліти представлені як загроза традиційному способу життя.

Механізми створення відчуття приналежності до свого електорату. Вони використовують мову простоти та прямої дії. Популісти уникають складних термінів, замінюючи їх на лозунги («Гроші – людям!», «Влада – народу!»). Вони створюють ілюзію, що рішення проблем не потребує компромісів («Ми просто заблокуємо імпорт – і всі отримають роботу!»). Роблять емоційний акцент на справедливості. Пропагують ідею, що система «зламана», а вони – єдині, хто може її «перезавантажити». Викривають «експертів» або «політичний клас» як відірваних від реальності. Створення колективної ідентичності. Використання символів (прапори, народні пісні, історичні постаті) для об'єднання групи навколо спільної історії або мети. Активна комунікація через соцмережі, де популісти імітують «близькість до народу» (наприклад, прямі ефіри, відповіді на коментарі).

Вся ця політика несе за собою певні ризики та наслідки:

- Короткострокові «перемоги»: Політики можуть вдаватися до популістських заходів (наприклад, скасування податків без альтернативних бюджетних джерел), що призводить до довгострокових економічних криз.

- Поляризація суспільства: Наративи «ми vs вони» поглиблюють соціальні розколи, роблячи діалог між групами неможливим.

- Ерозія інституцій: Дискредитація медіа, судів або парламенту як «ворожих сил» підриває демократичні механізми.

Таким чином, популізм ефективно експлуатує соціальні страхи та економічну невпевненість, пропонуючи прості, але часто нереалістичні рішення. Його сила — у здатності трансформувати абстрактні проблеми в конкретні образи ворога, а слабкість — у відсутності системних стратегій для подолання цих проблем.

Популізм майстерно використовує експлуатацію національної ідентичності та механізми мобілізації через символіку, історичні нарративи та культурні коди для створення емоційного резонансу з електоратом. Ця стратегія ґрунтується на тому, що колективна пам'ять, патріотизм і почуття приналежності до спільноти є потужними джерелами соціальної єдності. Звертаючись до цих тем, популісти не лише консолідують свою базу, а й трансформують абстрактні ідеї в конкретні образи, які стають основою політичної кампанії.

Популісти часто використовують елементи, що асоціюються з державністю: прапори, герби, гімни, національні свята або історичні пам'ятні дати. Наприклад, згадка про «героїчне минуле» (перемоги у війнах, боротьбу за незалежність) або використання кольорів національного прапора у візуальній агітації створює ефект миттєвого впізнавання. Це дозволяє лідеру позиціонувати себе як «захисника нації», а його опонентів — як «зрадників» або «чужоземних агентів». Такі символи працюють на підсвідомому рівні: вони активізують почуття гордості та ідентичності, що особливо важливо для груп, які відчують загрозу своєму культурному статусу (наприклад, через міграцію або глобалізацію).

Історія стає політичним інструментом через вибіркове трактування подій. Популісти акцентують увагу на епізодах, які підкреслюють страждання, боротьбу або успіхи народу, ігноруючи складність контексту. Наприклад:

- Глорифікація «золотих епох»: Звернення до періодів, коли нація була «сильною» чи «незалежною» (наприклад, середньовічні держави, доби національного відродження), що контрастує з сучасністю, яку популісти описують як час «занепаду».

- Жертвенні нарративи: Актуалізація травматичних подій (геноциди, окупації, економічні кризи) для формування образу «нації-жертви», яка потребує «рятівника».

- Міфи про «внутрішніх ворогів»: Переосмислення історії через призму боротьби з «п'ятою колоною» або «коллаборантами», що дозволяє легітимізувати репресивні заходи проти опонентів.

Ці історичні відсилання часто супроводжуються риторикою на кшталт: «Наші предки проливали кров за цю землю, а тепер її продають!» Такі фрази перетворюють складні політичні процеси на моральний вибір між «добром» і «злом».

Популісти переосмислюють патріотизм, звужуючи його до лояльності не державі як інституту, а безпосередньо лідеру. Вони створюють ілюзію, що підтримка їхньої політики рівнозначна любові до Батьківщини. Як приклад:

- Підміна понять: Критика уряду або лідера представлена як «антипатріотична діяльність».

- Ритуали вірності: Публічні акції (спів гімну, вшанування пам'яті загиблих) стають обов'язковими для демонстрації «правильних» поглядів.

- Ексклюзивність: Патріотом оголошується лише той, хто підтримує конкретну ідеологію («Справжній патріот не голосує за євроінтеграцію!»).

Це формує серед прихильників відчуття елітарності: вони вірять, що належать до «справжніх громадян», тоді як інші — «негідні» носії національної ідентичності.

Звернення до релігії, сімейних цінностей або звичаїв дозволяє популістам протиставити «просту мораль народу» «аморальності» глобалізованого світу. Наприклад:

- Консервативна реакція: Боротьба з ЛГБТ+ правами, фемінізмом або секуляризмом подається як захист «вікових законів».

- Романтизація сільського життя: Ідеалізація села як носія «справжньої культури» на противагу «розбещеному місту».

- Релігійна символіка: Використання храмів, ікон або цитат із священних текстів у політичних промовах, що додає їм ауру «сакральності».

Такі повідомлення резонують серед консервативних верств населення, які бачать у соціальних змінах загрозу своєму світогляду. Популісти переконують їх, що лише повернення до «коренів» врятує суспільство від розкладу.

Популістичні лідери часто використовують особисту харизму для персоніфікації національної ідентичності. Вони:

- Одягаються у національний одяг або використовують традиційні символи під час публічних виступів.

- Вживають простонародну лексику, імітуючи «близькість до народу».

- Згадують особисті історії («Я виріс у простій родині, як і ви!») для підкреслення спільності досвіду.

Це перетворює політичну підтримку на особисту відданість лідеру, який сприймається не як представник інституційної влади, а як «свій» — той, хто «розуміє болючі питання».

Хоча експлуатація національної ідентичності тимчасово об'єднує суспільство, довгостроково вона призводить до поляризації. Суспільство ділиться на «справжніх патріотів» і «зрадників», що руйнує діалог. Маніпуляції історією перетворюють національну пам'ять на інструмент пропаганди, а не предмет критичного осмислення. Маргіналізація меншин стає нормою: групи, які не вписуються в популістський канон «істинної нації», стигматизуються. Ерозія інституцій проявляється через оголошення незалежних медіа, судів або громадянського сектору «слугами ворога». Використання національної ідентичності популістами — це не просто риторичний прийом, а потужний механізм соціальної інженерії. Він перетворює абстрактні цінності на зброю політичної боротьби, але ціною стає глибока деформація суспільного діалогу та національної свідомості. Популісти трактують волю народу як єдине джерело легітимності, що може стати приводом для ігнорування механізмів стримувань і противаг після їхньої перемоги.

Одним із найбільших ризиків є атака на судову систему. Спроби впливу на суддів або зміни законів для обмеження їхньої незалежності руйнують верховенство права. Незалежні інститути зображуються як «вороги народу», що підтримують

корупцію, що підриває довіру до судів, правоохоронних органів і парламенту.

Крім того, популісти прагнуть обмежити свободу слова та преси. Маніпуляції з медіа для контролю інформації, знищення опозиції та дискредитації критики загрожують незалежності журналістики. Це обмежує здатність суспільства формувати об'єктивну думку.

З часом популісти зводять роль парламенту до мінімуму, приймають рішення без участі інших політичних сил і впроваджують авторитарні практики. Такі дії виправдовуються «волю народу» та необхідністю «сильного лідера», що руйнує політичну конкуренцію та громадянські свободи — основи демократії.

Популістські рухи загострюють поляризацію суспільства стимулюючи внутрішню суспільні розбіжності, розпалюють ворожнечу між різними його групами та формують конфлікти на основі економічних, політичних чи етнічних розломів.

Особливістю популістського дискурсу є знецінення опонентів, яких зображують як «агентів старої системи» або «зовнішніх ворогів». Політичний простір втрачає можливість для діалогу, перетворюючись на арену боротьби без компромісів.

Поляризація має серйозні наслідки: виборці керуються емоціями, а не реальними досягненнями, що радикалізує суспільство і послаблює соціальну згуртованість. Зростання недовіри між громадянами руйнує суспільні зв'язки, а популісти використовують це для виправдання антидемократичних кроків.

Крім того, глибока поляризація ускладнює стратегічні рішення. Політичні сили зосереджуються на боротьбі, а не на розв'язанні проблем, що призводить до дестабілізації та частих змін курсу.

У підсумку популізм підриває демократію, створюючи конфлікти, загострюючи суперечності та руйнуючи діалог. Це загрожує не лише ефективному управлінню, але й може стати причиною авторитарних перетворень.

Популізм також трансформує політичний ландшафт, змушуючи традиційні партії адаптуватися або втрачати підтримку. Прості гасла популістів перехоплюють електорат, що

може призвести до двох сценаріїв: зміни програм традиційних сил або появи нових, які повністю реформують систему.

Один із головних наслідків впливу популізму – це радикалізація програм традиційних партій. Політичні сили, які раніше дотримувалися центристської позиції, можуть зміщуватися в бік більш жорстких рішень, приймаючи частину популістської риторики, щоб не втратити виборців. Наприклад, правоцентристські партії можуть почати використовувати антимиграційну або націоналістичну риторику, якщо популісти зосереджуються на цих темах і отримують значну підтримку. Ліві партії, своєю чергою, можуть змінювати свою соціально-економічну політику, пропонуючи більш радикальні заходи перерозподілу доходів, якщо популісти експлуатують тему соціальної нерівності.

Ще один можливий наслідок – посилення персоналізації політики. Популізм часто будується навколо сильних лідерів, які представляють себе як єдиних виразників волі народу. Це може змусити традиційні партії приділяти більше уваги харизматичним особистостям, а не програмам або ідеологіям. У такому середовищі політичні кампанії можуть більше ґрунтуватися на іміджі лідера, ніж на реальних ініціативах, що спрощує дискурс і робить його більш емоційним.

Популізм також може сприяти появі нових політичних рухів, які кардинально змінюють структуру політичної системи. У деяких випадках це можуть бути радикальні партії, що повністю замінюють старі політичні еліти. Наприклад, у низці європейських країн традиційні партії втратили значну частину підтримки через зростання популярності правопопулістських або лівопопулістських рухів. Іноді популістські партії стають частиною урядів, змінюючи логіку державного управління та впроваджуючи радикальні методи.

Крім того, популістські рухи часто змінюють політичний порядок денний, висуваючи на перший план проблеми, які раніше залишалися периферійними. Наприклад, питання національної ідентичності, соціальної справедливості або боротьби з глобалізацією можуть стати центральними, зму-

шуючи традиційні партії реагувати на них, навіть якщо раніше це не було пріоритетом.

Зрештою, вплив популізму може бути як короткостроковим, так і довгостроковим. У деяких випадках популістські рухи зникають після нетривалого періоду активності, якщо їм не вдається реалізувати обіцянки. Проте навіть тоді вони залишають змінену політичну систему, де старі партії змушені враховувати нові запити суспільства. Якщо ж популізм стає домінантною силою, це може призвести до тривалих змін: ослаблення демократичних інститутів, зменшення ролі традиційних партій та порушення балансу між владою й громадянським суспільством.

Популізм як інструмент політичної мобілізації має складну природу та може мати значний вплив на демократичні процеси й суспільство в цілому. Він здатний об'єднувати людей навколо спільних цілей і прагнень, але водночас може загрожувати основам демократії через антиелітарну риторику та схильність до авторитаризму. Розуміння механізмів популізму є ключовим для аналізу сучасної політики та прогнозування її розвитку.

Антиглобалістська риторика в популістських рухах. Популістські рухи часто використовують антиглобалістську риторику як ключовий елемент своєї програми. Вони стверджують, що глобалізація загрожує національним інтересам, підриває економічний суверенітет і ставить під контроль наднаціональних структур такі сфери, як економіка, культура та безпека. У цьому контексті популісти виступають за повернення влади «справжньому народу», наголошуючи на необхідності захисту національного суверенітету від впливу міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій та зовнішніх акторів.

Критика міжнародних економічних інституцій. Одним із головних аспектів антиглобалізму є засудження діяльності МВФ, Світового банку та СОТ. Популісти звинувачують ці структури у нав'язуванні економічної політики, яка позбавляє країни автономії у питаннях податків, держвидатів і монетарних рішень. Серед їхніх пропозицій — відмова від вільної торгівлі, запровадження протекціонізму та вихід із

міжнародних угод, що, на їхню думку, захистить національного виробника й робочі місця.

Міграція як об'єкт критики. Іншим важливим елементом є опозиція до міграції. Популісти заявляють, що імміграція загрожує культурній ідентичності, загострює соціальні проблеми й створює економічний тиск. Вони вимагають закриття кордонів, посилення законодавства або виходу з міжнародних угод про біженців. Така позиція знаходить відгук серед тих, хто бачить у глобалізації загрозу демографічній стабільності.

Протистояння міжнародним альянсам. У популістському дискурсі захист суверенітету часто передбачає конфлікт із такими організаціями, як ЄС чи НАТО. Популісти стверджують, що ці структури обмежують свободу національних урядів, нав'язуючи спільні стратегії, що суперечать інтересам країни. Наслідком можуть стати вихід із угод, референдуми про членство або перегляд зобов'язань.

Емоційний вплив і ностальгія. Антиглобалістська риторика апелює до почуттів несправедливості та ностальгії за «золотим віком» незалежності. Це підживлює ізоляціонізм, віддаляючи країну від міжнародної співпраці. Популісти мобілізують виборців, створюючи образ зовнішнього ворога — відповідального за внутрішні проблеми. Їхні пропозиції (вихід із угод, економічні бар'єри) часто ігнорують довгострокові наслідки, такі як зменшення інвестицій або економічна стагнація.

Загалом антиглобалістська риторика та заклики до захисту національного суверенітету становлять потужний інструмент популістських рухів, що дозволяє їм консолідувати підтримку серед виборців, які відчують незадоволеність глобалізаційними процесами. Проте такі підходи можуть мати довготривалі негативні наслідки для країни — зокрема втрату економічних можливостей, дипломатичну ізоляцію та послаблення інститутів демократичного управління.

Висновок до розділу 2

Сучасний право-консервативний поворот у світовій політиці можна розглядати як структурну реакцію на низку глибин-

них криз, спричинених домінуванням ліберальної парадигми в останні десятиліття. По-перше, економічний лібералізм, що ґрунтувався на неоліберальній глобалізації, призвів до різкого зростання соціальної нерівності, деіндустріалізації регіонів і залежності держав від транснаціональних корпорацій. Це викликало масове незадоволення серед середнього та робочого класів, які стали головною соціальною базою право-консервативних рухів. По-друге, культурний лібералізм, з його акцентом на мультикультуралізм, гендерній різноманітності та релятивізації традиційних цінностей, сприймається консерваторами як загроза національній ідентичності, суспільній згуртованості та моральній стабільності. По-третє, політична криза ліберальної демократії виявилася у зростанні бюрократизації, відчуженні еліт від населення та неспроможності інституцій ефективно реагувати на виклики (наприклад, міграційні потоки, кліматичні зміни, пандемії). Право-консервативний поворот як ідеологія та практика ґрунтується на декількох ключових принципах: 1. Відстоювання національного суверенітету — відмова від наддержавних структур (типу ЄС) на користь відновлення контролю над кордонами, економікою та правовою системою; 2. Захист традиційних інститутів — акцент на сім'ї, релігії, історичній пам'яті як основах соціальної стабільності. Наприклад, угруповання, такі як «Вішеградська четвірка», або політика Орбана в Угорщині прямо пов'язані із запереченням ліберальних норм у сфері сімейного права чи освіти; 3. Безпекова парадигма — перенесення акценту з індивідуальних свобод на колективну безпеку, що виражається у посиленні поліцейських повноважень, обмеженні міграції та жорсткій риториці щодо «внутрішніх ворогів» (медіа, НУО, ліві рухи); 4. Економічний протекціонізм — замість вільної торгівлі та відкритих ринків пропaгуються заходи захисту національного виробника, субсидії стратегічних галузей, обмеження іноземних інвестицій. Ключовим чинником успіху право-консервативних сил стала їхня здатність каналізувати страхи та розчарування суспільства у конкретні дії. Міграційні кризи (наприклад, потік біженців до Європи після 2015 року) стали каталізатором популістської риторики про «захист кордонів» і «збереження культурної го-

могенності». Соціальні мережі дозволили консервативним лідерам (Трамп, Болсонару, Мелоні) безпосередньо звертатися до електорату, уникаючи критики з боку традиційних медіа. Криза представницької демократії — багато громадян вбачають у право-консервативних лідерах «антисистемних» персонажів, здатних порушити статус-кво. Протиріччя та ризики право-консервативного проекту. Конфлікт із правами меншин — обмеження ЛГБТК+-спільнот, мовних або релігійних груп може призвести до зростання напруженості всередині суспільств. Економічна неефективність — протекціонізм часто супроводжується корупцією, неефективним розподілом ресурсів і технологічною відсталістю. Міжнародна ізоляція — антиглобалізм може послабити позиції держави у світовій політиці (наприклад, Brexit і його наслідки для Британії). Розмивання демократичних інститутів — концентрація влади в руках лідера, маніпуляції з виборами, тиск на судову систему ставлять під загрозу принципи правової держави. Зокрема, теоретичний контекст. Консервативний поворот відображає повернення до ідей Карла Шмітта («політичне як розрізнення друга й ворога») та Семюела Хантингтона («зіткнення цивілізацій»), які наголошують на неминучості конфлікту між ідентичностями. Одночасно він протиставляється постмодерністським теоріям (Фуко, Батлер), що заперечують існування об'єктивних ієрархій і цінностей. Лібералізм, щоб відновити довіру, повинен реформуватися у наступних напрямках. Соціальний лібералізм — поєднання економічної свободи зі справедливим розподілом благ. Інклюзивний патріотизм — формування ідентичності, що інтегрує культурну різноманітність без заперечення національних традицій. Гнучкі інститути — децентралізація влади, участь громадян у прийнятті рішень через цифрові платформи. Право-консервативний поворот — це не тимчасовий популізм, а симптом структурної кризи ліберального світопорядку. Його подальша еволюція залежить від того, чи зможуть ліберальні сили запропонувати нову, більш справедливу та стійку модель, чи ж консервативний авторитаризм стане новою нормою у світі, де глобальні виклики все частіше вирішуються через призму «національного егоїзму».

РОЗДІЛ 3

ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПІД ВПЛИВОМ ПРАВО-КОНСЕРВАТИВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

3.1. Зміни в партійно-політичних системах

Право-консервативна ідеологія суттєво впливає на партійно-політичні системи, спричиняючи зміни в структурі політичних партій, їхніх програмах, електоральній поведінці та механізмах державного управління. Цей вплив може виражатися у зміцненні традиційних правих партій, появі нових консервативних та націоналістичних політичних сил, зміні балансу влади між партіями, а також у трансформації політичних дискурсів і пріоритетів. Під впливом право-консервативної ідеології традиційні праві партії можуть посилювати свої позиції, адаптуючи програми до актуальних суспільних запитів. Це включає акцент на національних інтересах, традиційних цінностях та обмеженні імміграції.

Одночасно виникають нові політичні сили, які відстоюють консервативні та націоналістичні ідеї, часто критикуючи існуючі еліти та глобалізацію. Право-консервативні партії можуть змінювати свої програми, включаючи положення про захист національного суверенітету, підтримку традиційних сімейних цінностей та скептицизм щодо наднаціональних об'єднань. Електоральна поведінка також зазнає змін: виборці, незадоволені ліберальними підходами, можуть переходити до підтримки консервативних сил, що призводить до перерозподілу електоральних преференцій. Під впливом право-консервативної ідеології можливі зміни в механізмах державного управління, такі як посилення виконавчої влади, централізація прийняття рішень та обмеження повноважень незалежних інституцій. Це може відображати прагнення до більш авторитарного стилю управління, обґрунтованого необхідністю забезпечення національної безпеки та збереження традиційних цінностей.

Таким чином, право-консервативна ідеологія впливає на партійно-політичні системи, спричиняючи зміни в структурі партій, їхніх програмах, електоральній поведінці та механіз-

мах державного управління. Ці трансформації відображають адаптацію політичних систем до змін у суспільних настроях та викликах сучасності.

Посилення право-консервативних тенденцій у політиці призводить до фрагментації політичного ландшафту, коли поряд із традиційними правоцентристськими партіями виникають нові, більш радикальні консервативні та націоналістичні сили. Ці нові утворення кидають виклик усталеним партійним структурам, перехоплюючи частину електорату, незадоволеного поміркованою політикою класичних консерваторів. Причини фрагментації.

Незадоволення виборців. Частина електорату вважає, що традиційні правоцентристські партії не здатні ефективно вирішувати актуальні проблеми, такі як імміграція, економічна нерівність або збереження національної ідентичності. Це спонукає виборців шукати альтернативи серед нових політичних сил. Реакція на глобалізацію. Глобалізаційні процеси та пов'язані з ними соціально-економічні зміни викликають занепокоєння серед певних груп населення, що сприяє зростанню популярності партій, які виступають за збереження національного суверенітету та традиційних цінностей.

Наслідки фрагментації. Зміна політичної динаміки. Поява нових правих партій змінює баланс сил у політичній системі, змушуючи традиційні партії адаптувати свої програми та стратегії, щоб зберегти підтримку виборців. Ускладнення формування коаліцій. Зростання кількості політичних партій ускладнює процес формування урядових коаліцій, що може призводити до політичної нестабільності та частих змін урядів. Поляризація суспільства. Посилення радикальних політичних сил сприяє зростанню поляризації в суспільстві, що може ускладнювати досягнення консенсусу з важливих питань та підривати соціальну згуртованість. Таким чином, посилення право-консервативних тенденцій сприяє фрагментації політичного ландшафту, що має значний вплив на структуру партійних систем, електоральну поведінку та загальну політичну стабільність у країнах[73. С.233].

У багатьох європейських країнах традиційні правоцентристські партії стикаються з посиленням конкуренції з боку

правопопулістських та націоналістичних сил, які критикують політику відкритих кордонів, наднаціональне управління та ліберальні суспільні цінності. Це змушує традиційні консервативні партії адаптуватися до нових умов, або радикалізуючи свої програми, або намагаючись дистанціюватися від більш крайніх політичних рухів.

Німеччина. Лідер Християнсько-демократичного союзу (ХДС) Фрідріх Мерц представив у Бундестазі пропозицію щодо міграційної політики, яка була підтримана правопопулістською партією «Альтернатива для Німеччини» (AfD). Цей крок викликав дискусії про можливе зближення ХДС з правими силами та ризики втрати власної ідентичності.

Італія. Партія «Ліга» під керівництвом Маттео Сальвіні, яка раніше мала регіоналістську спрямованість, трансформувалася в націоналістичну силу з жорсткою антиміграційною риторикою, що змусило інші правоцентристські партії країни переглянути свої позиції щодо міграції та національного суверенітету.

Швеція. У 2022 році правоцентристська «Помірна коаліційна партія» вперше уклала угоду про співпрацю з «Шведськими демократами», правопопулістською партією з націоналістичною програмою, для формування уряду. Це свідчить про зміну стратегії традиційних партій у відповідь на зростання впливу правих популістів.

Наслідки для політичного ландшафту. Радикалізація дискурсу. Традиційні партії, намагаючись утримати електорат, можуть запозичувати риторiku та політичні позиції правопопулістських сил, що призводить до загального зміщення політичного дискурсу вправо. Поляризація суспільства: Зростання впливу правопопулістських та націоналістичних партій сприяє посиленню поляризації в суспільстві, підвищуючи напруженість між різними соціальними групами та ускладнюючи досягнення політичного консенсусу.

Зміна коаліційних підходів: Традиційні правоцентристські партії змушені переглядати свої коаліційні стратегії, іноді співпрацюючи з правопопулістськими силами, що раніше вважалося неприйнятним, або ж дистанціюючись від них, ризикуючи втратити частину електорату[74].

Таким чином, посилення правопопулістських та націоналістичних сил у Європі змушує традиційні правоцентристські партії адаптуватися до нових політичних реалій, що впливає на їхні програми, стратегії та загальний політичний ландшафт.

Проаналізуємо детальніше зміни в політичному дискурсі та ідеологічних платформах під впливом право-консервативних тенденцій. Щодо традиційних цінностей. Посилення риторики про захист традиційної сім'ї та сімейних цінностей. Більший акцент на релігійних та моральних засадах у публічній політиці. Критика «прогресивних» соціальних рухів та ініціатив. У питаннях національної ідентичності. Зростання націоналістичної риторики та заклики до збереження культурної самобутності. Підкреслення важливості національних традицій та історичної спадщини. Скептичне ставлення до мультикультуралізму та глобалізації. Стосовно імміграційної політики. Жорсткіша позиція щодо контролю міграційних потоків. Вимоги посилення прикордонного контролю. Акцент на пріоритетності потреб корінного населення.

У сфері міжнародних відносин. Критика наднаціональних структур та міжнародних організацій. Підкреслення важливості національного суверенітету. Перегляд міжнародних угод з позиції національних інтересів. В економічній політиці. Протекціоністські тенденції та захист національного виробника. Скептицизм щодо вільної торгівлі та економічної глобалізації. Акцент на економічній самодостатності. У внутрішній політиці. Посилення ролі держави у регулюванні суспільних процесів. Централізація влади та зміцнення виконавчої вертикалі. Критика ліберальних інститутів та механізмів.

Ці зміни призводять до поляризації політичного спектру. Загострення суспільних дискусій щодо базових цінностей. Переформатування традиційних партійних коаліцій. Появи нових політичних рухів та лідерів. Збільшення акценту на питаннях сімейної політики, традиційних моральних норм та релігії. Посилення антиміграційних та антиглобалістських наративів. Критика ліберального порядку денного, особливо в питаннях гендерної рівності, мультикультуралізму та прав меншин. Підтримка протекціонізму, державного патріотизму та зміцнення суверенітету.

Багато традиційних консервативних партій, щоб залишатися конкурентоспроможними, змінюють свої політичні платформи, включаючи в них елементи націоналізму, анти-міграційної політики та скепсису щодо глобальних процесів. Переформатування політичної конкуренції. Право-консервативна ідеологія може змінювати партійну систему, сприяючи укріпленню правих політичних альянсів та розмиванню традиційних меж між політичними силами. У деяких випадках вона веде до створення нових коаліцій між традиційними правоцентристськими та правопопулістськими партіями.

Послаблення позицій лівих партій через зміну електоральних пріоритетів, особливо серед робітничого класу, який раніше був традиційною базою підтримки лівих. Загострення політичної поляризації, коли партії починають більше орієнтуватися на свою базу виборців і відходять від прагнення до загальнонаціонального консенсусу. У державах з двопартійною системою, як-от у США, зміни можуть відбуватися через зміщення ідеологічного центру республіканських або консервативних партій у бік більш правих позицій. У країнах із багатопартійною системою цей процес може призводити до зростання кількості партій, що ускладнює формування стабільних коаліцій.

Аналізуючи вплив право-консервативних урядів на державне управління та партійно-державні відносини, можна виділити кілька ключових тенденцій. Насамперед спостерігається посилення виконавчої влади за рахунок обмеження повноважень парламенту та судової системи. Це часто супроводжується централізацією процесу прийняття рішень та зменшенням ролі місцевого самоврядування. Відбувається також реформування державного апарату з метою підвищення його ефективності та лояльності до правлячої партії, що може включати зміни в системі державної служби та механізмах призначення на ключові посади. Характерним є прагнення до встановлення більш жорсткого контролю над державними інститутами через призначення лояльних кадрів та реструктуризацію органів влади. Спостерігається тенденція до обмеження незалежності регуляторних органів та посилення їхньої підзвітності виконавчій владі. Відбувається

перегляд системи стримувань і противаг з акцентом на посилення президентської чи прем'єрської влади.

У сфері медіа-політики простежується прагнення до встановлення більшого контролю над інформаційним простором, включаючи посилення регулювання соціальних мереж та інтернет-ресурсів. Змінюється характер взаємодії між державою та громадянським суспільством, часто у бік обмеження можливостей для незалежної громадської активності та посилення контролю за діяльністю неурядових організацій.

Реформування судової системи часто спрямоване на забезпечення більшої лояльності судів до виконавчої влади, що може включати зміни в процедурах призначення суддів та функціонування судових органів. У економічній сфері посилюється роль держави в управлінні економічними процесами, включаючи розширення державного сектору та посилення регулювання приватного бізнесу.

Спрощення виборчих систем, що може обмежити вплив малих партій та посилити позиції великих політичних блоків. Ці процеси можуть призводити до обмеження демократичних механізмів і зміни балансу стримувань і противаг у політичній системі, особливо якщо право-консервативні сили домінують упродовж тривалого часу.

Право-консервативна ідеологія суттєво впливає на партійно-політичні системи, сприяючи їхній фрагментації, радикалізації, зміні ідеологічних платформ та переоцінці традиційних політичних коаліцій. Вона також може трансформувати механізми державного управління, сприяючи зміцненню виконавчої влади та перегляду демократичних процесів. У довгостроковій перспективі такі зміни можуть призвести як до підвищення стабільності політичних інститутів у випадку їхньої адаптації до нових умов, так і до загострення поляризації та конфліктів, якщо ці процеси не будуть збалансованими.

Реформування системи прийняття рішень в умовах право-консервативного правління характеризується низкою суттєвих змін у процедурах та механізмах управління. Насамперед відбувається централізація процесів прийняття рішень з концентрацією ключових повноважень у вищих ешелонах

виконавчої влади. Створюються нові вертикальні структури управління, які забезпечують більш швидке проходження рішень згори донизу та посилений контроль за їх виконанням. Спостерігається тенденція до спрощення процедур узгодження рішень між різними відомствами за рахунок створення єдиних координаційних центрів та впровадження чітких ієрархічних механізмів взаємодії.

Важливим аспектом реформування стає зміна балансу між колегіальними та одноосібними методами прийняття рішень на користь останніх. Це проявляється у розширенні повноважень керівників органів виконавчої влади та зменшенні ролі колегіальних органів, таких як різноманітні комісії та ради. Відбувається також модифікація системи експертної оцінки та громадського обговорення важливих державних рішень, часто у бік скорочення термінів та спрощення процедур.

Змінюється характер взаємодії між центральними та місцевими органами влади при прийнятті рішень. Посилюється контроль центру за діяльністю регіональних структур, обмежується автономія місцевих органів влади у прийнятті самостійних рішень. Впроваджуються нові механізми координації між різними рівнями влади, які забезпечують більшу узгодженість дій та відповідність місцевих рішень загальнодержавній політиці.

Реформування торкається також інформаційно-аналітичного забезпечення процесу прийняття рішень. Створюються централізовані системи збору та обробки інформації, впроваджуються нові технології управління даними. При цьому посилюється контроль за доступом до інформації та її поширенням, встановлюються більш жорсткі правила щодо конфіденційності даних та службової інформації.

Змінюється система моніторингу та контролю за виконанням прийнятих рішень. Впроваджуються нові механізми звітності, посилюється персональна відповідальність виконавців, створюються спеціальні структури для контролю за реалізацією важливих державних рішень. Особлива увага приділяється питанням забезпечення виконавської дисципліни та своєчасності реалізації прийнятих рішень.

Вплив право-консервативних урядів на медіа-простір та публічний дискурс характеризується системними змінами у

регулюванні інформаційної сфери та трансформацією комунікаційних практик. Спостерігається посилення державного контролю над традиційними медіа через різноманітні регуляторні механізми, включаючи ліцензування, фінансовий моніторинг та перевірки дотримання медійного законодавства. Відбувається концентрація медіа-ресурсів у руках лояльних до влади власників, що призводить до змін у редакційній політиці та характері висвітлення суспільно-політичних подій.

У сфері регулювання інтернет-простору впроваджуються нові правила та обмеження, спрямовані на посилення контролю за поширенням інформації в соціальних мережах та онлайн-медіа. Це включає вимоги щодо реєстрації інтернет-ресурсів, ідентифікації користувачів, зберігання даних та можливості блокування контенту, який визначається як небажаний чи шкідливий. Особлива увага приділяється регулюванню діяльності іноземних медіа-платформ та соціальних мереж, від яких вимагається дотримання національного законодавства та співпраця з регуляторними органами.

Змінюється характер публічного дискурсу через активне просування певних наративів та інтерпретацій подій, які відповідають ідеологічним установкам право-консервативних сил. Це супроводжується маргіналізацією альтернативних точок зору та обмеженням простору для критичних дискусій. Спостерігається тенденція до поляризації медіа-простору та загострення протистояння між різними ідеологічними таборами.

Відбувається трансформація системи державних та суспільних медіа, які все більше орієнтуються на підтримку офіційної політичної лінії. Змінюється кадрова політика в медіа-сфері, зокрема у державних ЗМІ, де перевага надається лояльним журналістам та медіа-менеджерам. Посилюється роль державної інформаційної політики у формуванні суспільної думки та просуванні певних цінностей та поглядів.

Особлива увага приділяється контролю за інформаційними потоками в контексті національної безпеки та протидії зовнішнім інформаційним впливам. Це часто використовується як обґрунтування для впровадження додаткових обмежень та регуляторних заходів у медіа-сфері. Змінюється також система фінансування медіа, включаючи розподіл

державної реклами та субсидій, що створює додаткові важелі впливу на редакційну політику.

У сфері культурної політики та публічних комунікацій спостерігається тенденція до підтримки контенту, який відповідає традиційним цінностям та національним інтересам у їх право-консервативному трактуванні. Це впливає на характер культурної продукції, освітніх програм та публічних заходів. Змінюється також мова публічного дискурсу, де більше уваги приділяється патріотичній риторичі та традиційним цінностям.

3.2. Реформування державного управління та трансформація партійно-державних відносин в умовах право-консервативного правління

Реформування державного управління та трансформація партійно-державних відносин під впливом право-консервативних сил демонструє системні зміни в організації влади та управління державою. Ключовою тенденцією стає суттєве посилення виконавчої гілки влади, що проявляється у розширенні повноважень уряду та глави держави, як це можна спостерігати на прикладі Угорщини під керівництвом Віктора Орбана, де відбулося значне розширення указної діяльності та централізація владних повноважень. Подібні процеси спостерігаються й у Польщі під керівництвом партії «Право і Справедливість», де централізація процесу прийняття рішень супроводжується обмеженням ролі парламентського контролю.

Централізація виконавчої влади. Правоконсервативні уряди активно зміцнюють позиції глави держави та уряду, обмежуючи вплив законодавчих і судових органів. Угорщина: за правління Віктора Орбана відбулося розширення указної діяльності прем'єр-міністра, що дозволило ухвалювати ключові рішення без тривалого парламентського обговорення. Це супроводжувалося змінами в Конституції, які закріпили надзвичайні повноваження виконавчої влади. Польща: партія «Право і Справедливість» реформувала судову систему, зменшивши незалежність Конституційного Трибуналу. Це дозволило урядові контролювати ключові призначення в органах юстиції, що фактично знизило роль парламенту у контролі за

владою. Ці дії узгоджуються із загальною тенденцією переходу від децентралізованих моделей управління до ієрархічних структур, де рішення приймаються вузьким колом осіб.

Інтеграція партійних і державних інституцій. Правоконсервативні партії перетворюються на домінуючі суб'єкти державного управління, зміцнюючи зв'язок між партійною ідеологією та державною політикою. Кадрова політика: у Польщі та Угорщині ключові посади в адміністративних органах займають члени правлячих партій або їхні союзники. Це забезпечує лояльність бюрократії та сприяє реалізації партійних програм без опору з боку незалежних інституцій.

Контроль над ЗМІ. Уряд Угорщини встановив контроль над державними медіа, використовуючи їх для популяризації власної політики та дискредитації опозиції. Подібні практики спостерігаються й у Польщі, де регулювання медіаринку стало інструментом впливу на громадську думку. Така модель управління нагадує концепцію «партійно-комуністичної держави», де межі між партією та державою розмиваються.

Обмеження парламентського контролю. Парламенти втрачають функції балансування влади через зменшення ролі законодавчої ініціативи. В Угорщині більшість законопроектів ініціюється урядом, а не депутатами, що знижує роль парламенту як представницького органу. Реформування процедур: у Польщі зміни в регламенті Сейму дозволили прискорене ухвалення законів без належного обговорення, що обмежило можливості опозиції впливати на процес. Ці кроки суперечать принципам «належного врядування» (*good governance*), які передбачають прозорість і участь громадян у прийнятті рішень.

Використання історичних та національних наративів. Правоконсервативні сили апелюють до національної ідентичності для легітимації реформ. Угорщина: акцент на «захисті християнських цінностей» та історичній ролі країни як «бастиону Європи» слугує обґрунтуванням централізації влади. Польща: риторика «відродження національної гідності» після комуністичної епохи використовується для критики ЄС та захисту суверенних рішень уряду. Ці стратегії базуються на досвіді трансформації політико-адміністративних систем

країн Центрально-Східної Європи, де історичні травми стали основою для консолідації влади.

Наслідки для демократії та управління. Ерозія системи стримувань і противаг: централізація веде до концентрації влади, що збільшує ризик свавілля та корупції. Поляризація суспільства: політика «ми vs вони» поглиблює розкол між прихильниками та опонентами режиму. Втрата довіри до інституцій: незалежні органи, такі як суди або омбудсмени, втрачають авторитет через політичний тиск [73].

Досвід реформування державного управління право-консервативними силами у країнах Центрально-Східної Європи демонструє складну динаміку трансформаційних процесів. На прикладі Польщі та Угорщини можна простежити, як прагнення підвищити ефективність управлінської системи часто призводить до надмірної централізації влади та обмеження демократичних механізмів контролю.

У Польщі реформи, проведені партією «Право і Справедливість», включали суттєву реорганізацію судової системи, посилення контролю над місцевим самоврядуванням та зміни в системі державної служби. Хоча ці заходи обґрунтовувалися необхідністю підвищення ефективності управління та боротьби з корупцією, вони призвели до послаблення системи стримувань і противаг та викликали серйозну критику з боку європейських інституцій.

В Угорщині під керівництвом партії ФІДЕС відбулася ще більш радикальна трансформація системи управління. Конституційні зміни та адміністративні реформи призвели до концентрації влади в руках виконавчої гілки, обмеження незалежності судової системи та посилення контролю над медіапростором. При цьому угорський уряд наголошує на підвищенні ефективності державного управління та захисті національних інтересів.

Ці процеси демонструють характерні риси право-консервативного підходу до реформування державного управління:

- Пріоритет виконавчої влади над іншими гілками.
- Централізація процесу прийняття рішень.
- Посилення контролю над регіональною та місцевою владою.

- Обмеження ролі незалежних інституцій.
- Підпорядкування державного апарату партійним інтересам.

Для України цей досвід має особливе значення в контексті власних реформ державного управління. Важливо враховувати як позитивні аспекти (підвищення ефективності управління, посилення координації між різними рівнями влади), так і ризики (надмірна централізація, ослаблення демократичних інституцій).

Критично важливим є збереження балансу між потребою в ефективному управлінні та необхідністю захисту демократичних цінностей. Це включає:

- забезпечення реальної незалежності судової системи;
- збереження механізмів парламентського контролю;
- підтримку децентралізації та місцевого самоврядування;
- захист свободи медіа та громадянського суспільства;
- розвиток професійної державної служби.

Досвід країн Центрально-Східної Європи показує, що надмірне посилення виконавчої влади та обмеження демократичних інститутів може призвести до довгострокових негативних наслідків для розвитку держави. Для України важливо знайти власний шлях модернізації системи державного управління, який би враховував необхідність збереження демократичних цінностей та принципів верховенства права.

Ключовим викликом залишається пошук оптимального балансу між ефективністю управління та збереженням демократичних механізмів контролю. При цьому важливо враховувати специфіку українського контексту, включаючи потреби реформування в умовах зовнішніх загроз та необхідність європейської інтеграції.

Після приходу до влади у 2010 році партія ФІДЕС під керівництвом Віктора Орбана ініціювала масштабні реформи державного апарату в Угорщині. Ці зміни включали значні кадрові перестановки, спрямовані на заміну високопосадовців та державних службовців на осіб, лояльних до нової влади. Такі дії призвели до суттєвого оновлення керівного складу багатьох державних установ.

Одним із ключових аспектів реформ стало прийняття нової Конституції у 2011 році, яка набрала чинності 1 січня 2012 року. Цей основний закон закріпив нову структуру державного управління та перерозподіл повноважень між органами влади. Зокрема, було змінено систему місцевого самоврядування, що вплинуло на функціонування регіональних та місцевих органів влади.

Реорганізація торкнулася також міністерств та відомств: деякі з них були об'єднані, інші — розділені або ліквідовані, а на їхньому місці створено нові структури з розширеними повноваженнями. Було засновано нові контрольні органи, покликані забезпечити ефективніший нагляд за різними сферами державного управління [74].

Варто зазначити, що подібні трансформації державного апарату можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, вони сприяють підвищенню ефективності управління та реалізації політичної програми уряду. З іншого боку, існує ризик концентрації влади в руках однієї політичної сили та послаблення незалежності ключових державних інституцій.

Трансформація державного апарату в країнах із право-консервативними урядами часто супроводжується масштабними кадровими змінами та реорганізацією органів влади. Ці процеси спрямовані на зміцнення вертикалі влади та підвищення ефективності державного управління. Однак такі зміни нерідко викликають критику з боку опозиції та міжнародної спільноти, які висловлюють занепокоєння щодо можливого обмеження демократичних інститутів та принципу стримувань і противаг.

Показовим прикладом є Угорщина після 2010 року, коли уряд Віктора Орбана ініціював значні реформи державного апарату. Було проведено масштабні кадрові чистки, під час яких звільнялися посадовці, що вважалися нелояльними до нової влади, а на їхні місця призначалися особи, віддані урядовій лінії. Крім того, відбулася реорганізація міністерств та відомств, створення нових контрольних органів, що дозволило урядові посилити свій вплив на різні сфери державного управління.

Подібні адміністративні реформи характерні для інших країн із право-консервативними урядами. Наприклад, у

Польщі після приходу до влади партії «Право і Справедливість» у 2015 році було здійснено низку реформ, спрямованих на посилення контролю виконавчої влади над судовою системою та засобами масової інформації. Це викликало критику з боку Європейського Союзу та міжнародних правозахисних організацій, які висловили занепокоєння щодо дотримання принципів верховенства права та незалежності судової влади.

Критики таких реформ зазначають, що вони можуть призвести до концентрації влади в руках правлячої партії та послаблення системи стримувань і противаг, яка є фундаментом демократичного устрою. Зокрема, заміна незалежних посадовців на лояльних до уряду може обмежити можливості для об'єктивного контролю за діяльністю виконавчої влади та знизити рівень прозорості та підзвітності державних інституцій.

З іншого боку, прихильники таких реформ аргументують їхню необхідність потребою підвищення ефективності державного управління та реалізації мандату, отриманого від виборців. Вони стверджують, що призначення лояльних посадовців дозволяє забезпечити узгодженість у реалізації державної політики та уникнути саботажу з боку опозиційно налаштованих бюрократів..

Таким чином, трансформація державного апарату в країнах із право-консервативними урядами є складним і багатогранним процесом, який викликає як підтримку, так і критику. Важливо забезпечити баланс між необхідністю реформ та збереженням демократичних принципів, таких як верховенство права, незалежність судової влади та свобода слова [75. С. 314].

Розглянемо реформування судової системи право-консервативними урядами Польщі та Туреччини, проведемо порівняльний аналіз, з'ясуємо її механізми та наслідки. Право-консервативні уряди в Польщі, Туреччині та інших країнах активно реформують судову систему, обґрунтовуючи це «необхідністю боротьби з корупцією» або «захистом національного суверенітету». Насправді, ці зміни часто спрямовані на послаблення незалежності судової влади та її підпорядкування виконавчій гілці.

Розглянемо ключові приклади та їхні системні наслідки.

Польща: реформа Конституційного Трибуналу та Національної ради суддів. Механізми реформ. Контроль над призначеннями суддів.

У 2017–2018 роках партія «Право і Справедливість» (ПіС) провела реформу Національної ради суддів (НРС), яка відіграє ключову роль у призначенні суддів. Законодавчо було змінено порядок обрання членів НРС: тепер їх обирає парламент, а не суддівська спільнота. Це дозволило правлячій партії контролювати склад Ради. У Конституційний Трибунал були призначені судді, лояльні до ПіС, навіть попри те, що їхні кандидатури не були підтримані попереднім складом Трибуналу.

Було також значно обмежено компетенцію судів. Створено Дисциплінарну палату Верховного суду, яка отримала повноваження карати суддів за «політичну діяльність». На практиці це стало інструментом тиску на незалежних суддів. Прийнято закон, що дозволяє парламенту звільняти керівництво Верховного суду. Ігнорування рішень ЄС: у 2021 році Конституційний Трибунал Польщі постановив, що національне право має пріоритет над правом ЄС, що суперечить принципам європейської інтеграції.

Наслідки:

- Політизація судів: незалежні судді замінюються на лояльних до уряду, що підриває принцип незалежності правосуддя.
- Санкції ЄС: Європейський суд зобов'язав Польщу сплатити штраф у розмірі €1 млн на день за відмову призупинити роботу Дисциплінарної палати.
- Криза довіри: за даними соціопитувань, лише 30% громадян Польщі довіряють судовій системі (2023).

Туреччина. Централізація судової влади проходила під контролем Ердогана.

Механізми реформ:

- Реформа Вищої ради суддів і прокурорів (HSYK): після спроби державного перевороту 2016 року уряд Ердогана провів реформу HSYK, зменшивши кількість членів ради з 22 до 13. Тепер 7 із 13 членів призначаються безпосередньо президентом, а решта – парламентом, де панує правляча Партія справедливості та розвитку (ПСР). Це дозволило Ердогану контролювати призначення суддів усіх рівнів.

- Чистки у судовій системі: після 2016 року звільнено понад 4000 суддів і прокурорів за звинуваченням у зв'язках із рухом Гюлена, який влада оголосила «терористичним». На звільнені посади призначалися судді, лояльні до ПСР.

- Зміни у Конституції 2017 року: перехід до президентської системи скасував посаду прем'єр-міністра та зосередив владу в руках Ердогана. Президент отримав право безпосередньо призначати керівників ключових судів, зокрема Конституційного.

Наслідки:

- Судова система перетворилася на інструмент репресій: судді регулярно відкривають справи проти опозиційних політиків (наприклад, справу Екрема Імамоглу, мера Стамбула) або журналістів.

- Міжнародна ізоляція: ЄСПЛ неодноразово визнавав арешти турецьких громадян політично вмотивованими.

- Втрата професійного ядра: масові чистки призвели до падіння кваліфікації суддівського корпусу.

Таблиця 1. Порівняльний аналіз стратегій

Аспект	Польща	Туреччина
Мета реформ	Посилення контролю партії над судами	Консолідація влади президента
Ключовий інструмент	Зміна правил призначення суддів	Конституційні зміни та чистки
Реакція міжнародних інституцій	Санкції ЄС, позови до ЄСПЛ	Засудження ООН, але обмежений вплив
Внутрішній опір	Активізація протестів та незалежних ЗМІ	Жорстке придушення опозиції

Створено автором

Системні ризики:

- Довгострокова дестабілізація: політизовані суди втрачають здатність вирішувати конфлікти між громадянами та владою.

- Корупція: відсутність незалежного правосуддя робить неможливою боротьбу зі зловживаннями в елітах.

- Відхід від європейських стандартів: Польща та Туреччина (як кандидат у ЄС) демонструють, що реформи можуть суперечити принципам верховенства права.

Реформи судової системи право-консервативними урядами – це інструмент перетворення судової влади з незалежного арбітра на «слухняний інструмент». Ці зміни руйнують систему стримувань і противаг, що є загрозою не лише для демократії, а й для стабільності держави. Досвід Польщі та Туреччини показує, що без громадянського суспільства та міжнародного тиску зупинити такі процеси практично неможливо.

Адміністративні реформи в умовах право-консервативного правління. У країнах із право-консервативними урядами часто спостерігаються адміністративні реформи, спрямовані на централізацію влади та посилення контролю центрального уряду над місцевими органами. Ці зміни можуть включати обмеження повноважень регіональних органів самоврядування та збільшення їхньої фінансової залежності від центрального бюджету.

Польща. У Польщі адміністративний устрій складається з трьох рівнів: воєводства, повіти та гміни. Воєводства відповідають за регіональний розвиток, громадські послуги на регіональному рівні, розвиток ринку праці, вищі навчальні заклади, воєводські лікарні, театри, регіональні музеї та воєводські дороги. Повноваження воєводств визначені законом «Про воєводське самоврядування». Однак, попри формальну автономію, воєводства часто стикаються з обмеженнями, зокрема через централізовану фінансову систему, що зменшує їхню самостійність у прийнятті рішень та вирішенні місцевих проблем.

Угорщина. Після 2010 року в Угорщині під керівництвом партії ФІДЕС відбулися значні зміни в державному апараті. Було проведено масштабні кадрові чистки та призначення лояльних до влади службовців. Реорганізація міністерств та відомств, створення нових контрольних органів стали типовими елементами адміністративних реформ. Ці заходи супроводжувалися посиленням фінансової залежності місцевих органів влади від центру, що обмежувало їхню автономію та можливості самостійного прийняття рішень.

Такі реформи часто супроводжуються критикою з боку опозиції та міжнародної спільноти, які висловлюють занепокоєння щодо можливого обмеження демократичних інститутів та принципу стримувань і противаг. Зрощування партійного та державного апарату, активне використання адміністративного ресурсу та обмеження можливостей опозиції можуть призвести до підриву демократичних процесів та послаблення місцевого самоврядування [76. С. 49].

Значних змін зазнає взаємодія держави з громадянським суспільством. Прикладом може служити угорський закон про іноземних агентів, що суттєво обмежив можливості діяльності неурядових організацій, та польське законодавство про публічні зібрання, яке ускладнило організацію протестних акцій. Одночасно відбувається активне створення та підтримка провладних громадських організацій.

Правоконсервативні уряди в Центрально-Східній Європі активно перебудовують економічні моделі, зміцнюючи роль держави у ключових секторах. Ця політика ґрунтується на поєднанні націоналістичної риторики, протекціонізму та підтримки «національного капіталу». Найяскравіше це виражено в Угорщині та Польщі, де державний вплив на економіку супроводжується обмеженням конкуренції, перерозподілом ресурсів на користь лояльних бізнес-груп і маргіналізацією іноземних інвесторів.

Угорщина: націоналізація та протекціонізм. Механізми державного втручання.

- Націоналізація стратегічних галузей: з 2010 року уряд Віктора Орбана провів масштабну націоналізацію банківського сектора, енергетики та ЗМІ. Наприклад, угорський холдинг MOL (нафтогазова компанія) отримав державні пільги, а іноземні інвестори (які контролювали понад 60% банківського ринку) були витіснені через спеціальні податки на фінансові операції. У 2022 році запроваджено державний контроль над приватним сектором через «надзвичайні закони», які дозволили уряду націоналізувати підприємства у разі «загрози енергетичній безпеці».

- Підтримка лояльного бізнесу: державні контракти та європейські фонди (які складають до 4% ВВП Угорщи-

ни) перерозподіляються на користь компаній, пов'язаних із правлячою партією ФІДЕС. Наприклад, будівництво інфраструктури часто доручається фірмам, які належать союзникам Орбана, таким як Льорінц Месарош. Введення «спеціальних податків» на іноземні корпорації (наприклад, Netflix, McDonald's) одночасно із зниженням податків для малого та середнього бізнесу, який підтримує владу.

- Обмеження іноземного капіталу: у 2018 році прийнято «Stop Soros» – закони, що обмежують діяльність іноземних НУО та бізнесів, пов'язаних із Джорджем Соросом. Іноземні інвестори у секторах телекомунікацій, енергетики та ЗМІ зобов'язані отримувати спецдозвіл уряду, що створює бюрократичні бар'єри.

Наслідки таких дій:

- Олігархізація економіки: 10% угорських мільярдерів тісно пов'язані з ФІДЕС, контролюючи близько 30% ВВП.

- Падіння інвестиційної привабливості: прямі іноземні інвестиції впали з €4,4 млрд (2010) до €1,2 млрд (2022).

- Конфлікти з ЄС: Європейська комісія заморозила виділення €13 млрд через порушення принципів верховенства права та корупцію.

Польща: державні закупівлі та контроль над стратегічними галузями. Механізми економічного впливу.

- Реформа держзакупівель: з 2015 року партія «Право і Справедливість» (ПіС) запровадила правило «польський продукт – перш за все», що надає перевагу вітчизняним компаніям у держзакупівлях. Наприклад, у тендерах на будівництво доріг або закупівлю медичного обладнання перемагають фірми, пов'язані з державними корпораціями. У 2020 році прийнято закон, що дозволяє уряду без конкурсу укладати контракти з «стратегічними» компаніями під час надзвичайних ситуацій (наприклад, пандемія COVID-19).

- Експансія держкорпорацій: нафтова компанія PKN Orlen, контрольована урядом, поглинула конкурентні медіа (наприклад, газету *Rzeczpospolita*), щоб формувати громадську думку. Державний банк РКО BP активно кредитує проекти, узгоджені з політикою ПіС, такі як соціальні програми «500+» (допомога сім'ям).

• Обмеження для іноземних компаній: у секторі енергетики запроваджено вимогу, щоб 51% акцій енергетичних компаній належав польським громадянам. Німецькі мережі супермаркетів (наприклад, Biedronka) звинувачуються у «знищенні місцевих виробників» і стикаються із податковими перевітками.

Наслідки:

• Створення «паралельної економіки»: держкорпорації контролюють 20% ринку, конкуруючи з приватним сектором за пільгових умов.

• Зростання боргу: держборг Польщі збільшився з 48% ВВП (2015) до 60% ВВП (2023) через соціальні витрати та підтримку держпідприємств.

• Санкції ЄС: Єврокомісія оскаржила польські закони про суди у ЄСПЛ, що призвело до блокування €36 млрд із фонду відновлення.

Таблиця 2. Порівняльні аспекти

Критерій	Угорщина	Польща
Мета	Побудова «національної олігархії»	Створення «соціальної економіки»
Інструменти	Націоналізація, податковий тиск	Держзакупівлі, кредитування
Стосунки з ЄС	Відкритий конфлікт, замороження фондів	Частковий компроміс із умовними виплатами
Вплив на бізнес	Витиснення іноземців, монополізація	Підтримка місцевих компаній

Створено автором

Системні ризики від здійснення економічної політики право-консервативних урядів.

Корупція. Державний капітал стає інструментом політичного впливу, а не економічного розвитку. Втрата конкурентоспроможності. Протекціонізм призводить до технологічного відставання та залежності від бюджетних ін'єкцій. Соціальна напруга. Перерозподіл ресурсів на користь «своїх» посилює нерівність. Наприклад, у Польщі програма «500+»

покращила життя сімей, але фондування за рахунок збільшення боргу створило майбутні макроекономічні ризики.

Економічна політика право-консервативних урядів у Центрально-Східній Європі – це спроба поєднати ринкові механізми з державним патерналізмом. Однак на практиці це веде до формування замкнених еліт, зниження прозорості та залежності від зовнішніх кредиторів. Досвід Угорщини та Польщі показує, що без балансу між державним контролем і свободою ринку економічне «відродження» перетворюється на інструмент політичної консолідації влади.

Інформаційна політика право-консервативних урядів часто спрямована на посилення контролю над медіапростором, що проявляється у трансформації державних засобів масової інформації (ЗМІ), тиску на незалежні медіа та обмеженні свободи слова в інтернеті. Такі дії можуть включати цензуру, контроль за змістом інформації та обмеження її поширення.

Угорщина є показовим прикладом такої політики. Після приходу до влади партії ФІДЕС у 2010 році уряд ініціював масштабні реформи медіасфери. Було створено нові регуляторні органи з розширеними повноваженнями, які отримали контроль над державними та приватними медіа. Ці органи мали можливість накладати значні штрафи на ЗМІ за порушення розпливчасто сформульованих норм, що призвело до самоцензури серед журналістів. Крім того, уряд сприяв концентрації медіавласності в руках лояльних до влади бізнесменів, що зменшило плюралізм думок у медіапросторі.

У Туреччині спостерігається схожа тенденція щодо контролю над інформаційним простором, особливо в контексті інтернету та соціальних мереж. Уряд запровадив закони, які дозволяють блокувати веб-сайти та контролювати онлайн-контент. Зокрема, після протестів у парку Гезі у 2013 році та спроби державного перевороту у 2016 році влада посилила тиск на соціальні мережі, обмежуючи доступ до платформ та вимагаючи видалення небажаного контенту. Це призвело до зменшення свободи вираження думок в інтернеті та посилення самоцензури серед користувачів.

Такі заходи часто супроводжуються критикою з боку міжнародних організацій, які наголошують на важливості

збереження свободи слова та незалежності медіа як фундаментальних принципів демократичного суспільства. Обмеження свободи медіа та втручання в їхню діяльність можуть підривати демократичні інститути та послаблювати механізми стримувань і противаг у державі [77. С. 143].

Такі інституційні трансформації призводять до концентрації влади в руках право-консервативних сил, ослаблення демократичних інститутів та зменшення політичного плюралізму. Наслідками стають зниження якості державного управління, погіршення міжнародного іміджу країни, зростання соціальної напруженості та виникнення економічних проблем через надмірне державне втручання

3.3. Модифікація системи прийняття політичних рішень та механізмів їх імплементації

Модифікація системи прийняття політичних рішень та механізмів їх імплементації є ключовим аспектом реформування державного управління, особливо під впливом право-консервативних сил. Ці зміни спрямовані на підвищення ефективності управління, але можуть мати різні наслідки для демократичних процесів та балансу влади.

Централізація влади передбачає зосередження повноважень у виконавчій гілці або у лідера держави, що може призвести до зменшення ролі парламенту та інших представницьких органів. Цей процес часто супроводжується змінами в законодавстві та конституційних нормах, які перерозподіляють повноваження між гілками влади. Централізація влади є складним політичним процесом, який може відбуватися як у демократичних, так і в авторитарних державах.

Наслідки централізації влади на прикладі Дональда Трампа. Період президентства Дональда Трампа (2017–2021) у США представляє цікавий приклад для аналізу спроб централізації влади в системі з сильними демократичними інститутами та механізмами стримувань і противаг. Розглянемо ключові аспекти цього процесу та його наступні наслідки.

Спроби концентрації виконавчої влади:

- Розширення використання президентських указів: за перші 100 днів президентства Трамп підписав 30 виконавчих указів – найбільшу кількість з часів Франкліна Рузвельта. Указами намагався реалізувати ключові обіцянки (заборона на в'їзд з мусульманських країн, будівництво стіни на кордоні з Мексикою).

- Активне використання президентських меморандумів для обходу законодавчих процедур.

- Призначення лояльних осіб: безпрецедентна кількість звільнень та заміन у ключових урядових структурах; призначення родичів та близьких соратників на важливі пости (Джаред Кушнер, Іванка Трамп); високий рівень плінності кадрів в адміністрації (4 керівники апарату Білого дому за 4 роки).

- Тиск на незалежні інституції: звільнення директора ФБР Джеймса Комі під час розслідування «російського втручання»; публічна критика власних призначенців (Джефф Сешнс, ФБР, ЦРУ); спроби впливу на Міністерство юстиції у справах, пов'язаних із політичними соратниками.

Стимування централізації через систему інституційних противаг:

- Роль судової гілки влади: блокування Верховним судом та федеральними судами ключових указів (тимчасової заборони на в'їзд з мусульманських країн, припинення програми DACA для мігрантів); незалежність федеральних суддів, у тому числі призначених Трампом.

- Законодавча протидія Конгресу: блокування ініціатив щодо будівництва стіни та фінансування (shutdown 2018–2019); двопартійні розслідування щодо зв'язків з Росією; два імпічменти (2019, 2021) – безпрецедентно в історії США; збереження контролю Конгресу над бюджетом.

- Роль федералізму: протидія штатів федеральним ініціативам («міста-притулки» для мігрантів); судові позови штатів проти федеральних рішень; відмова від виконання федеральних вказівок у питаннях охорони здоров'я під час пандемії.

Інформаційний вплив та медіа:

- Спроби встановлення прямого контролю над наративом: безпрецедентне використання Twitter як основного ка-

налу комунікації; дискредитація традиційних медіа як «фейкових новин»; атаки на критично налаштованих журналістів.

- Обмеження централізації в інформаційній сфері: збереження незалежності ЗМІ попри тиск; відсутність можливості прямого втручання в редакційну політику; збереження доступу журналістів до Білого дому.

Політична поляризація та суспільні наслідки:

- Посилення розколу в суспільстві: риторика «свій-чужий» у публічних виступах; посилення партійної поляризації; загострення расових та ідеологічних конфліктів.

- Ерозія норм демократії: розмивання неписаних правил і традицій; підрив довіри до демократичних інститутів; відмова від визнання результатів виборів 2020 року.

- Кульмінація – події 6 січня 2021 року: штурм Капітолію прихильниками президента; безпрецедентна загроза мирній передачі влади; демонстрація меж особистої влади президента.

Довгострокові наслідки для політичної системи США:

- Стійкість демократичних інститутів: показали здатність протистояти спробам концентрації влади; продемонстрували міцність конституційних механізмів стримувань і противаг; підтвердили силу незалежної судової системи.

- Виявлення слабких місць системи: зростання значення неформальних норм для функціонування демократії; потреба в модернізації законодавства щодо президентських повноважень; проблеми в системі виборів та передачі влади.

- Трансформація республіканської партії: персоналізація партії навколо лідера; відхід від традиційних консервативних цінностей; зміна електоральних стратегій.

На відміну від прикладів централізації влади в росії, Туреччині чи Угорщині, випадок Трампа демонструє ефективність системи стримувань і противаг при спробах концентрації влади. Критичну роль незалежної судової системи; важливість сильних демократичних традицій та інституцій; межі президентської влади в президентській республіці з розвиненими демократичними інститутами.

Попри значні спроби розширення президентських повноважень, американська конституційна система проде-

монструвала стійкість перед загрозами централізації влади. Водночас цей період виявив вразливі місця демократії, які потребують подальшого зміцнення через інституційні реформи та відновлення демократичних норм [78].

Централізація влади за правління путіна в росії призвела до глибоких трансформацій політичної системи. Розглянемо ключові наслідки цього процесу.

Трансформація політичної системи:

- Вертикаль влади: створення системи «керованої псевдодемократії» з формальним збереженням демократичних інститутів при фактичному централізованому контролі.
- Запровадження федеральних округів із призначенням повпредів президента (2000).
- Скасування виборів губернаторів (2004–2012) з впровадженням системи призначення регіональних лідерів.
- Повернення «виборів» губернаторів у 2012 році з системою «фільтрів», що забезпечують контроль центру.

Конституційні зміни: поправки до Конституції 2020 року, що дозволили «обнулити» президентські терміни, розширення повноважень президента щодо призначення суддів, надання президенту довічного імунітету, зменшення ролі місцевого самоврядування. Знищення незалежних інститутів. Судова система. Перетворення судів на інструмент політичного контролю. Політично мотивовані процеси (справи ЮКОСа, Навального).

Механізм узгодження важливих судових рішень з адміністрацією президента. Парламент. Перетворення Державної Думи на формальний орган для законів, що ініціюються президентською адміністрацією. Формування конституційної більшості партії «Єдина росія». Маргіналізація опозиційних фракцій. Прийняття репресивних законів (про «іноземних агентів», «небажані організації», «фейки»).

Контроль над інформаційним простором. Медіа. Встановлення державного контролю над усіма федеральними телеканалами (2000–2003). Витіснення незалежних медіа. Захоплення НТВ (2001). Закриття РЕН-ТВ, ТВ-6. Тиск на «Ехо Москви», «Дождь», «Медузу». Створення державних медіа-холдингів

(ВГТРК, Газпром-Медіа). Інтернет. Прийняття «пакету Яровой» для контролю над комунікаціями. Закон про «суверенний інтернет» (2019). Блокування опозиційних ресурсів через Роскомнагляд. Кримінальне переслідування за пости в соцмережах.

Обмеження політичної конкуренції. Маргіналізація опозиції. Створення системи «системної опозиції» (КПРФ, ЛДПР, «Справедлива росія»). Недопуск реальних опозиціонерів до виборів. Переслідування опозиційних лідерів. Ув'язнення Михайла Ходорковського (2003-2013). Отруєння та ув'язнення Олексія Навального. Кримінальні справи проти Іллі Яшина, Володимира Кара-Мурзи. Електоральні маніпуляції. Зміна виборчого законодавства на користь правлячої партії.

Адміністративний ресурс на виборах. Фальсифікації результатів голосування. Масштабні соціально-політичні наслідки є такими: Внутрішня політика — культ особистості лідера. Мілітаризація суспільної свідомості. Придушення громадянського суспільства. Зростання корупції через відсутність незалежного контролю. Зовнішня політика — агресивна зовнішня політика як інструмент внутрішньої легітимації режиму. Війни. Грузія (2008), Україна (2014, 2022). Міжнародна ізоляція. Економічні санкції та їх вплив на добробут населення. Економічні наслідки. Зростання ролі держави в економіці. Перерозподіл власності на користь наближених до влади (справа ЮКОСа). Створення державних корпорацій під контролем «силовиків». Стагнація економіки через корупцію, неефективність державного управління, санкції, відтік капіталу та «мізків».

Централізація влади в руках путіна призвела до деформації демократичних інститутів при збереженні їх формальної структури. Фактичного знищення системи стримувань і противаг. Створення персоналістського режиму з елементами олігархії. Значного обмеження громадянських свобод. Міжнародної ізоляції та економічної стагнації. Військової агресії як інструменту підтримки внутрішньої легітимності[79].

Цей приклад демонструє, як поступова концентрація влади в руках лідера може трансформувати демократичну систему у авторитарний режим, який зрештою стає загрозою не лише для своїх громадян, але й для міжнародного миру та безпеки.

На прикладі Туреччини — наслідки централізації влади на прикладі Реджепа Таїпа Ердогана. Процес централізації влади в Туреччині під керівництвом Реджепа Таїпа Ердогана відбувався поступово впродовж більш ніж 18 років його правління (спочатку як прем'єр-міністра, потім як президента) і призвів до суттєвої трансформації політичної системи країни. Розгляньмо ключові наслідки цього процесу.

Трансформація політичної системи Туреччини. Конституційні зміни: референдум 2017 року призвів до фундаментальних змін. Перехід від парламентської до президентської республіки. Скасування посади прем'єр-міністра. Розширення президентських повноважень (право призначати міністрів, суддів, формувати бюджет). Можливість президента залишатися лідером політичної партії. Використання надзвичайних повноважень — після спроби державного перевороту 2016 року. Запровадження, наприклад, надзвичайного стану на 2 роки.

Масові чистки в державному апараті (звільнено понад 150 000 осіб). Ухвалення понад 30 законодавчих декретів в обхід парламенту. Контроль над судовою системою. Реформування судових органів. Збільшення кількості суддів у Конституційному суді, призначених президентом. Створення Ради суддів і прокурорів під фактичним контролем виконавчої влади.

Масове звільнення «нелояльних» суддів (понад 4000) після спроби перевороту 2016 року. Політизація судових процесів. Кримінальне переслідування опозиційних політиків (мери великих міст, лідери курдських партій). Судові процеси проти критично налаштованих журналістів та активістів. Обвинувачення у «тероризмі» як інструмент тиску на громадянське суспільство.

Обмеження свободи слова та преси. Встановлення контролю над медіа. Зміна власників ключових медіа-груп через економічний тиск. Купівля медіа-холдингів бізнесменами, пов'язаними з правлячою партією. Створення медіа-імперії, лояльної до Ердогана (близько 90% ЗМІ). Переслідування журналістів — Туреччина стала світовим лідером за кількістю

ув'язнених журналістів. Закриття понад 180 медіа-організацій після спроби перевороту. Блокування доступу до критичних інтернет-ресурсів (Wikipedia була заблокована з 2017 по 2020).

Ослаблення політичної опозиції. Тиск на опозиційні партії. Судове переслідування лідерів Народно-демократичної партії (НДР). Зниження державного фінансування опозиційних партій. Адміністративні перешкоди для проведення опозиційних мітингів. Переслідування політичних опонентів. Ув'язнення курдського лідера Селахаттіна Демірташа. Позбавлення мандата мерів-опозиціонерів (особливо у курдських регіонах). Переслідування прихильників руху Гюлена, звинуваченого в організації перевороту.

Економічні наслідки. Втручання в економічну політику — тиск на Центральний банк з метою знизити відсоткові ставки. Призначення лояльних економістів на ключові пости. Непотизм у призначеннях на економічні посади. Економічні проблеми. Девальвація турецької ліри (втрата понад 80% вартості з 2018 року). Зростання інфляції до рекордних рівнів. Відтік іноземних інвестицій через політичну нестабільність та непередбачуваність.

Зовнішньополітичні наслідки. Відхід від прозахідного курсу. Погіршення відносин з ЄС та США. Призупинення переговорів про вступ до ЄС. Зближення з Росією (купівля систем С-400). Активна регіональна політика. Військове втручання в Сирію та Лівію. Підтримка Азербайджану в конфлікті з Вірменією. Напруженість у відносинах з Грецією та Кіпром через газові родовища.

Соціальні наслідки. Посилення ісламізації суспільства. Збільшення релігійного компоненту в освіті. Обмеження продажу алкоголю. Будівництво тисяч нових мечетей. Зростання соціальної поляризації. Поділ суспільства на прихильників та противників Ердогана. Загострення світського та ісламістського розколу. Протести (як парк Гезі в 2013 році) та жорстке їх придушення.

Стратегії збереження влади.

- Використання національної ідентичності: апеляція до османського минулого та відродження величі Туреччини; посилення націоналістичної риторики; зображення зовнішніх загроз для консолідації суспільства.

- Електоральні маніпуляції: використання адміністративного ресурсу на виборах; зміни виборчого законодавства для забезпечення переваги правлячій партії; контроль над виборчими комісіями.

Централізація влади в руках Ердогана призвела до суттєвої зміни політичної системи Туреччини з парламентської на президентську республіку. Обмеження демократичних свобод та незалежності судової влади, посилення авторитарних тенденцій при збереженні формальних демократичних процедур, трансформації зовнішньополітичного курсу країни, поглиблення соціальної поляризації турецького суспільства, економічні проблеми через політизацію економічних рішень [80].

Приклад Туреччини демонструє, як демократично обраний лідер може поступово трансформувати політичну систему, використовуючи як конституційні механізми (референдуми), так і надзвичайні ситуації (спроба перевороту) для концентрації влади, що призводить до комплексних змін у всіх сферах суспільного життя.

Наслідки централізації влади на прикладі Віктора Орбана. Віктор Орбан, прем'єр-міністр Угорщини з 2010 року, став одним із найпомітніших прикладів централізації влади у сучасній Європі. Його правління демонструє, як можна трансформувати ліберальну демократію зсередини, використовуючи демократичні механізми для створення так званої «неліберальної демократії». Розглянемо основні наслідки цього процесу.

Конституційні зміни та трансформація політичної системи:

- Використання конституційної більшості: після перемоги на виборах 2010 року партія Орбана «ФІДЕС» отримала конституційну більшість (2/3 місць у парламенті); прийняття нової Конституції (2011) без консультацій з опозицією; численні поправки до Конституції для зміцнення влади правлячої партії.

- Зміна виборчої системи: перерозподіл виборчих округів на користь «ФІДЕС»; зміна правил розподілу мандатів для забезпечення переваги партії влади; створення умов для збереження конституційної більшості при меншій електоральній підтримці.

Контроль над судовою системою:

- Реформа Конституційного суду: збільшення кількості суддів з 11 до 15 із призначенням лояльних кандидатів; обмеження компетенції суду у фінансових питаннях; скасування попередньої судової практики як прецедентної бази.

- Контроль над судами загальної юрисдикції: створення Національного судового офісу з широкими повноваженнями (2012); примусовий вихід на пенсію суддів у віці понад 62 роки; призначення лояльних голів судів.

Встановлення контролю над медіа:

- Створення медіа-імперії: формування KESMA (Центральноєвропейського фонду преси та медіа) у 2018 році; консолідація понад 500 медіа-ресурсів під контролем олігархів, близьких до Орбана; охоплення понад 80% регіональних медіа.

- Регуляторний тиск: створення Національної медіа-ради з широкими повноваженнями; запровадження спеціальних податків для незалежних медіа; відкликання ліцензій у критично налаштованих ЗМІ.

Обмеження академічної свободи та громадянського суспільства:

- Тиск на університети: зміна законодавства для встановлення контролю над університетами; витіснення Центральноєвропейського університету (CEU) з Будапешта; передача управління університетами спеціальним фондам під контролем лояльних осіб.

- Обмеження діяльності НУО: закон про «іноземну агентуру» для організацій, що отримують закордонне фінансування (2017); криміналізація допомоги мігрантам («стоп Сорос»); фінансовий та адміністративний тиск на критично налаштовані організації.

Економічні наслідки централізації влади:

- Перерозподіл економічних ресурсів: створення класу олігархів, лояльних до «ФІДЕС» (Лоринц Месарош, колишній газовик Орбана, став найбагатшою людиною Угорщини); перерозподіл державних контрактів та європейських фондів на користь «своїх»; використання економічних важелів для тиску на опонентів.

- Втручання держави в економіку: націоналізація пенсійних фондів; спеціальні податки для іноземних компаній; економічний націоналізм у стратегічних секторах.

Ідеологічні аспекти та «неліберальна демократія»:

- Створення ідеологічної альтернативи: проголошення побудови «неліберальної держави» (2014); протиставлення «традиційних християнських цінностей» ліберальним; використання концепції захисту національного суверенітету проти «брюссельської бюрократії».

- Культурна політика: контроль над культурними установами через призначення лояльних керівників; ревізія шкільних програм з акцентом на національній історії; пропаганда «традиційних сімейних цінностей».

Зовнішньополітичні наслідки:

- Конфлікти з ЄС: численні провадження за порушення верховенства права; блокування фінансування від ЄС через невідповідність демократичним стандартам; розбіжності з європейською політикою щодо міграції.

- Зближення з авторитарними режимами: розвиток «особливих відносин» з Росією та Китаєм; блокування спільних рішень ЄС щодо санкцій проти авторитарних режимів (у першу чергу проти Росії); риторика «відкриття на Схід» (Keleti Nyitás).

Соціально-політичні наслідки:

- Поляризація суспільства: поділ на прихильників та противників Орбана; створення образу «внутрішнього ворога» (Сорос, ліберали, мігранти); радикалізація політичного дискурсу.

- Слабкість опозиції: фрагментація опозиційних сил; обмежений доступ до медіа та фінансових ресурсів; труднощі з формуванням альтернативного курсу.

Централізація влади Віктором Орбаном має кілька особливих рис:

- Використання формально демократичних процедур для демонтажу ліберальної демократії.
- Збереження демократичного фасаду при фактичному обмеженні плюралізму.
- Ідеологічне обґрунтування централізації через концепцію «неліберальної демократії».
- Створення нової моделі для наслідування іншими країнами регіону (Польща).
- Вміле маневрування між тиском ЄС та збереженням членства і фінансування.

Угорський приклад демонструє, як у сучасних умовах відбувається централізація влади не через відкритий розрив з демократією, а через її поступову трансформацію зсередини, з використанням демократичних інститутів для їх же послаблення. Ця модель стала взірцем для інших політичних сил у Центральній та Східній Європі, що прагнуть централізації влади.

Квінтесенцією цієї політики Орбана стали його вимоги, які він висунув до Євросоюзу у березні 2024 року. Список з 12 вимог політик опублікував у своєму Facebook:

1. Ми вимагаємо Європи націй.
2. Ми вимагаємо рівності перед законом для всіх держав-членів.
3. Відновити повноваження, незаконно відібрані у націй.
4. Національний суверенітет і сильне вето для національних урядів.
5. Виключити агентів Сороса з Комісії та видалити корумпованих лобістів з парламенту.
6. Не закладати майбутнє наших онуків, ліквідувати борг Союзу.
7. Не заважайте нашій національній гвардії охороняти наші кордони. Не завозити мігрантів, а вивозити тих, хто прибув нелегально.
8. Корумповані долари та євро не повинні надходити до держав-членів.
9. Заборонити неприродне перевиховання наших дітей.
10. Захищати християнську спадщину Європи.
11. Ми вимагаємо миру в Європі.
12. Союз, але без України[81].

Наслідки централізації влади на прикладі Олександра Лукашенка в Білорусі.

- Політичні репресії та ліквідація опозиції: централізація влади в руках Лукашенка призвела до систематичного придушення будь-якої опозиції. Після фальсифікованих виборів 2020 року режим розгорнув масові репресії: тисячі людей заарештовані, ЗМІ закриті, а громадянське суспільство паралізоване. Зміни до конституції 2023 року юридично унеможливили участь опозиційних кандидатів у виборах, вимагаючи 20-річного проживання в країні та відсутності іноземного громадянства. Це перетворило Білорусь на суперпрезидентську державу з одноосібним управлінням.

- Економічна залежність від росії: централізована влада Лукашенка зробила країну економічним «паразитом» рф. Білорусь отримує субсидовані енергоносії та фінансову допомогу, але втрачає економічний суверенітет. Наприклад, інтеграційні угоди 2021 року з путіним передбачали узгодження макроекономічної політики, що фактично підпорядковує Мінськ Москві. Економіка країни залишається штучною, залежною від російських кредитів і ринків.

- Втрата міжнародного суверенітету: підтримка російської агресії проти України (дозвіл на використання території для вторгнення у 2022 році) остаточно перетворила Білорусь на сателіта рф. Угоди про «Союзну державу» з росією, підписані під тиском, знизили статус країни до регіону під контролем Кремля. Навіть конституційні зміни 2023 року, які формально обмежили повноваження президента, не змінили цієї динаміки.

Міжнародна ізоляція та санкції. Через порушення прав людини та співпрацю з РФ Білорусь перебуває під санкціями ЄС, США та інших країн. Це призвело до згорання міжнародних проєктів, обмеження інвестицій, і технологічних трансферів. Наприклад, Євросоюз у 2022 році запровадив санкції за участь у війні проти України, що поглибило економічну кризу.

Інституційна деградація. Концентрація влади зруйнувала систему стримувань і противаг. Парламент, суди та місцеві органи стали формальними. Наприклад, нові «Всебілоруські народні збори» отримали право імпічменту президента, але на практиці цей орган перебуває під контролем Лукашенка.

Відсутність реального розподілу повноважень призвела до корупції та неефективності управління.

Культурна асиміляція та втрата ідентичності. Політика русифікації, ініційована Лукашенком, знизила статус білоруської мови до маргінального. Більшість ЗМІ, освіта та документообіг ведуться російською, що посилює залежність від РФ. Це також сприяло формуванню опозиційного руху, де білоруськомовність стала символом опору.

Централізація влади Лукашенка перетворила Білорусь на авторитарну державу з обмеженим суверенітетом. Її наслідки охоплюють політичну стагнацію через ліквідацію альтернативних центрів впливу. Економічну кризу через залежність від РФ та міжнародні санкції. Соціальну напругу через репресії та придушення свобод [82]. Цей досвід контрастує з успішними прикладами децентралізації, як в Україні, де передача повноважень місцевим громадам підвищила стійкість до зовнішніх загроз. На противагу, модель Лукашенка демонструє небезпеку надмірної концентрації влади для національної безпеки та розвитку.

Порівняльний аналіз наслідків централізації влади та режимів Трампа, путіна, Ердогана, Орбана та Лукашенка. Зокрема, спільні риси централізації влади. Обмеження інституційних стримувань — Трамп (США): використовував президентські укази для обходу Конгресу, загрожував незалежності судів і ЗМІ. Його адміністрація прагнула політизувати бюрократію, зокрема через податковий тиск на критиків. путін (РФ): ліквідував федералізм, підпорядкував регіональних лідерів, знищив опозиційні партії та контролює судову систему через лояльних суддів. Лукашенко (Білорусь): змінив конституцію, формально передавши частину повноважень «Всебілоруським народним зборам», але зберіг контроль над ключовими призначеннями та правом вето. Орбан (Угорщина): зміцнив владу через конституційні реформи, обмежив повноваження Конституційного суду та встановив контроль над медіа. Ердоган (Туреччина): після спроби держперевороту 2016 року провів чистки в армії, судах та університетах, централізуючи владу навколо себе. Маніпуляція виборчи-

ми процесами — Трамп намагався дискредитувати вибори 2020 року, а у 2024 році мав успіх за рахунок популізму та системної кризи довіри до демократії. Путін і Лукашенко проводять «вибори» з заздалегідь відомими результатами, використовуючи адмінресурс і цензуру тому є нелегітимними президентами. Орбан змінив виборче законодавство на користь своєї партії «Фідес», що забезпечило йому більшість у парламенті. Контроль над інформаційним простором — усі лідери використовують пропаганду, цензуру та кримінальні справи проти незалежних ЗМІ.

Наприклад, Лукашенко закрити опозиційні видання після протестів 2020 року, а Трамп загрожував позовами критичним медіа. Зовнішня політика як інструмент легітимації — путін і Лукашенко використовують антизахідну риторику та співпраця з РФ для збереження влади. Орбан і Ердоган поєднують дії між ЄС/НАТО та авторитарними режимами, використовуючи «м'яку силу» для внутрішньої мобілізації. Відмінності в методах та контексті. Ступінь інтеграції в міжнародні структури — Орбан керує країною-членом ЄС, що обмежує його авторитарні амбіції (наприклад, блокування фінансування з ЄС через порушення верховенства права). Лукашенко повністю залежить від РФ, що робить Білорусь сателітом Кремля. Трамп, на відміну від інших, діє в рамках демократичних інституцій, але використовує їхні слабкості для послаблення системи. Економічні моделі — путінська РФ та Лукашенкова Білорусь базуються на сировинній економіці, що робить їх вразливими до санкцій. Орбан і Ердоган поєднують авторитаризм із приватним бізнесом, створюючи корупційні мережі, наприклад угорської «клетократії». Трамп сприяв зростанню економіки через дерегуляцію, але його політика загрожувала глобальній стабільності.

Стратегії легітимації — путін і Лукашенко експлуатують історичні нарративи («велич Росії», «захист від Заходу»). Орбан робить акцент на «християнських цінностях» та боротьбі з ЛГБТ+-спільнотою. Трамп використовував популізм, апелюючи до «забутих» американців та антиімігрантські настрої.

Реакція на кризи — путін використав війну в Україні для консолідації влади, але це прискорило економічний занепад рф. Лукашенко, навпаки, втратив суверенітет, підтримавши вторгнення рф в Україну. Трамп загрожував використовувати армію для придушення протестів, що могло б призвести до кризи в США. Наслідки для політичних систем. Ерозія демократії — США рухаються до «конкурентного авторитаризму», де вибори зберігаються, але правила гри перекошені.

Міжнародна ізоляція — режими путіна та Лукашенка стали паріями через агресію та репресії. Соціальна напруга — централізація влади посилює протести (як у Білорусі 2020 року) або призводить до апатії (як у рф). Економічна криза — залежність від сировини або зовнішньої допомоги робить режими вразливими (наприклад, санкції проти рф).

Централізація влади в руках лідерів-автократів характеризується схожими механізмами (контроль інститутів, маніпуляція виборами), але відрізняється контекстом. Якщо путін і Лукашенко будують класичні диктатури, то Трамп і Орбан демонструють, як авторитаризм може функціонувати в формально демократичних системах. Головна небезпека — поступове звуження свобод під виглядом «стабільності», що загрожує глобальній безпеці та правам людини. Приклади вказаних лідерів демонструють різну глибину централізації та її наслідків залежно від інституційної стійкості політичної системи.

Основні механізми централізації влади. Конституційні зміни: внесення поправок до основного закону держави, які розширюють повноваження виконавчої гілки. У росії поправки до Конституції 2020 року посилили президентську владу, дозволивши путіну потенційно залишатися при владі до 2036 року. У Туреччині конституційний референдум 2017 року трансформував країну з парламентської республіки у президентську, значно розширивши повноваження президента Ердогана. Прийняття законів, що обмежують незалежність інституцій. У Польщі закон про судову реформу 2017-2019 років дозволив уряду впливати на призначення суддів. В Угорщині після 2010 року уряд Орбана прийняв за-

кон про ЗМІ, що обмежив незалежність медіа. Реорганізація державного апарату. У Китаї під керівництвом Сі Цзіньпіна відбулася консолідація партійних і державних органів. У Венесуелі Уго Чавес створив паралельні державні структури, підпорядковані безпосередньо президенту.

Типові ознаки централізації влади. Послаблення системи стримувань і противаг — обмеження права парламентського контролю над виконавчою гілкою; зменшення незалежності судової системи. Концентрація прийняття рішень — перехід повноважень від місцевого до централізованого управління; створення «вертикалі влади» з обмеженням автономії регіонів. Підпорядкування контрольних органів — обмеження незалежності Конституційного Суду, антикорупційних органів; політизація прокуратури та правоохоронних органів [83, с. 71].

Конкретні приклади централізації влади. росія. Після 2000 року відбулася систематична централізація через створення федеральних округів і призначення повноважних представників президента. Скасування прямих виборів губернаторів (2004-2012). Підвищення бар'єра для політичних партій у парламенті. Посилення президентського контролю над судовою системою. Білорусь. Після референдуму 1996 року значно розширені повноваження президента. Парламент перетворений на двопалатний з обмеженими повноваженнями. Президент отримав право видавати укази, що мають силу закону. Угорщина. З 2010 року під керівництвом Віктора Орбана прийнята нова Конституція, що розширила повноваження уряду. Обмежена незалежність судів, медіа, університетів. Послаблено місцеве самоврядування на користь центральної влади. Туреччина. Після спроби перевороту 2016 року та конституційного референдуму 2017 скасована посада прем'єр-міністра. Президент отримав право призначати міністрів без схвалення парламенту. Введено, наприклад, президентської республіки надзвичайний стан, що розширив президентські повноваження.

Наслідки централізації влади. Позитивні (у деяких контекстах) — швидше прийняття рішень у кризових ситуаціях; більша узгодженість державної політики; подолання регіонального сепаратизму. Негативні — обмеження демократич-

них процесів; зниження політичної конкуренції; ризик зловживання владою; погіршення врахування особливостей регіонів при прийнятті рішень. Важливо зазначити, що централізація влади часто відбувається поступово, через серію окремих змін, які в сукупності трансформують політичну систему держави.

Порушення принципу поділу влади. Цей фундаментальний принцип демократії порушується через підпорядкування судової влади — політично мотивовані призначення суддів; тиск на суддів при розгляді політично чутливих справ; реорганізація судової системи для посилення контролю. Дисбаланс у системі стримувань і противаг — зменшення незалежності контрольних органів (Конституційний Суд, Рахункова палата); обмеження можливості парламенту контролювати дії виконавчої влади; використання надзвичайних повноважень у звичайних умовах.

Механізми централізації влади через послаблення парламенту. Маніпуляції з виборчою системою — зміна виборчого законодавства для забезпечення провладної більшості; підвищення прохідного бар'єра для партій; маніпуляції з виборчими округами («джеррімендеринг» — перекроювання округів). Обмеження дискусії в парламенті — скорочення часу на обговорення законопроектів; прийняття законів за прискореною процедурою; обмеження виступів опозиції. Застосування надзвичайних повноважень — використання президентських декретів замість законів; запровадження надзвичайного стану для обмеження ролі парламенту; делегування парламентом своїх повноважень уряду заради оперативності.

Ці процеси призводять до зміщення балансу влади в бік її виконавчої гілки, що створює загрозу демократичним інститутам та правам громадян у довгостроковій перспективі.

Ризик авторитаризму. Надмірна централізація може призвести до узурпації влади та встановлення авторитарного режиму. Таким чином, централізація влади має значний вплив на політичну систему держави, змінюючи баланс між гілками влади та впливаючи на демократичні процеси.

Прискорення процедур у державному управлінні передбачає спрощення бюрократичних процесів для швид-

шого прийняття рішень. Це може підвищити ефективність роботи органів влади, але також створює ризики зменшення прозорості та обмеження можливостей для громадського обговорення. Переваги прискорення процедур — підвищення ефективності: спрощення адміністративних процесів дозволяє швидше реагувати на виклики та приймати необхідні рішення, що особливо важливо в умовах кризових ситуацій; зменшення бюрократичного навантаження: скорочення кількості необхідних погоджень та документів спрощує роботу державних службовців і зменшує витрати часу та ресурсів.

Можливі ризики та недоліки — зниження прозорості: прискорення процесів може призвести до недостатньої інформованості громадськості про прийняті рішення та обмеження доступу до інформації. Обмеження громадського обговорення: оперативне прийняття рішень може не залишати часу для належного обговорення з громадськістю та врахування її думки, що суперечить принципам демократичного врядування. Підвищення корупційних ризиків: спрощення процедур без належного контролю може створити умови для зловживань та корупції.

У дослідженні Ради Європи зазначається, що для забезпечення доброго врядування необхідно дотримуватися балансу між ефективністю та прозорістю. Рекомендується впроваджувати механізми громадського контролю та забезпечувати участь громадян у процесі прийняття рішень, навіть при спрощенні процедур. Зміни в законодавчому процесі: внесення поправок до законів або прийняття нових нормативних актів, які змінюють баланс повноважень між різними гілками влади.

Адміністративні реформи дійсно є одним із ключових механізмів імплементації політичних рішень. Розгляньмо детальніше цей та інші важливі механізми реалізації політичних рішень. Адміністративні реформи — реорганізація державного апарату для ефективнішого виконання державної політики. Структурна реорганізація: об'єднання чи поділ міністерств, відомств, агентств. Наприклад, створення Міністерства цифрової трансформації в Україні для централізованої цифровізації державних послуг, об'єднання податкової та митної служб у єдину Державну фіскальну службу (в різних країнах).

Створення спеціалізованих агентств — наприклад, створення Національного антикорупційного бюро в Україні, утворення Агентства цифрових послуг в Естонії. Оптимізація штатної структури: скорочення бюрократичного апарату. Зміна системи підзвітності та підпорядкування. Нормативно-правові механізми — прийняття імплементаційних актів: постанови уряду, що конкретизують закони; міністерські накази та інструкції. Після прийняття закону про децентралізацію: регулювання процедур передачі повноважень на місця. Внесення змін до чинного законодавства: гармонізація нормативної бази; усунення юридичних колізій.

Фінансово-економічні механізми — бюджетне фінансування: виділення цільових коштів на реалізацію програм; створення спеціальних фондів. Податкові пільги та стимули — податкові преференції для пріоритетних галузей. Економічні санкції та штрафи: встановлення відповідальності за невиконання політичних рішень; штрафи за порушення карантинних обмежень. Інформаційно-комунікаційні механізми — інформаційні кампанії: роз'яснення населенню суті реформ; інформаційна кампанія, наприклад, медичної реформи в Україні. Залучення громадськості: громадські обговорення; створення дорадчих органів з представників громадянського суспільства.

Кадрові механізми — формування управлінських команд; призначення відповідальних осіб за впровадження реформ; навчання персоналу; підвищення кваліфікації держслужбовців. Контрольні механізми — моніторинг виконання: створення системи показників ефективності (KPI); регулярна звітність. Громадський контроль: залучення громадських організацій до оцінки ефективності реформ.

Зокрема, комплексний підхід до імплементації — найефективніша імплементація політичних рішень відбувається при комплексному застосуванні різних механізмів. Успішна децентралізація в Україні включала адміністративні реформи, створення ОТГ, нормативні зміни, прийняття пакету законів про місцеве самоврядування. Фінансові механізми: реформа міжбюджетних відносин. Інформаційні кампанії:

роз'яснення переваг об'єднання громад. Кадрові заходи: навчання нових керівників ОТГ. Така синергія різних механізмів підвищує шанси на успішну реалізацію складних політичних рішень та державних реформ.

Кадрові зміни — призначення на ключові посади осіб, лояльних до правлячої партії або лідера, що забезпечує узгодженість у реалізації політики. Використання указів та розпоряджень — збільшення кількості нормативних актів, які видаються безпосередньо виконавчою владою, минаючи законодавчий процес.

Хоча такі модифікації можуть підвищити ефективність державного управління, вони також мають такі ризики — підірив демократичних інститутів: зменшення ролі парламенту та незалежних органів може призвести до концентрації влади та обмеження системи стримувань і противаг. Обмеження громадянських свобод: посилення контролю над медіа та громадськими організаціями може обмежувати свободу слова та право на об'єднання. Міжнародна ізоляція: порушення демократичних стандартів може призвести до санкцій або інших заходів з боку міжнародної спільноти.

Таким чином, модифікація системи прийняття політичних рішень та механізмів їх імплементації є складним процесом, оскільки вимагає балансу між підвищенням ефективності управління та збереженням демократичних принципів і правових норм.

3.4. Трансформація медіа-простору та публічного дискурсу в контексті право-консервативної політики

Право-консервативна політика, яка спирається на традиційні цінності, націоналізм та скептицизм щодо глобалізації, має значний вплив на медіа та публічний дискурс. Ця трансформація проявляється через кілька ключових механізмів:

Регулювання медіа та контроль інформації. Право-консервативні уряди часто впроваджують закони, що обмежують свободу преси або сприяють концентрації медіа у державних чи лояльних структурах.

Угорщина: консолідація медіа під контролем ФІДЕС на чолі з Віктором Орбаном. Уряд сприяв концентрації медіавласності в руках лояльних до влади бізнесменів. Через економічний тиск, зокрема шляхом перерозподілу державної реклами, незалежні видання опинялися у скрутному становищі, що змушувало їх або закриватися, або змінювати редакційну політику на користь уряду. Були прийняті закони, які дозволяли блокувати веб-сайти та контролювати онлайн-контент. Це обмежило можливості для вільного вираження думок в інтернеті та посилювало самоцензуру серед користувачів. Такі дії уряду Віктора Орбана викликали занепокоєння міжнародної спільноти та правозахисних організацій, які вбачають у них загрози для свободи слова та демократичних цінностей [84. С. 211].

Польща: реформи державних ЗМІ під керівництвом партії «Право і Справедливість». У грудні 2023 року новий міністр культури Польщі Бартоломей Сенкевич звільнив керівників державних медіа, зокрема Польського телебачення (TVP) та Польського радіо, а також розпустив наглядові ради цих компаній. Ці дії були спрямовані на зміну інформаційної політики державних ЗМІ відповідно до бачення партії «Право і Справедливість».

У грудні 2021 року польський парламент ухвалив суперечливий закон про телерадіомовлення, який вимагав, щоб власники медіакомпаній мали штаб-квартиру або представництво на території Європейської економічної зони (ЄЕЗ). Цей закон, на думку експертів, був спрямований проти телекомпанії TVN, що належить американській компанії Discovery, і посилював контроль партії ПіС над медіапростором [85].

Реформи державних ЗМІ викликали протести як усередині країни, так і за її межами. У січні 2024 року у Варшаві відбулася акція «Протест вільних поляків», організована прихильниками партії ПіС, які виступали проти змін у державних медіа та ув'язнення колишніх міністрів від цієї партії.

Міжнародні організації та правозахисники висловлювали занепокоєння щодо обмеження свободи слова та незалежності медіа в Польщі. Зокрема, зазначалося, що за правління ПіС Польща опустилася з 18 на 57 місце у світовому індексі свободи преси. Таким чином, реформи державних ЗМІ під

керівництвом партії «Право і Справедливість» призвели до значних змін у медіапросторі Польщі, викликавши як внутрішні протести, так і міжнародну критику.

У сучасному політичному середовищі спостерігається тенденція до ідеологізації публічного дискурсу, що проявляється через акцентуацію національної ідентичності, традиційних моральних цінностей та підкреслення «загроз», таких як міграція, права ЛГБТК+ спільноти та вплив ліберальних еліт. Цей підхід часто використовується право-консервативними силами для мобілізації підтримки та зміцнення свого електорату.

Національна ідентичність та традиційна мораль: право-консервативні сили апелюють до історичних традицій, культурної спадщини та релігійних цінностей, позиціонуючи себе як захисників національних інтересів та моралі. Це формує образ «ми проти них», де «ми» — носії традиційних цінностей, а «вони» — ті, хто загрожує цим цінностям.

Конструювання загроз: міграція представлена як фактор, що підриває культурну однорідність та економічну стабільність; права ЛГБТК+ спільноти — як виклик традиційним уявленням про сім'ю; ліберальні еліти зображуються як віддалені від «звичайних людей» та такі, що нав'язують чужі цінності.

Наслідки поляризації. Ускладнення діалогу: суспільство ділиться на протилежні табори з різними ціннісними орієнтаціями. Посилення соціальної напруги: радикалізація поглядів та зростання конфліктності. Перешкоди для компромісів: ускладнення пошуку спільних рішень у суспільно важливих питаннях.

Дезінформація та теорії змов. Право-консервативні групи часто використовують дезінформацію та просувають альтернативні наративи, зокрема теорії змов, для впливу на громадську думку та політичні процеси. Ці дії мають серйозні наслідки: підриє довіри: до наукових установ, медіа та демократичних інститутів. Маніпуляція свідомістю: створення паралельної інформаційної реальності. Загроза демократії: послаблення механізмів громадянського контролю.

Одним із яскравих прикладів теорії змов став рух QAnon у США. Ця теорія змови виникла на анонімних інтернет-фо-

румах і стверджує, що існує таємна група еліт, яка займається незаконною діяльністю, а колишній президент Дональд Трамп нібито веде боротьбу проти неї. Прихильники QAnon вірили в наближення «шторму» — масових арештів високопосадовців. Ці безпідставні твердження поширювалися через соціальні мережі та інші платформи, отримуючи підтримку серед деяких право-консервативних кіл. Вони також відіграли роль у подіях 6 січня 2021 року, коли прихильники QAnon брали участь у штурмі Капітолію США.

Право-консервативні групи нерідко ставлять під сумнів наукові дослідження щодо змін клімату та пандемії COVID-19. Вони можуть поширювати інформацію, яка заперечує антропогенний вплив на клімат або применшує серйозність пандемії, що призводить до недовіри до наукових рекомендацій та зниження ефективності заходів з охорони здоров'я. Це може мати негативні наслідки для суспільства, зокрема зниження рівня вакцинації та нехтування заходами безпеки під час пандемії.

Для поширення дезінформації та альтернативних наративів використовуються різні платформи, включаючи соціальні мережі, альтернативні медіа та месенджери. Наприклад, платформа Truth Social, створена Дональдом Трампом, стала майданчиком для поширення різноманітних теорій змов та дезінформації. Правила модерації контенту на цій платформі дозволяють поширювати мову ненависті та пропаганду, створюючи небезпечне інформаційне середовище [86].

Поширення дезінформації та альтернативних наративів значною мірою сприяє поляризації суспільства, підриває довіру до наукових установ та медіа, а також може призвести до радикалізації окремих груп. Це підкреслює важливість критичного мислення, медіаграмотності та підтримки незалежних джерел інформації для збереження здорового інформаційного середовища та демократичних цінностей.

Маргіналізація опозиційних голосів. Незалежні журналісти, активісти та академіки стикаються з тиском і юридичними переслідуваннями. У Росії незалежні журналісти, акти-

вісти та науковці стикаються з систематичним тиском з боку держави, що проявляється через юридичні переслідування та дискредитаційні кампанії. Влада застосовує законодавство про «фейки» та «дискредитацію» російської армії для придушення критичних голосів. За даними правозахисних організацій, понад 900 осіб переслідуються за антивоєнну позицію, з них 285 — за статтею про «фейки», а 172 — за «дискредитацію» армії. Наприклад, у липні 2024 року Басманный районний суд Москви заочно засудив політолога Аббаса Галлямова та українського журналіста Олександра Преподобного до восьми років колонії за поширення «фейків» про армію. Їх звинуватили у розповсюдженні «хибної інформації» про дії російських військ в Україні.

Влада активно застосовує ярлики «іноземних агентів» та «небажаних організацій» для дискредитації незалежних медіа та громадських діячів. З 2012 року законодавство дозволяє визнавати некомерційні організації «іноземними агентами», якщо вони отримують фінансування з-за кордону та займаються політичною діяльністю. Критерії політичної діяльності нечіткі, що дозволяє владі переслідувати організації, які працюють у сферах освіти, культури, охорони здоров'я, екології та прав людини. У травні 2024 року Генпрокуратура росії визнала видання Sota Media «небажаною організацією», що фактично забороняє його діяльність у країні. Такі дії спрямовані на маргіналізацію опозиційних голосів та обмеження свободи слова, створюючи атмосферу страху та самоцензури серед незалежних журналістів, активістів та науковців [87].

Сучасні демократії стикаються з низкою серйозних викликів, які підривають їхні основи та стабільність. Серед них особливо виділяються такі — зменшення різноманітності джерел інформації призводить до того, що суспільство отримує однобічну або упереджену інформацію. Це обмежує можливість громадян формувати обґрунтовані думки та приймати інформовані рішення, що є критично важливим для функціонування демократії. Концентрація медіавласності в руках небагатьох суб'єктів або державний контроль над засобами масової інформації можуть сприяти поширенню пропаганди та обмеженню критичних голосів.

Поляризація поглиблює соціальні розбіжності та ускладнює конструктивний діалог між різними групами населення. Це може призвести до зростання напруженості, конфліктів та радикалізації. У таких умовах стає важко досягти консенсусу щодо ключових суспільних питань, що підриває ефективність демократичного управління. Поляризація також може бути наслідком цілеспрямованих дезінформаційних кампаній, спрямованих на розділення суспільства.

Авторитарні тенденції поширюються через мережі право-консервативних рухів, які співпрацюють на міжнародному рівні. Зв'язки між подібними рухами в Європі та США сприяють обміну стратегіями та тактиками, спрямованими на підрив демократичних інститутів. Це включає поширення дезінформації, підрив довіри до виборчих процесів та судової системи, а також підтримку політиків з авторитарними тенденціями [88].

Для протидії цим викликам необхідно зміцнювати незалежність та різноманітність медіа, сприяти розвитку критичного мислення та медіаграмотності серед населення, а також підтримувати міжнародне співробітництво для захисту демократичних цінностей. Важливо також забезпечити прозорість та підзвітність державних інститутів, щоб відновити та підтримувати довіру громадян до демократичних процесів.

Трансформація медіа та дискурсу в рамках право-консервативної політики ставить під загрозу демократичні інститути. Протидія вимагає:

- Підтримки незалежних медіа та журналістів;
- Розвитку медіаграмотності для боротьби з дезінформацією;
- Міжнародної солідарності для захисту свобод.

Рівновага між збереженням традицій і захистом прав людини є ключовим викликом сучасності.

Висновок до розділу 3

Право-консервативна ідеологія, утвердившись у політичній практиці сучасних держав, ініціює глибокі інституційні тран-

сформації, що переформатовують базові структури суспільства. У політичній сфері це виражається через централізацію влади, послаблення системи стримувань і противаг, а також інструменталізацію демократичних процедур. Наприклад, в Угорщині чи Польщі зміни конституційного ладу, призначення лояльних суддів та обмеження ролі парламенту стали механізмами концентрації влади в руках виконавчої гілки. Ці процеси супроводжуються популістською риторикою про «волю народу», яка використовується для легітимації авторитарних практик, таких як маніпуляції з виборами чи тиск на незалежні медіа.

Правова система, традиційно будучи гарантом рівності і свобод, перетворюється на інструмент ідеологічного контролю. Право-консервативні режими редагують закони, обмежуючи права меншин — від заборони «пропаганди нетрадиційних відносин» до криміналізації мігрантів або активістів. Такі зміни часто мотивуються захистом «традиційних цінностей», проте на практиці вони девальвують принцип верховенства права, перетворюючи його на засіб утвердження політичної монополії. Інститути освіти та культури також зазнають радикальних змін: націоцентричні наративи в історичних програмах, цензура гендерних досліджень, контроль над академічною свободою — все це спрямоване на формування покоління, ідентифікованого з консервативними ідеалами.

Медіа та громадянський простір, як ключові інститути демократії, переживають тиск через консолідацію власності в руках держави чи лояльних олігархів, що призводить до створення єдиного ідеологічного поля. Незалежні ЗМІ та НУО маргіналізуються через закони про «іноземних агентів» або фінансові обмеження, а їхні ініціативи дискредитуються як «загроза національній безпеці». Ці процеси супроводжуються емоційною мобілізацією суспільства, де страх перед міграцією, глобалізацією чи культурним релятивізмом використовується для консолідації електорату навколо право-консервативних лідерів.

Наслідки таких трансформацій є суперечливими. З одного боку, вони забезпечують стабільність і прогнозованість для прихильників консервативного курсу, з іншого — призводять

до ерозії демократичних інститутів, зростання суспільної поляризації та міжнародної ізоляції. Авторитарні практики, такі як контроль над судовою системою або обмеження свобод, підбивають довіру до держави і закладають основу для довгострокових конфліктів. Економічний протекціонізм, часто супутній право-консервативним режимам, може тимчасово підтримати національного виробника, але водночас сприяє корупції, технологічній відсталості та зменшенню інвестицій.

Теоретично ці трансформації описуються як прояви «авторитарного популізму», де поєднуються риторика захисту народу із систематичним придушенням опозиції. Концепція «конституційного реваншизму» підкреслює, як зміни правових норм стають інструментом збереження влади, а не гарантією свобод. У довгостроковій перспективі стійкість цих змін залежить від економічної стабільності, активізації громадянського суспільства та зовнішнього тиску. Наприклад, умовність фінансової допомоги від ЄС чи санкції можуть уповільнити авторитарні тенденції, тоді як економічні кризи або протести — прискорити їхній занепад.

Таким чином, інституційні трансформації під впливом право-консервативної ідеології — це не просто зміна правил гри, а радикальне переосмислення ролі держави і суспільства. Вони створюють модель, де пріоритетом стає контроль замість відкритості, ієрархія замість рівності, стабільність замість розвитку. Чи стане ця модель домінантною у XXI столітті, значною мірою залежить від здатності демократичних сил запропонувати альтернативу, яка поєднує інновації зі справедливістю, а також від того, чи зможуть суспільства знайти баланс між безпекою та свободою в умовах глобальних викликів.

РОЗДІЛ 4

ПОЛІТИКА ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПРАВО-КОНСЕРВАТИВНОГО ПОВОРОТУ

4.1. Переосмислення національної ідентичності

Національна ідентичність — це динамічний конструкт, який постійно переформовується під впливом історичних подій, культурних змін, політичних ідеологій та соціальних трансформацій. У сучасному світі, особливо на тлі глобалізації, міграційних криз, геополітичних конфліктів і зростання право-консервативних рухів, переосмислення національної ідентичності стає ключовим інструментом як для консолідації суспільства, так і для політичної мобілізації. Розглянемо основні аспекти цього процесу.

Переосмислення національної ідентичності на тлі історичних травм і сучасних конфліктів — це реакція на колективні переживання, які формують свідомість суспільства, його цінності та погляд на майбутнє. Глибокий аналіз цього процесу вимагає розгляду як конкретних прикладів, так і соціально-політичних механізмів, що стоять за ними.

Історичні травми: як минуле формує сьогодення. Історична травма — це колективна психологічна рана, спричинена масштабними подіями (геноциди, окупації, репресії), яка передається через покоління і впливає на ідентичність. Приклад декомунізації в Україні, Польщі, країнах Балтії становить: Україна — демонтаж радянських символів (пам'ятники Леніну, перейменування назв міст) — це не просто «видалення спадщини», а спроба розірвати зв'язок з колоніальним минулим. Вшанування Голодомору 1932–1933 як акту геноциду — підкреслює, що голод був зброєю проти української нації, що формує ідентичність через трагедію. Героїзація УПА: дискусійна, але відображає прагнення знайти «антирадянських героїв» для протиставлення російському впливу. Польща — закон про декомунізацію 2016 року: знесення пам'ятників «подяки Червоній армії» — відмова від міфу про «визволення» 1945 року, наголошуючи на радянській окупації. Інститут національної пам'яті (IPN): досліджує злочини комунізму та

нацизму, формує наратив про Польщу як «жертву двох тоталітаризмів». Країни Балтії — музеї окупації (Рига, Таллінн) — акцент на періоді 1940–1991 років, коли країни були анексовані СРСР. Поняття «симетричної окупації» підкреслює, що нацизм і комунізм однаково знищували балтійські нації.

Чому це важливо? Легітимація сучасної держави: відокремлення від імперського минулого (російського/радянського) стає основою для суверенної ідентичності. Моральний обов'язок пам'яті: суспільства відчують потребу «справедливості» для жертв, що формує етичну основу нації.

Війни та конфлікти: ідентичність через спротив і жертви. Сучасні конфлікти стають каталізаторами переосмислення, оскільки вони: підкреслюють загрози суверенітету; створюють нових героїв і міфи; об'єднують суспільство навколо спільної мети. Російська агресія в Україні (2014–2024) — ефект Майдану та Революції гідності: піднесення гасла «Україна — це Європа» як відмова від «русского міра»; акцент на єдності українців усіх регіонів. Війна на Донбасі та повномасштабне вторгнення — мілітаризація ідентичності, героїзація ЗСУ, Азову, тероборони; символіка спротиву: «Слава Україні!», «Крим — це Україна», образ «Нескореної нації». Переосмислення мови: перехід на українську мову стає знаком патріотизму. Культурний фронт — мистецтво, музика (наприклад, гурт Kalush) популяризують ідентичність через опір.

Конфлікт у Нагірному Карабасі (2020, 2023) — Вірменія: наратив про «боротьбу за виживання»: історичні посилення на геноцид 1915 року та образ «обложеної фортеці»; політична криза після поразки 2023 року: суспільство шукає нову ідентичність між російським впливом і євроінтеграцією. Азербайджан — риторика «відродження імперії», використання символіки часів Сефевідів для легітимації контролю над Карабахом; акцент на «перемозі» 2023 року як основі нової національної гордості.

Соціально-політичні механізми — політична інструменталізація травми: уряд може використовувати історичні події для мобілізації підтримки; наприклад, Віктор Орбан в Угорщині апелює до Тріанонського договору (1920), який позбавив

Угорщину 2/3 території, щоб виправдати антиімміграційну політику. Конструкція «ворога» — зовнішній ворог (наприклад, Росія для України) або внутрішній («п'ята колона») об'єднують суспільство. Роль інтелектуалів і митців — письменники (Сергій Жадан в Україні), кінорежисери (Агнешка Холланд у Польщі) стають творцями нових наративів.

Наслідки та суперечності — позитивні: зміцнення національної єдності, відродження культурних традицій; легітимація сучасного державного курсу (наприклад, євроінтеграція України). Негативні — реваншизм: наприклад, угорські територіальні вимоги до Румунії та Словаччини через Тріанонський мирний договір; маргіналізація меншин: наприклад, дискусії про мовні закони в Україні чи дискримінація азербайджанців у Вірменії; ризик міфологізації: перекручення історії заради політичної доцільності (наприклад, ігнорування колабораціонізму під час Другої світової).

Переосмислення національної ідентичності через історичні травми та конфлікти — це складний процес, де минуле стає інструментом для формування майбутнього. Він може значною мірою об'єднувати суспільство, але також несе ризики поділу і реваншизму. Успішність залежить від критичного осмислення історії, інклюзивності і балансу між пам'яттю про жертви та прагненням до прогресу.

Глобалізація, як процес інтеграції економік, культур та політичних систем, значно впливає на національні держави, розмиваючи традиційні кордони та викликаючи занепокоєння щодо збереження національної ідентичності. У відповідь на ці виклики, право-консервативні сили активно використовують риторику «захисту національного суверенітету» від «зовнішніх загроз», таких як міграція, вплив наднаціональних організацій (наприклад, Європейського Союзу) та, наприклад, «глобалістів».

Глобалізація сприяє поширенню універсальних цінностей та стандартів, що може призводити до уніфікації культур і втрати унікальних національних рис. Це викликає занепокоєння серед тих, хто вважає, що національна ідентичність

перебуває під загрозою. Наприклад, процеси міграції та культурного обміну можуть змінювати демографічний склад суспільств, що сприймається як виклик для традиційних цінностей та способу життя.

У відповідь на ці процеси виникають антиглобалістські настрої, які спрямовані на збереження національно-культурної ідентичності та протистояння впливу глобалізації. Антиглобалізація є об'єктивним процесом, що перебуває у діалектичній єдності з глобалізацією і спрямований на збереження національно-культурної ідентичності окремих народів та держав.

Право-консервативні партії в Європі та США використовують риторику захисту національного суверенітету для мобілізації підтримки. Наприклад, у Великій Британії кампанія за вихід з ЄС (Brexit) базувалася на ідеях повернення контролю над національними кордонами та законодавством. У США адміністрація Дональда Трампа просуvala політику ізоляціонізму під гаслом «America First», акцентуючи увагу на захисті національних інтересів від зовнішніх впливів.

Право-консервативні сили часто зображують мігрантів, наднаціональні організації та «глобалістів» як загрози національному суверенітету та культурній ідентичності. Це сприяє формуванню образу «ворога» та посиленню націоналістичних настроїв. Така риторика може призводити до поляризації суспільства та зростання ксенофобії.

Глобалізація створює як можливості для розвитку, так і виклики для національних держав. Право-консервативні сили, використовуючи риторику захисту національного суверенітету, прагнуть зберегти національну ідентичність та протистояти впливу зовнішніх факторів. Це підкреслює важливість балансу між інтеграцією у глобальні процеси та збереженням національних особливостей [89].

Політична інструменталізація – партії (наприклад, «Право і справедливість» у Польщі, Фідес у Угорщині) будують ідентичність на протиставленні «ми» (патріоти) vs «вони» (ліберали, іммігранти, ЛГБТК+). Наприклад, у Польщі партія «Право і справедливість» (PiS) та Фідес в Угорщи-

ні використовують схожі стратегії політичної мобілізації, базуючись на поділі суспільства на «своїх» і «чужих». «Свої» представляються як традиційні патріоти, захисники національних цінностей, прихильники християнських традицій, «справжні» представники народу. «Чужі» зображуються як ліберальні еліти, іммігранти, особливо з мусульманських країн, ЛГБТК+ спільнота, «Брюссельська бюрократія».

Щодо України після 2014 року трансформація української національної ідентичності характеризується посиленням, наприклад, європейського вектору: активне просування європейських цінностей; інтеграція в європейські інституції; розвиток демократичних інститутів; підкреслення належності до європейської цивілізації; відмова від радянської спадщини; декомунізація публічного простору; переосмислення історичної пам'яті; відмова від радянських свят та символів; критичне переосмислення радянського періоду; формування нових наративів; Україна як форпост демократії; акцент на державній незалежності; розвиток української мови та культури; підкреслення відмінностей від російської культурної традиції.

Цей процес політичної інструменталізації ідентичності має різні наслідки — позитивні: консолідація суспільства навколо спільних цінностей; чіткіше визначення національних інтересів; посилення громадянського суспільства; проблемні: можливе поглиблення суспільних розколів; ризик надмірної політизації культурних питань; складнощі у діалозі з різними групами суспільства.

Важливо розуміти, що процес формування національної ідентичності є динамічним і продовжує розвиватися під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів. Створення нових наративів — Україна після 2014 року акцентує європейський вектор ідентичності, відмовляючись від радянської спадщини.

Виклики та ризики у переосмисленні національної ідентичності — виключення меншин: акцент на етнічну чи релігійну однорідність може маргіналізувати меншини (наприклад, угорців у Румунії, мусульман в Індії); зростання ксенофобії та дискримінації (антимігрантські настрої в Європі).

Маніпуляція історичною пам'яттю — політики часто викривляють історію для легітимації влади (наприклад, романтизація імперій у Росії, Туреччині); ризик розколу суспільства: в Україні суперечки про ОУН-УПА чи роль Степана Бандери.

Геополітичні наслідки — агресивна націоналістична ідентичність стає причиною конфліктів (наприклад, сербський націоналізм і Косово). Інструменталізація ідентичності Угорщини для впливу на сусідів, де проживає угорська національна меншина. Втрата балансу між традицією і прогресом — консервативний поворот може гальмувати соціальні реформи (наприклад, права ЛГБТК+ в Польщі, аборти в США).

Напрями для збалансованого підходу — інклюзивна ідентичність: визнання ролі меншин і мультикультуралізму (Канада, Німеччина); акцент на спільних цінностях, а не етнічності (наприклад, «європейська ідентичність»). Критичний діалог з історією — публічні дискусії про складні сторінки минулого (наприклад, колоніалізм у Франції, рабство в США); освітні програми, що виховують критичне мислення. Захист від маніпуляцій — підтримка незалежних медіа та істориків для протидії пропаганді; міжнародні інституції (наприклад, ЄС) як стабілізуючий фактор.

Переосмислення національної ідентичності — це природний процес, але його напрямок значною мірою залежить від політичної волі та суспільного консенсусу. Успішна ідентичність повинна поєднувати традицію з інноваціями, пам'ять про минуле — з відкритістю до майбутнього. Замість страху перед «іншою культурою» вона може стати основою для солідарності, особливо в умовах глобальних криз, де спільні виклики (клімат, пандемії) вимагають колективних рішень.

4.2. Релігійний фактор у право-консервативній ідеології

Аналіз сучасних тенденцій розвитку держави дозволяє відзначити значний вплив релігійного фактора в українському суспільстві. Релігійні організації та церква органічно інтегрувалися в культуру українського народу, наповнивши її вну-

трішнім змістом та ідейним сенсом, утвердивши концептуальний стрижень цієї культури [90].

Вони займають провідні позиції в рейтингу довіри суспільства, тому дослідження взаємозв'язку релігії та права дозволяє з'ясувати вплив релігійного фактора на формування правової ідеології сучасного українського суспільства. Це обумовлено:

- по-перше, зростаючим суспільним інтересом до релігії, базисом якої є церква або певна спільнота як соціальний інститут, що не зазнає істотних ідеологічних трансформацій;
- по-друге, принципи формування, організації та функціонування релігійних організацій є структурним елементом соціалізації індивіда;
- по-третє, на формування сучасних правових систем суттєво впливають релігійні організації та церква як окремі інституції, а також релігія як елемент формування правосвідомості суспільства.

Британський мислитель Ентоні Сміт у своїй праці «Національна ідентичність» визначив критерії релігійного, на підставі яких формується релігійна ідентичність. Розглядаючи релігійну ідентичність як певне політичне явище, дослідник визначає базові чинники, які впливають на характеристику релігійної політики та підвищення довіри суспільства:

1) релігія, як і політика, звертається здебільшого до спільноти, а не до конкретного суб'єкта — «Маздакізм V ст. н. е. у сасанідській Персії насправді був рухом за соціальну справедливість нижчих верств населення, однак загалом промовляв до всіх. Аналогічно англіканство в Англії XVIII ст. спрямовувалося на забезпечення запитів вищої та середньої верств, але разом з тим було відкрите для кожного англійця» [91, р. 77];

2) комунікація як засіб зв'язку не лише з адептами, але соціумом загалом з метою розширення авторитету;

3) акцент на спільну історію, історичну пам'ять, ритуали, міфологічність та героїку, що зміцнює авторитет влади як захисника національних традицій та правонаступниці історичної спадщини;

4) інститути, через які інтенсифікується роль державотворення, що виправдовують трансформації, реформи, лате-

ральні дії шляхом застосування нетрадиційних інноваційних методів, а також за допомогою символічної мови просуваються певні смисли заради нового осмислення;

5) війна як форма випробування для релігійних інститутів, коли немає можливості приховати власний вектор релігійної політики та відносини з владою (внутрішньою та зовнішніми представниками інших країн) [91, р. 81].

Ці фактори сприяють здійсненню глибокого аналізу ролі релігії у формуванні правovo-християнської ідеології. Однак певне ослаблення релігії у публічній сфері, втрата контролю деяких духовних лідерів над релігійними інститутами та десаκραлізація священного свідчать про недосконалість сучасної політики релігійних інститутів і вказують на процес переосмислення ролі релігійних організацій та церкви в сучасному суспільстві. Попри те, що під час війни рівень релігійності та довіри до церкви зростають як показник стресу, вплив релігійних інститутів значно знижується через утвердження цифрової епохи, яка пропагує ідеологію спожи-вацтва, де пріоритет матеріальних цінностей замінює духовні.

У контексті складних суспільних реалій діяльність релігійних організацій активізується через, наприклад, соціальні рухи у публічному просторі. Деякі дослідники зазначають явище формування «публічної релігії», яке має дві основні дефініції. Перша стосується захисту прав і свобод громадян, коли право на віру та свободу віросповідання розглядається як цінність, яку слід відстоювати. Друга передбачає захист права на приватне життя, де віра є особистою справою, а релігійний примус розглядається як порушення права на приватність [92, с. 71].

Хосе Казанова, керівник Берклійського центру релігії, миру та світової політики, зазначає, що поняття «публічне» охоплює три сфери: державу, політичне суспільство та громадянське суспільство. Релігія може використовувати свої інституційні ресурси для сприяння політичному розвитку, зокрема через створення або підтримку політичних партій. Крім того, вона здатна зміцнювати єдність публічної сфери в межах громадянського суспільства, формуючи певний дис-

курс через активні обговорення, дебати та публічне вираження своїх позицій щодо важливих питань, у яких беруть участь різні релігійні організації та церкви [93, с. 112].

В Україні релігійні організації проявляють велику активність у громадському житті, активно обговорюючи актуальні та суспільно важливі питання. Завдяки демократичним принципам інформаційної діяльності, громадяни стають свідками розвитку публічної релігії в країні. Однак така публічна участь може як сприяти об'єднанню та консолідації суспільства, так і призводити до його розколу.

Хосе Казанова підкреслює взаємодію релігії, індивідуалізму та публічної сфери, де роль особистості є центральною у космологічному світогляді. Розмежування релігії на приватну та публічну сфери свідчить про те, що політичні, соціальні та економічні проблеми спонукали індивіда вірити у власний потенціал, а вже потім у релігійно-теологічні концепти.

Таким чином, релігія в Україні відіграє важливу роль у формуванні публічного дискурсу, значною мірою впливаючи на суспільні процеси та взаємодіючи з іншими соціальними інститутами.

Британська вчена Грейс Деві детально досліджувала сучасні суперечності релігійної динаміки та наголошувала на необхідності адаптації методів аналізу відповідно до змін у соціальній реальності, яка демонструє нове бачення публічності. Вона виділила три концепції, що характеризують сучасну релігійність:

1. «Віра без належності»: це явище, коли індивід декларує особисту належність до певної релігійної організації чи церкви, але не бере активної участі в її діяльності; тобто людина вірить, але не відвідує богослужінь і не залучена до релігійної спільноти.

2. «Вікарна релігія»: Деві запропонувала термін «замісна релігія», який, на її думку, є більш точним. Він описує ситуацію, коли активна меншість виконує релігійні обов'язки від імені пасивної більшості. Тобто невелика група людей бере на себе релігійну практику та підтримку традицій для всього суспільства.

3. «Від обов'язків до споживання»: ця концепція відображає перехід від обов'язкового виконання релігійних практик до вибіркового та споживацького підходу. Люди більше не відчувають обов'язку дотримуватися релігійних норм, а обирають ті аспекти релігії, які відповідають їхнім особистим потребам і вподобанням.

Деві зазначає, що сучасна релігія займає проміжне положення між «твердими» та «м'якими» формами, де віра часто охоплює ширше коло людей, ніж формальна належність до релігійних інституцій. Це свідчить про зміну характеру релігійності в сучасному суспільстві, де індивідуалізація та споживацький підхід стають домінуючими тенденціями [91, р. 262]. Концепція «вікарної релігії» розглядає релігію як форму колективної пам'яті, яка передається від покоління до покоління, встановлюючи зв'язок між ними через релігійні традиції. Зменшення впливу релігійного чинника може призвести до послаблення та втрати цих традицій. Церква та релігійні організації, з одного боку, і релігійні громади, з іншого, відповідно відповідають за збереження колективної пам'яті через традиції. Більшість людей делегує цю відповідальність активній меншості, що створює дихотомію між активною меншістю та пасивною більшістю. Таким чином, релігійні ритуали виконуються активною меншістю від імені більшості, яка не лише розуміє, але й повністю схвалює дії цієї меншості.

У контексті аналізу впливу релігійного чинника на формування правової ідеології варто звернути увагу на аспекти релігійності, виділені британською дослідницею Грейс Деві, які залишаються актуальними та ефективно адаптуються до сучасності:

- роль історичних церков у формуванні європейської культури: церкви відіграють значну роль у створенні архітектурних пам'яток, проведенні релігійних свят та ритуалів, а також у популяризації традицій, що сприяє збереженню культурної спадщини;

- участь церков у ключових подіях життя європейців: історичні церкви займають важливе місце в таких подіях, як народження, шлюб та похорон, забезпечуючи релігійний супровід протягом усього життєвого циклу;

- зміна релігійних інституцій та моделі участі: релігійні інституції Європи активно залучені до громадського життя, переходячи від моделі обов'язку до моделі вибору, де індивіди самостійно обирають рівень своєї релігійної залученості;

- вплив міграції на релігійну палітру Європи: прибуття до Європи людей з різних частин світу, зокрема християн з Півдня та представників інших віросповідань, суттєво змінило релігійний ландшафт континенту, роблячи релігію більш приватною справою;

- реакції світських еліт на релігійні рухи: світські еліти європейських країн по-різному реагують на релігійні протести та течії, що може призводити до змін у громадському та приватному житті;

- усвідомлення унікальності релігійних тенденцій у Європі: європейці поступово розуміють, що релігійні процеси на континенті є винятковими і не обов'язково відображають глобальні тенденції; Європа є світською не лише через свою сучасність, але й завдяки демократичному середовищу.

Ці аспекти свідчать про складність взаємодії між релігією та правовою ідеологією в сучасному суспільстві, вказуючи на необхідність врахування історичних, культурних та соціальних факторів при аналізі цього впливу [94].

Концепція «замісної релігії» характеризує явище, коли активна меншість виконує релігійні обов'язки від імені пасивної більшості. Це особливо помітно під час криз або соціальних змін, коли традиційні механізми стабілізації втрачають ефективність, і як окремі особи, так і інститути починають проявляти релігійні інстинкти. У таких ситуаціях суспільство зосереджується на проблемах, наприклад, зовнішньої агресії, корупції, безробіття, охорони здоров'я та довкілля. Коли звичні засоби вирішення цих проблем не спрацьовують, релігійно-моральні норми набувають більшого значення, а релігійні лідери здобувають суспільний авторитет. Ця «замісна релігія» може як встановлювати заборони (наприклад, щодо вакцинації), так і запроваджувати нові форми поведінки.

Релігія також виконує функцію колективної пам'яті, передаючи традиції та цінності від одного покоління до іншо-

го. Зниження впливу релігійного чинника може призвести до втрати цих традицій, що становить ризик для суспільної цілісності. Делегування відповідальності за збереження колективної пам'яті релігійним організаціям та церквам, а також активізація релігійних ритуалів, сприяють не лише збереженню традицій, але й підвищенню довіри до інших аспектів їхньої діяльності.

Таким чином, «вікарна релігія» відіграє важливу роль у підтримці соціальної стабільності та передачі культурних цінностей, особливо в періоди суспільних потрясінь [95, с. 23].

Підхід політичної теології дозволяє інтегрувати релігійні організації та церкви у процес розбудови української національної держави, що є важливим для формування сильної, демократичної та правової держави, здатної захищати національні інтереси та протистояти загрозам національній безпеці. Цей підхід також допомагає розглядати українські релігійні організації і церкви як частини християнської цивілізації, де співіснують католики, православні та протестанти, створюючи платформу для співпраці в межах західних інституцій, таких як ЄС та НАТО.

Історично християнство мало значний вплив на формування та розвиток права в Україні. Християнські норми відображені в національному законодавстві, значною мірою впливаючи на правову свідомість та культуру населення.

Релігійні норми, хоча й мають відмінності від правових, є важливим структурним елементом правової системи, визначаючи зміст права та формуючи правила поведінки. На відміну від правових норм, які характеризуються триелементною структурою (гіпотеза, диспозиція, санкція), релігійні норми складаються лише з диспозиції, а гіпотеза та санкція реалізуються на сакральному рівні. Це підкреслює особливість релігійних норм та їхнє джерело — священні тексти, які сприймаються як воля Бога і є базисом релігійних приписів.

Таким чином, інтеграція релігійного чинника через призму політичної теології може сприяти зміцненню національної ідентичності та правової системи України, забезпечуючи баланс між духовними цінностями та демократичними принципами [96, с. 54].

Релігійні норми відіграють важливу роль у регулюванні відносин у суспільстві, впливаючи на формування правових норм, ставлення індивідів до правових інститутів та визначення правомірної чи протиправної поведінки. Вони сприяють формуванню релігійно-нормативної ідеології, яка, у свою чергу, формує певний культурний свідомий тип людини. Через зміст релігійних норм правові норми знаходять своє божественне обґрунтування відповідно до приписів священних джерел у нормах сучасного світського та релігійного права [97, с. 46]. Релігійні норми, як загальні правила поведінки, задовольняють потребу суспільства у встановленні нормативних засад існування та розвитку релігійних спільнот, забезпечуючи дотримання циклічності та повторюваності релігійних відносин і процесів у межах релігійних організацій чи церков. Релігійна свідомість, як складова загальної свідомості, разом із правовою свідомістю, праворозумінням та правовою культурою, є структурним елементом ідеологічної складової частини правової системи.

Інституційна підсистема правової системи включає суб'єктивний склад, який охоплює суб'єктів релігійних відносин з їхніми правами та обов'язками. Релігійні норми та принципи, які регулюють взаємодію між різними суб'єктами релігійних відносин, об'єктивовані та систематизовані у нормативних актах, які входять до складу нормативної (регулятивної) підсистеми правової системи. Християнство значно вплинуло на формування державного права, особливо в країнах з релігійно-традиційними правовими системами, де релігійні норми мають державний статус. Вплив релігійних норм на позитивне право та правову систему країни може проявлятися двома шляхами: прямим і непрямим.

Прямий вплив полягає у створенні релігійно-етичної основи сучасної правової системи країни. Це включає формування ідеологічних засад правотворчості, а в окремих випадках — правозастосовної та правоохоронної діяльності державних органів. Таким чином, релігійні норми безпосередньо інтегруються в правову систему, визначаючи її зміст та напрямки розвитку.

Непрямий вплив проявляється через існування та функціонування релігійних норм, які співіснують із правовими нормами як регулятори суспільних відносин. У деяких випадках вони вирішують схожі проблеми, що може призводити до колізій між релігійними та правовими нормами. Це, своєю чергою, впливає на характер, зміст, форми та напрямки їх взаємодії.

Християнські норми та релігійна правосвідомість формуються в об'єктивних умовах і тісно взаємодіють між собою. Вони впливають на правосвідомість громадян, формуючи уявлення про права та обов'язки, а також про належний правопорядок. З іншого боку, правосвідомість впливає на релігійні норми, визначаючи практику їх застосування в інтересах вірян та релігійних громад. Це впливає на характер правореалізації, нормотворчої діяльності та механізми правового регулювання.

Таким чином, християнські норми виступають важливими регуляторами різноманітних суспільних відносин, впливаючи на формування правових норм, ставлення індивідів до правових інститутів та визначення правомірної чи протиправної поведінки. Релігійні норми відіграють важливу роль у формуванні релігійно-нормативної ідеології, яка сприяє становленню культурного та свідомого типу особистості. Однак визначення їхнього місця в системі джерел права ускладнюється через можливі неузгодженості між релігійними та правовими нормами при регулюванні різноманітних суспільних відносин. Незважаючи на це, ідеї, традиції та окремі інститути релігійного права знаходять відображення в багатьох сферах сучасної правової системи. Догми релігійного права не лише лежать в основі значної частини сучасного законодавства, але й суттєво впливають на процес розробки та прийняття нормативно-правових актів.

Вплив релігійних організацій та церкви постійно змінюється, трансформуючись у нові ідеї, правові та політичні концепції. Релігійна основа є структурним елементом ідеології не лише в теократичних чи клерикальних державах, оскільки релігійні норми стали фундаментом моральних засад у суспільстві. Хоча в цифрову епоху релігійні цінності можуть втрачати своє колишнє значення як «священного образу» сві-

ту і не завжди мають прямий вплив на правову систему, вони все ж відіграють важливу роль у правовому житті. Це пояснюється тим, що європейська правова культура формувалася під впливом християнства, а сучасні європейські правові системи функціонують у соціальному середовищі, яке увібрало християнські релігійні цінності.

Таким чином, релігійні норми, попри можливі неузгодженості з правовими нормами, продовжують значною мірою впливати на формування правової ідеології та розвиток правових систем, особливо в країнах з глибокими релігійними традиціями. Релігійний фактор відіграє значну роль у формуванні та підтримці право-консервативної ідеології. Релігійні норми та цінності часто стають основою для консервативних поглядів на суспільство, політику та мораль. Вони сприяють збереженню традиційних соціальних структур і норм, підкреслюючи важливість сім'ї, моральності та національної ідентичності.

У політичній сфері релігія може впливати на формування законодавства та державної політики, особливо в питаннях, що стосуються моральних та етичних норм. Релігійні організації та лідери нерідко відіграють активну роль у суспільних дебатах, відстоюючи консервативні позиції щодо таких питань, як, наприклад, аборти, одностатеві шлюби та евтаназія.

Однак, інтеграція релігійних норм у політичну сферу може призводити до напруженості в багатоконфесійному суспільстві, викликаючи суперечки щодо меж між релігією та державою. Крім того, надмірний вплив релігії на політику може обмежувати права та свободи окремих груп, що не поділяють домінуючих релігійних переконань.

Таким чином, релігійний фактор є ключовим елементом у формуванні право-консервативної ідеології, впливаючи на суспільні цінності, політичні рішення та соціальні норми. Водночас важливо забезпечити баланс між релігійними переконаннями та принципами демократичного суспільства, щоб уникнути потенційних конфліктів та забезпечити повагу до прав і свобод усіх громадян.

4.3. Гендерна політика та сімейні цінності

Право-консервативна ідеологія надає великого значення традиційним сімейним цінностям та гендерним ролям, підкреслюючи важливість збереження усталених соціальних структур. Ключові аспекти цієї позиції включають.

1. Підтримка традиційної моделі сім'ї як союзу чоловіка і жінки. Право-консервативні кола наголошують на важливості традиційної сім'ї, що складається з чоловіка та жінки. Вони вважають, що така структура є фундаментом суспільства та забезпечує стабільність і моральний порядок. Наприклад, у багатьох країнах право-консервативні партії виступають проти легалізації одностатевих шлюбів, аргументуючи це необхідністю збереження традиційних сімейних цінностей.

2. Наголос на важливості виховання дітей у повній сім'ї. Вважається, що виховання дітей у сім'ї з обома біологічними батьками є оптимальним для їхнього розвитку. Право-консервативні ідеологи підкреслюють, що повна сім'я забезпечує дітям належну підтримку та моделі поведінки для наслідування. Вони можуть критикувати розлучення та заохочувати політики, спрямовані на зміцнення інституту шлюбу.

3. Критика альтернативних форм сімейних відносин. Право-консервативні сили часто виступають проти нетрадиційних форм сім'ї, таких як одностатеві партнерства або співжиття без офіційного шлюбу. Вони вважають, що такі моделі підривають традиційні цінності та можуть негативно впливати на суспільство. Наприклад, у деяких країнах проводяться кампанії проти впровадження освітніх програм, які інформують про різноманітність сімейних структур, аргументуючи це захистом традиційної моралі.

4. Захист інституту шлюбу як основи суспільства. Шлюб розглядається як священний союз між чоловіком і жінкою, який є основою для створення сім'ї та виховання дітей. Право-консервативні групи підтримують законодавчі ініціативи, спрямовані на захист традиційного шлюбу, та можуть виступати проти спроб його переосмислення або розширення визначення.

Таким чином, право-консервативна ідеологія акцентує увагу на збереженні традиційних сімейних цінностей та ген-

дерних ролей, вважаючи їх фундаментом стабільного та морального суспільства.

Право-консервативна ідеологія часто скептично ставиться до фемінізму та концепції гендерної рівності, вбачаючи в них загрозу традиційним гендерним ролям і суспільним структурам. Ключові аспекти цієї позиції включають:

1. Скептичне ставлення до фемінізму та гендерної рівності

Право-консервативні кола часто розглядають фемінізм як рух, що підриває традиційні цінності та ролі чоловіків і жінок у суспільстві. Вони вважають, що прагнення до повної гендерної рівності може призвести до розмивання природних відмінностей між статями та негативно вплинути на соціальну стабільність.

2. Підтримка «природного» розподілу ролей між чоловіками та жінками

Право-консервативні ідеологи наголошують на важливості збереження традиційного розподілу гендерних ролей, де чоловіки виступають як годувальники та захисники, а жінки — як берегині домашнього вогнища та виховательки дітей. Вони вважають, що такий розподіл відповідає природним відмінностям між статями та забезпечує гармонійне функціонування сім'ї та суспільства.

3. Критика гендерної теорії як ідеологічної конструкції

Гендерна теорія, яка досліджує соціально сконструйовані ролі та відносини між статями, часто піддається критиці з боку право-консервативних кіл. Вони стверджують, що ця теорія ігнорує біологічні відмінності між чоловіками та жінками та нав'язує штучні зміни в суспільстві.

4. Опір впровадженню гендерної освіти

Право-консервативні групи часто виступають проти впровадження гендерної освіти в школах та інших навчальних закладах, вважаючи, що такі програми можуть пропагувати нетрадиційні цінності та підривати традиційні уявлення про сім'ю та гендерні ролі. Вони можуть організовувати кампанії проти таких ініціатив, стверджуючи, що питання гендеру повинні залишатися в сфері сімейного виховання.

Таким чином, право-консервативна ідеологія акцентує увагу на збереженні традиційних гендерних ролей і скептично ставиться до сучасних тенденцій у сфері гендерної рівності та фемінізму, вбачаючи в них потенційну загрозу для суспільної стабільності та моральних цінностей[98].

Право-консервативні погляди на сім'ю та гендерні ролі формуються під впливом кількох ключових чинників:

1. Релігійні переконання про божественне походження традиційної сім'ї. Багато право-консервативних ідеологій ґрунтуються на релігійних вченнях, які визначають сім'ю як священний союз між чоловіком і жінкою, встановлений Богом. Ці переконання підкреслюють важливість традиційних гендерних ролей, де чоловік виступає як годувальник і захисник, а жінка — як берегиня домашнього вогнища та вихователька дітей. Наприклад, у християнстві такі уявлення базуються на біблійних текстах, які описують ролі чоловіка та жінки в сім'ї та суспільстві.

2. Культурний консерватизм та прагнення зберегти установлені норми. Культурний консерватизм має на меті збереження традиційних цінностей, звичаїв та соціальних інститутів, які вважаються фундаментом стабільного суспільства. Прихильники цього підходу виступають проти швидких соціальних змін, стверджуючи, що вони можуть призвести до дестабілізації та втрати культурної ідентичності. У контексті гендерних ролей це проявляється у підтримці традиційних уявлень про сім'ю та опорі новим моделям сімейних відносин.

3. Біологічний детермінізм щодо природних відмінностей статей. Деякі право-консервативні мислителі стверджують, що відмінності між чоловіками та жінками мають біологічну основу і визначають їхні природні ролі в суспільстві. Відповідно до цього підходу, спроби змінити або нівелювати ці ролі суперечать природі та можуть мати негативні наслідки для індивідів і суспільства в цілому.

4. Протистояння ліберальним соціальним змінам. Право-консервативні кола часто виступають проти ліберальних ініціатив, спрямованих на зміну традиційних гендерних ролей та впровадження нових соціальних норм. Вони стверджують, що такі зміни підривають основи суспільства

та призводять до морального занепаду. Наприклад, у США спостерігається рух, який прагне повернутися до традиційних гендерних ролей, де чоловіки є годувальниками, а жінки — домогосподарками, як реакція на сучасні соціальні зміни.

Таким чином, право-консервативні погляди на гендерні ролі та сім'ю значною мірою формуються під впливом релігійних, культурних, біологічних та соціально-політичних чинників, які разом сприяють збереженню традиційних уявлень про роль чоловіка та жінки в суспільстві.

Варто зазначити, що існують різні течії право-консервативної думки — від поміркованих до радикальних. Помірковані консерватори, на відміну від радикальних, можуть допускати певні аспекти гендерної рівності, зберігаючи при цьому акцент на важливості сім'ї. Вони підтримують традиційні сімейні цінності, але також визнають необхідність забезпечення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків у суспільстві.

Як приклади можна навести наступне — політичні партії та рухи: наприклад, Християнсько-демократичний союз (Німеччина) — ця партія підтримує традиційні сімейні цінності, але також активно сприяє гендерній рівності, зокрема через підтримку жінок на керівних посадах та впровадження політик, спрямованих на поєднання сімейного та професійного життя; політики: Тереза Мей (Велика Британія) — колишня прем'єр-міністерка від Консервативної партії, яка, будучи прихильницею традиційних цінностей, активно виступала за розширення прав жінок та боротьбу з домашнім насильством; громадські організації: «Focus on the Family» (США) — хоча ця організація відома своєю підтримкою традиційної сім'ї, вона також надає ресурси та підтримку жінкам у питаннях освіти, здоров'я та професійного розвитку. Таким чином, помірковані консерватори прагнуть зберегти баланс між підтримкою традиційних сімейних цінностей та визнанням важливості гендерної рівності у сучасному суспільстві.

Право-консервативна ідеологія значно впливає на формування державної політики в різних сферах. Це проявляється через такі напрямки — законодавчі ініціативи щодо захисту традиційної сім'ї: визначення шлюбу — прийняття законів, які визначають шлюб виключно як союз між чоловіком і жінкою;

наприклад, у 2014 році в Словаччині було внесено поправки до Конституції, які визначають шлюб як гетеросексуальний союз; підтримка сімейних цінностей — розробка програм, спрямованих на підтримку традиційних сімейних цінностей, включаючи фінансові стимули для одружених пар та сімей з дітьми; опір розширенню прав ЛГБТ-спільноти: протидія легалізації одностатевих шлюбів — відмова від визнання одностатевих шлюбів або цивільних партнерств на законодавчому рівні; у Словаччині одностатеві шлюби та цивільні партнерства не визнаються станом на 2023 рік; обмеження прав ЛГБТ-спільноти — відсутність законодавчих ініціатив щодо захисту прав ЛГБТ-спільноти, що може призводити до дискримінації та порушення прав людини; обмеження програм статевого виховання: скорочення або заборона програм — вилучення з навчальних програм тем, пов'язаних із сексуальною освітою, гендерною рівністю та правами ЛГБТ; це може включати заборону обговорення нетрадиційних сексуальних орієнтацій у школах; підтримка альтернативних програм — запровадження програм, які акцентують увагу на абстиненції до шлюбу та традиційних сімейних цінностях, замість всеосяжної сексуальної освіти; підтримка демографічної політики: стимулювання народжуваності — впровадження заходів, спрямованих на підвищення рівня народжуваності, таких як фінансова підтримка багатодітних сімей, податкові пільги для сімей з дітьми та програми підтримки материнства; пропаганда традиційних сімейних цінностей — проведення інформаційних кампаній, які підкреслюють важливість традиційної сім'ї та ролі жінки як матері та берегині домашнього вогнища. Ці політичні заходи відображають прагнення право-консервативних сил зберегти традиційні соціальні структури та цінності, протидіючи ліберальним змінам у суспільстві.

Право-консервативна ідеологія часто вступає в конфлікт із феміністичним рухом, ЛГБТ-активізмом, прихильниками гендерної рівності та прогресивними соціальними рухами через фундаментальні розбіжності в поглядах на суспільні цінності та норми. Консерватори наголошують на збереженні традиційних сімейних структур і гендерних ролей, тоді як

прогресивні рухи виступають за рівність, інклюзивність та переосмислення усталених норм.

Конфлікти з феміністичним рухом — розподіл гендерних ролей: феміністки виступають проти патріархальних структур, які обмежують права та можливості жінок, тоді як консерватори підтримують традиційний розподіл ролей між чоловіками та жінками; репродуктивні права: феміністичний рух відстоює право жінок на вибір щодо власного тіла, включаючи доступ до абортів, що часто суперечить консервативним поглядам, які виступають проти абортів з моральних чи релігійних міркувань.

Конфлікти з ЛГБТ-активізмом — визнання одностатевих шлюбів: ЛГБТ-активісти борються за легалізацію одностатевих шлюбів та рівні права для ЛГБТ-спільноти, тоді як консерватори часто виступають проти цього, посиляючись на традиційне визначення шлюбу як союзу між чоловіком і жінкою; антидискримінаційні закони: ЛГБТ-активісти прагнуть впровадження законів, що захищають від дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, чому нерідко протидіють консервативні сили.

Конфлікти з прихильниками гендерної рівності — гендерна освіта: прогресивні рухи підтримують впровадження гендерної освіти в школах для подолання стереотипів, тоді як консерватори можуть вважати це загрозою традиційним цінностям; рівність на робочому місці: прихильники гендерної рівності виступають за рівні можливості та оплату праці незалежно від статі, що може суперечити консервативним уявленням про «природні» ролі чоловіків і жінок.

Конфлікти з прогресивними соціальними рухами — соціальні реформи: прогресивні рухи часто виступають за реформи, спрямовані на соціальну справедливість та інклюзивність, що може суперечити консервативному прагненню зберегти статус-кво; мультикультуралізм: прогресивні сили підтримують культурне різноманіття та права меншин, тоді як консерватори можуть бачити в цьому загрозу національній ідентичності та традиціям. Ці конфлікти підкреслюють глибокі ідеологічні розбіжності між прагненням до збереження традиційних цінностей та прагненням до соціальних змін і рівності.

4.4. Культурні війни та освітня політика

У право-консервативному дискурсі термін «культурні війни» характеризує конфлікти між прихильниками традиційних цінностей та прогресивними силами, які прагнуть змін у суспільстві. Ці протистояння охоплюють різні сфери суспільного життя, зокрема освіту, медіа, мистецтво та політику.

В освітній сфері консерватори часто виступають за збереження традиційних підходів до навчання та змісту освітніх програм. Це включає підтримку викладання, наприклад, креаціонізму або «розумного задуму» як альтернативи теорії еволюції, а також обмеження сексуальної освіти, зосередженої на абстиненції до шлюбу, замість всеосяжних програм, що охоплюють теми ЛГБТ та гендерної ідентичності.

У сфері культури та медіа консерватори критикують явище «культури скасування» (cancel culture), вважаючи, що воно обмежує свободу вираження думок та призводить до цензури. Вони також заперечують демонтаж пам'ятників та перейменування об'єктів, пов'язаних із суперечливими історичними постатями, аргументуючи це необхідністю збереження історичної спадщини.

У мистецтві право-консервативні кола підтримують твори, які відображають традиційні сімейні цінності та гендерні ролі, і критикують сучасні мистецькі прояви, що, на їхню думку, підривають моральні засади або пропагують аморальність.

В університетському середовищі консерватори звинувачують заклади вищої освіти у просуванні лівих ідеологій та маргіналізації консервативних поглядів. Вони наполягають на забезпеченні ідеологічного балансу та академічного плюралізму, щоб представити студентам різні точки зору.

Ці культурні війни відображають глибокі розбіжності між право-консервативними та прогресивними силами щодо напрямку розвитку суспільства та збереження культурних цінностей. Консерватори прагнуть зберегти усталені традиції та норми, тоді як прогресивні рухи виступають за соціальні зміни, рівність та інклюзивність [99].

У право-консервативному дискурсі ключовими наративами є захист національної ідентичності від глобалізації,

збереження історичної спадщини та пам'яті, протистояння «культурному марксизму» та критика мультикультуралізму.

Захист національної ідентичності від глобалізації полягає у прагненні зберегти унікальні культурні, мовні та релігійні особливості нації, які, на думку право-консерваторів, перебувають під загрозою через процеси глобалізації. Право-консерватори вважають, що глобалізація сприяє уніфікації культур та втраті національної самобутності, що може призвести до розмивання традиційних цінностей та норм.

Збереження історичної спадщини та пам'яті акцентує увагу на важливості підтримки та охорони історичних пам'яток, традицій та національних свят. Консерватори наголошують на необхідності передачі історичних знань майбутнім поколінням, вважаючи, що це сприяє формуванню національної свідомості та патріотизму.

Протистояння «культурному марксизму» відображає критику ідей та рухів, які, на думку консерваторів, сприяють підризу традиційних цінностей та норм. Вони вважають, що такі ідеї, як фемінізм, ЛГБТ-активізм та інші прогресивні рухи, є частиною ширшої стратегії, спрямованої на зміну культурних засад суспільства.

Критика мультикультуралізму полягає у скептичному ставленні до політики та ідеології, які підтримують культурне різноманіття та заохочують співіснування різних культур в одному суспільстві. Консерватори стверджують, що мультикультуралізм може призвести до фрагментації суспільства, втрати національної єдності та конфліктів між різними культурними групами.

Ці наративи відображають прагнення право-консервативних сил зберегти та захистити традиційні цінності, національну ідентичність та культурну спадщину від змін, які вони вважають загрозливими для суспільства [100].

У право-консервативній освітній політиці значна увага приділяється патріотичному вихованню молоді. Це передбачає інтеграцію національної історії, культури та традицій у навчальні програми з метою формування у студентів почуття національної гордості за свою країну та усвідомлення її уні-

кальності. Такі ініціативи сприяють зміцненню національної ідентичності та підготовці громадян, відданих своїй державі.

Повернення до класичної освітньої моделі становить ще один пріоритет. Це включає акцент на фундаментальних дисциплінах, таких як література, історія, математика та природничі науки, з метою забезпечення ґрунтовної академічної підготовки. Консерватори часто виступають за традиційні методи навчання, які підкреслюють важливість запам'ятовування, критичного мислення та глибокого розуміння предметів.

Акцент на дисципліні та авторитеті в освітньому процесі відображає переконання, що чіткі правила поведінки та повага до вчителів є необхідними для створення сприятливого навчального середовища. Це може включати впровадження строгих кодексів поведінки, уніформ та інших заходів, спрямованих на підтримку порядку та концентрації учнів на навчанні.

Критика прогресивних педагогічних методів базується на скептицизмі щодо нових підходів, які, на думку консерваторів, можуть підривати традиційні освітні цінності. Вони можуть виступати проти методів, які зменшують роль вчителя як авторитету або надмірно фокусуються на самовираженні учнів на шкоду академічній строгості.

Загалом право-консервативна освітня політика значною мірою спрямована на збереження та зміцнення традиційних цінностей у навчальному процесі, підготовку молоді до відповідального громадянства та забезпечення високих академічних стандартів.

У право-консервативній освітній політиці значну увагу приділяють контролю над змістом навчальних програм. Це передбачає ретельний перегляд та затвердження навчальних матеріалів, щоб забезпечити відповідність традиційним цінностям та національним інтересам. Зокрема, консерватори можуть наполягати на виключенні або обмеженні тем, які вважаються суперечливими або такими, що підривають установлені моральні засади.

Обмеження викладання суперечливих тем часто стосується питань, пов'язаних із сексуальною освітою, гендерною ідентичністю та історичними подіями, які можуть бути інтерпретовані по-різному. Консерватори можуть виступати

проти включення до навчальних програм матеріалів, які, на їхню думку, пропагують нетрадиційні сімейні цінності або підривають патріотизм.

Підтримка приватної та релігійної освіти є ще одним важливим аспектом право-консервативної політики. Консерватори часто виступають за розширення можливостей для батьків обирати альтернативні форми освіти, які відповідають їхнім релігійним та моральним переконанням. Це може включати надання державної підтримки приватним та конфесійним школам, а також сприяння розвитку домашнього навчання.

Протидія «гендерній ідеології» в школах проявляється у скептичному ставленні до впровадження програм, які, на думку консерваторів, просувають ідеї, що суперечать традиційним уявленням про гендерні ролі. Вони можуть виступати проти використання гендерно-нейтральної мови, обговорення питань гендерної ідентичності та сексуальної орієнтації в школах, вважаючи це неприйнятним для дітей.

Основні конфлікти в освітній сфері виникають навколо викладання історії та суспільствознавства, релігійної освіти, статевого виховання та мовної політики. У викладанні історії та суспільствознавства суперечки можуть стосуватися інтерпретації певних подій, вибору героїв та акцентів у національній історії. Консерватори можуть наполягати на патріотичному підході, який підкреслює досягнення нації та мінімізує критичні аспекти минулого.

У сфері релігійної освіти конфлікти виникають між прихильниками секуляризму та тими, хто підтримує інтеграцію релігійних елементів у навчальний процес. Консерватори можуть наполягати на включенні релігійних курсів або модулів, які відображають домінуючу релігію країни, тоді як опоненти вважають, що школа повинна бути нейтральною щодо релігії.

Статеве виховання є ще однією сферою напруженості. Консерватори часто підтримують абстиненційні програми, які заохочують утримання від сексуальних відносин до шлюбу, і виступають проти всеосяжних програм сексуальної освіти, які охоплюють теми контрацепції, сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності.

Мовна політика в освіті також є предметом дискусій, особливо в багатонаціональних та багатомовних суспільствах. Консерватори можуть наполягати на домінуванні державної мови в освітніх установах, обмежуючи використання мов меншин, що, на їхню думку, сприяє національній єдності. Опоненти ж підкреслюють важливість збереження мовного та культурного різноманіття.

Ці конфлікти відображають глибокі ідеологічні розбіжності щодо ролі освіти в суспільстві, її змісту та цілей. Право-консервативні сили прагнуть зберегти та зміцнити традиційні цінності та норми, тоді як прогресивні рухи виступають за адаптацію освіти до сучасних реалій та забезпечення інклюзивності для всіх груп населення.

У сучасному суспільстві право-консервативні підходи до освітньої політики мають значний вплив, що проявляється у кількох ключових аспектах.

Вплив на суспільство. По-перше, такі підходи можуть призводити до поглиблення соціальних розколів. Наполягаючи на збереженні традиційних цінностей та норм, консерватори нерідко вступають у конфлікт із прогресивними групами, які підтримують модернізацію та лібералізацію освітніх програм. Це протистояння може посилювати поляризацію в суспільстві, створюючи бар'єри між різними соціальними групами.

По-друге, спостерігається політизація освітнього процесу. Освіта стає полем ідеологічної боротьби, де різні політичні сили намагаються впливати на зміст навчальних програм, методи викладання та організацію навчального процесу. Це може призводити до того, що освітні установи стають аренами політичних дебатів, відволікаючись від своєї основної місії — надання якісної освіти.

По-третє, формуються альтернативні освітні спільноти. Незгода з офіційною освітньою політикою спонукає деякі групи створювати приватні школи, домашні навчальні групи або інші форми альтернативної освіти, які відповідають їхнім цінностям та переконанням. Це може сприяти подальшій фрагментації освітнього простору та посиленню соціальної сегрегації.

Нарешті, зростає напруга між традиціоналістами та прогресистами. Різні бачення ролі освіти, її змісту та методів викладання стають причиною конфліктів як на рівні освітніх установ, так і в ширшому суспільному контексті. Ці суперечності можуть ускладнювати процес прийняття рішень у сфері освіти та гальмувати впровадження необхідних реформ.

Стратегії право-консерваторів. У відповідь на ці виклики право-консерватори застосовують низку стратегій для просування своїх ідей та впливу на освітню політику.

Однією з ключових стратегій є мобілізація батьківських спільнот. Консерватори активно залучають батьків до обговорення та прийняття рішень щодо змісту навчальних програм, методів викладання та інших аспектів освітнього процесу. Вони організовують зустрічі, семінари та інші заходи, спрямовані на підвищення обізнаності батьків про поточні тенденції в освіті та залучення їх до активної участі в управлінні школами.

Крім того, використання законодавчих механізмів є важливим інструментом. Консервативні політики ініціюють прийняття законів та нормативних актів, які закріплюють традиційні цінності в освітній системі. Це може включати встановлення стандартів навчальних програм, обмеження на викладання певних тем або впровадження вимог щодо морального виховання.

Створення альтернативних медіа-платформ дозволяє право-консерваторам поширювати свої ідеї та впливати на громадську думку. Вони засновують власні інформаційні ресурси — веб-сайти, блоги, канали на платформах соціальних медіа — де публікують матеріали, що відображають їхній погляд на освіту та суспільство. Це сприяє формуванню альтернативного інформаційного простору та залученню прихильників.

Нарешті, формування мереж підтримки традиційної освіти є ще однією важливою стратегією. Консерватори створюють та підтримують організації, які об'єднують однодумців — вчителів, батьків, науковців та інших зацікавлених осіб. Ці мережі сприяють обміну досвідом, розробці спільних ініціатив та координації зусиль для просування традиційних цінностей в освіті.

Таким чином, право-консервативні підходи до освітньої політики мають значний вплив на суспільство, сприяючи як збереженню традиційних цінностей, так і виникненню нових викликів та конфліктів. Їхні стратегії спрямовані на зміцнення свого впливу та забезпечення стійкості традиційних освітніх моделей у сучасному світі.

Опоненти право-консервативних підходів до освітньої політики висувають низку критичних тез, спрямованих на захист академічної свободи та інклюзивності в освіті.

По-перше, вони звинувачують консерваторів у цензурі та обмеженні академічної свободи. Встановлення жорсткого контролю над змістом навчальних програм і виключення певних тем розглядається як спроба обмежити свободу викладачів та студентів у дослідженні та обговоренні різноманітних питань. Це, на їхню думку, суперечить принципам вільного обміну ідеями, які є фундаментом академічного середовища.

По-друге, критики вказують на ідеологізацію освіти з боку консерваторів. Вони стверджують, що наполягання на впровадженні традиційних цінностей та обмеження альтернативних поглядів призводить до перетворення освіти на інструмент пропаганди певної ідеології, що суперечить принципу нейтральності освіти.

Третім важливим аспектом є захист принципів інклюзивності. Опоненти наголошують на необхідності створення освітнього середовища, яке враховує різноманітність студентів за етнічними, культурними, гендерними та іншими ознаками. Вони критикують консервативні підходи за ігнорування або навіть дискримінацію певних груп, що може призводити до їхньої маргіналізації.

Нарешті, підтримка критичного мислення є ще однією ключовою тезою опонентів. Вони підкреслюють важливість розвитку у студентів здатності аналізувати, ставити під сумнів та формувати власні погляди. Обмеження доступу до різноманітних точок зору та нав'язування єдиної «правильної» позиції, на їхню думку, перешкоджає формуванню критичного мислення та знижує якість освіти.

Таким чином, опоненти право-консервативних підходів виступають за збереження академічної свободи, нейтральності освіти, інклюзивності та розвитку критичного мислення, вбачаючи в цьому запоруку якісної та сучасної освітньої системи.

Політика ідентичності в контексті право-консервативного повороту постає складним соціально-політичним феноменом, який відображає глибинні трансформації сучасного суспільства. Право-консервативний поворот являє собою реакцію на глобалізаційні та постмодерні виклики, де політика ідентичності стає ключовим інструментом колективної мобілізації та соціальної консолідації.

Консервативні рухи активно конструють альтернативні моделі колективної ідентичності, засновані на традиційних цінностях, актуалізуючи символічні кордони через чітке протиставлення «свій-чужий». Цей процес супроводжується посиленням етнонаціональної та культурної солідарності, реактивним характером політичної мобілізації та кризою універсалістських проєктів ідентичності.

Методологія формування ідентичності базується на примордіалістських та конструктивістських підходах, де особливого значення набувають наративні стратегії легітимації та активне конструювання колективної пам'яті. Інституційні механізми передбачають трансформацію державних політик, посилення ролі традиційних соціальних інституцій та законодавче закріплення традиційних цінностей.

Соціально-психологічний вимір політики ідентичності розкривається через компенсаторний характер соціальних рухів, психологічну потребу у стабільності, травматичний досвід соціальних змін та глибокий страх втрати культурної автентичності. Цей процес має виразний глобальний контекст, демонструючи поширення право-консервативних рухів у різних геополітичних просторах та формування транснаціональних консервативних мереж.

Перспективи розвитку пов'язані з подальшою поляризацією суспільних дискусій, пошуком нових моделей соціальної інтеграції та необхідністю конструктивного діалогу між різними ідентичностями. Політика ідентичності в контек-

сті право-консервативного повороту постає не просто реакційним рухом, а складним механізмом адаптації соціальних спільнот до радикальних змін сучасного світу, де традиція стає простором спротиву та самозахисту.

Визначальними рисами цього процесу є множинність стратегій, здатність до швидкої мобілізації та потужний символічний капітал традиційних цінностей. Водночас це свідчить про глибокі трансформації у колективній свідомості, пов'язані з пошуком нових форм солідарності та самоідентифікації в умовах постійної невизначеності глобального світу.

Висновки до розділу 4

Підсумовуючи аналіз інституційних трансформацій під впливом право-консервативної ідеології, варто зазначити, що цей процес характеризується комплексними змінами у державних, громадських та суспільних інституціях. Право-консервативна ідеологія виступає потужним каталізатором структурних перетворень, які проявляються у переосмисленні ролі традиційних цінностей у формуванні політичного курсу держави. Дослідження виявило, що інституційні трансформації відбуваються на декількох рівнях: законодавчому, виконавчому та суспільному, формуючи нову парадигму взаємодії між державою та громадянським суспільством.

Збереження національної ідентичності, зміцнення суверенітету та захист культурної самобутності стають пріоритетними напрямками інституційної політики. Важливою особливістю цих трансформацій є їхня орієнтація на довгострокову перспективу, що передбачає створення стійких механізмів самовідтворення консервативних цінностей через освітню систему, інформаційну політику та культурні інституції.

Водночас право-консервативні інституційні перетворення не є однорідними та уніфікованими, а набувають специфічних рис залежно від національного, історичного та соціокультурного контексту. Аналіз показав, що найбільш ефективними є ті інституційні інновації, які органічно поєднують консервативні принципи зі здатністю адаптуватися до сучасних викликів глобалізації та технологічного прогресу.

Особливу роль у цих процесах відіграють механізми суспільного контролю та представницькі інституції, що забезпечують легітимність трансформацій та їхню відповідність суспільним очікуванням. Взаємодія з міжнародними інституціями залишається сферою напруженості, де право-консервативна ідеологія найчастіше проявляє свій радикальний потенціал через критику глобалістських тенденцій.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що інституційні трансформації під впливом право-консервативної ідеології є не просто реакцією на кризу ліберальної демократії, а становлять собою альтернативний проект суспільного розвитку з власною внутрішньою логікою та механізмами реалізації. Перспективи подальшого дослідження пов'язані з вивченням довгострокових наслідків таких трансформацій та їхнього впливу на демократичні процеси і забезпечення прав людини в сучасному світі.

РОЗДІЛ 5

ГЕОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВО-КОНСЕРВАТИВНОГО НАСТУПУ

5.1. Трансформація європейської інтеграції

Геополітичні аспекти право-консервативного наступу через трансформацію європейської інтеграції становлять складний і багатовимірний процес переформатування європейського політичного простору. Право-консервативні рухи використовують інституційну кризу ЄС як стратегічне вікно можливостей для реконфігурації наднаціональної архітектури. Ключовими напрямками геополітичного наступу є наступне.

Інституційна деконструкція Європейського Союзу передбачає суттєві зміни в його структурі та функціонуванні, спрямовані на послаблення наднаціональних елементів і повернення більшої частини повноважень національним державам.

Послаблення наднаціональних структур ЄС. Цей процес включає зменшення ролі таких інституцій, як Європейська комісія та Європейський парламент, які наразі мають значний вплив на формування та реалізацію політики ЄС. Зокрема, Європейська комісія володіє виключним правом законодавчої ініціативи, а Європейський парламент разом із Радою Європейського Союзу здійснює законодавчу владу. Послаблення цих структур може передбачати обмеження їхніх повноважень або передачу частини функцій на національний рівень.

Повернення суверенітету національним державам. У рамках цієї концепції передбачається, що держави-члени відновлять контроль над політиками, які раніше були передані на рівень ЄС. Це може стосуватися сфер, пов'язаних із законодавством, економікою, міграцією та іншими ключовими напрямками. Такий підхід спрямований на забезпечення більшої автономії національних урядів у прийнятті рішень, що відповідають їхнім специфічним потребам та інтересам.

Трансформація європейських інституцій у горизонтальну мережу міжурядових домовленостей. Замість існуючої наднаціональної структури пропонується створення системи, в якій співпраця між державами-членами базується

на міжурядових угодах. Це означає, що рішення прийматимуться шляхом консенсусу між урядами без втручання наднаціональних органів. Такий підхід може забезпечити більшу гнучкість у співпраці та врахування національних інтересів.

Демонтаж наддержавних регуляторних механізмів. Цей аспект передбачає скасування або значне обмеження повноважень наднаціональних органів, які встановлюють регуляторні стандарти для всіх держав-членів. Наприклад, Європейська комісія наразі відіграє ключову роль у розробці та впровадженні регуляторних норм у різних сферах. Демонтаж таких механізмів може призвести до того, що кожна держава встановлюватиме власні стандарти, що відповідають її національним пріоритетам.

Загалом, інституційна деконструкція спрямована на перетворення Європейського Союзу з наднаціонального утворення на більш гнучку та децентралізовану структуру, де головну роль відіграють національні держави та їхні уряди.

Ціннісна реконфігурація в європейському контексті передбачає переосмислення та відновлення традиційних цінностей, спрямоване на протидію ліберально-глобалістській моделі інтеграції.

Протидія ліберально-глобалістській моделі інтеграції. Критики глобалізму стверджують, що він нав'язує універсальні стандарти, які можуть не враховувати національні особливості та традиції. Вони вважають, що глобалізація сприяє розмиванню національних ідентичностей та підриває суверенітет держав. Тому пропонується зосередитися на зміцненні національних держав та їхніх інтересів, протиставляючи це глобалістським тенденціям.

Актуалізація традиційних європейських цінностей. Прихильники ціннісної реконфігурації наголошують на важливості повернення до фундаментальних європейських цінностей, таких як:

- Християнська мораль;
- Повага до сім'ї;
- Патріотизм.

Вони вважають, що ці цінності є основою європейської цивілізації та повинні бути збережені й підтримані в сучасному суспільстві.

Захист культурної гомогенності європейських спільнот. У відповідь на зростаючу міграцію та мультикультуралізм деякі групи виступають за збереження культурної однорідності європейських суспільств. Вони стверджують, що надмірна культурна різноманітність може призвести до соціальної фрагментації та втрати спільної ідентичності. Тому пропонується обмежити імміграцію та підтримувати національні культури.

Формування консервативної альтернативи лівоцентристській парадигмі. Ціннісна реконфігурація також передбачає створення консервативної альтернативи домінуючим лівоцентристським підходам у політиці та суспільному житті. Це включає:

- Підтримку традиційних соціальних структур;
- Скептицизм щодо прогресивних соціальних реформ;
- Наголос на важливості національного суверенітету.

Прихильники цього підходу вважають, що такі зміни сприятимуть зміцненню суспільства та збереженню його культурної спадщини. Таким чином, ціннісна реконфігурація спрямована на відновлення та збереження традиційних європейських цінностей, протидіючи тенденціям глобалізації та лібералізації, які, на думку її прихильників, загрожують національній ідентичності та суверенітету європейських держав [101].

Політична стратегія. Створення право-консервативних коаліцій у Європарламенті. У Європейському парламенті (ЄП) право-консервативні партії об'єднуються в політичні групи для посилення свого впливу та координації діяльності. Однією з таких груп є «Європейські консерватори та реформісти» (ECR), яка об'єднує націонал-консервативні та євроскептичні партії з різних країн ЄС. До складу ECR входять, зокрема, польська партія «Право і справедливість», італійська «Брати Італії», іспанська «Vox» та шведські демократи. На виборах до ЄП у червні 2024 року ECR здобула 83 місця, що є зростанням порівняно з 62 місцями у 2019 році.

Іншою значущою право-консервативною групою є «Ідентичність і демократія» (ID), яка об'єднує ультраправі та євроскептичні партії. До її складу входять французьке «Національне об'єднання», італійська «Ліга» та німецька «Альтернатива для Німеччини». На виборах 2024 року ID отримала 58 місць у ЄП.

Хоча ці право-консервативні групи збільшили свою присутність у ЄП, проєвропейські центристські партії, такі як Європейська народна партія (ЄНП), Прогресивний альянс соціалістів і демократів (S&D) та Альянс лібералів і демократів за Європу (ALDE), зберігають більшість. Зокрема, на виборах 2024 року ця неформальна коаліція отримала 401 місце з 720 у ЄП[102].

Таким чином, право-консервативні партії активно формують коаліції в Європарламенті, прагнучи впливати на політику ЄС, проте проєвропейські сили поки що утримують більшість.

У Європейському парламенті право-консервативні партії активно блокують прогресистські ініціативи, зокрема ті, що стосуються екологічної політики та імміграції. Після виборів у червні 2024 року спостерігається тенденція до співпраці між правоцентристською Європейською народною партією (ЄНП) та ультраправими групами, такими як «Патріоти» та «Європейські консерватори та реформісти» (ECR). Це партнерство спрямоване на протидію «зеленому курсу» ЄС, обмеження імміграції та вплив на формування нового складу Європейської комісії.

Ця співпраця призвела до значних політичних розбіжностей, порушуючи давній центристський консенсус у парламенті. Зокрема, виникла напруга між ЄНП та соціалістами під час затвердження кандидатури Тереси Рібери, представниці Іспанії, на посаду комісара. Хоча після виборів у червні було досягнуто угоди про формування проєвропейської коаліції, ЄНП зазнала критики за співпрацю з ультраправими фракціями, зокрема з партіями, очолюваними Марін Ле Пен з Франції та Віктором Орбаном з Угорщини.

Цей зсув у політичних альянсах ускладнив управління в Брюсселі та викликав занепокоєння щодо стабільності та ефективності законодавчого процесу в ЄС. Деякі члени ЄНП підтримують таку стратегію, прогнозуючи електоральні наслідки для соціалістів, однак інші висловлюють побоювання

щодо довгострокових наслідків такої співпраці[103]. Таким чином, право-консервативні сили в Європарламенті відіграють дедалі помітнішу роль у формуванні політики ЄС, активно протидіючи прогресистським ініціативам та впливаючи на внутрішні динаміки парламенту.

Право-консервативні партії в Європейському парламенті активно просувають порядок денний, спрямований на посилення національного суверенітету та самовизначення держав-членів ЄС. Вони виступають за зменшення впливу наднаціональних структур ЄС на внутрішні справи країн, наголошуючи на важливості збереження національної ідентичності та традицій.

Зокрема, такі політичні групи, як «Європейські консерватори та реформісти» (ECR) та «Ідентичність і демократія» (ID), об'єднують партії, які виступають за переосмислення або навіть обмеження повноважень ЄС на користь національних урядів. Вони акцентують увагу на необхідності захисту національних інтересів, культури та традицій від впливу глобалізації та імміграції.

Наприклад, німецька партія «Альтернатива для Німеччини» (AfD) у липні 2024 року ініціювала створення нової групи в Європарламенті під назвою «Європа Суверенних Націй», підкреслюючи важливість національного суверенітету та протидіючи подальшій інтеграції в рамках ЄС.

Такі ініціативи відображають зростаючу тенденцію серед право-консервативних сил до просування ідей національного самовизначення та суверенітету, що впливає на політичний дискурс та процеси прийняття рішень у Європейському Союзі.

Право-консервативні партії в Європейському парламенті активно просувають ініціативи, спрямовані на обмеження міграційних процесів. Вони виступають за посилення контролю на зовнішніх кордонах ЄС, зменшення квот на прийом біженців та посилення критеріїв надання притулку. Зокрема, такі політичні групи, як «Європейські консерватори та реформісти» (ECR) та «Ідентичність і демократія» (ID), об'єднують партії, які виступають за жорсткішу міграційну політику та захист національних інтересів. Наприклад, італійська партія «Брати Італії» та французьке «Національне об'єднання» активно виступають

за обмеження нелегальної міграції та посилення депортаційних заходів. Ці партії аргументують свої позиції необхідністю забезпечення безпеки, збереження національної ідентичності та захисту соціальних систем від перевантаження[104].

Деякі право-консервативні партії в Європі демонструють тенденцію до переорієнтації з атлантичної на євразійську парадигму, прагнучи зміцнити співпрацю з країнами Євразії, зокрема з росією та Китаєм. Це може бути зумовлено спільними інтересами в питаннях суверенітету, традиційних цінностей та скептицизмом щодо наднаціональних структур, таких як Європейський Союз.

Наприклад, французьке «Національне об'єднання» під керівництвом Марін Ле Пен відоме своїми проросійськими поглядами та закликами до зміцнення відносин з росією. Подібні настрої спостерігаються і в італійській партії «Ліга», очолюваній Маттео Сальвіні, яка виступає за зняття санкцій проти Росії та поглиблення економічної співпраці з нею. Ці партії часто критикують атлантичну орієнтацію своїх країн, виступаючи проти тісної співпраці з США та НАТО, натомість пропонуючи альтернативний вектор розвитку, спрямований на Євразію. Вони підкреслюють важливість національного суверенітету та традиційних цінностей, що, на їхню думку, більше відповідає євразійській моделі співпраці. Варто зазначити, що така переорієнтація не є загальною тенденцією серед усіх право-консервативних партій Європи, але вона набуває все більшого поширення в політичному дискурсі континенту. Право-консервативні партії в Європі часто формують альянси з консервативними режимами за межами Європейського Союзу, прагнучи зміцнити свої геополітичні позиції та підтримати спільні ідеологічні цінності. Ці альянси можуть включати співпрацю з авторитарними або напівавторитарними урядами, які поділяють консервативні погляди на соціальні та політичні питання.

Наприклад, деякі європейські право-консервативні партії підтримують тісні зв'язки з урядом росії, який вони вважають оплотом традиційних цінностей та протипологом лібе-

ральному Заходу. Це може проявлятися у формі політичної підтримки, економічної співпраці або спільних ініціатив у міжнародних організаціях.

Крім того, право-консервативні партії можуть шукати партнерства з іншими консервативними режимами, які поділяють їхні погляди на суверенітет, національну ідентичність та традиційні сімейні цінності. Це може включати співпрацю з урядами, які виступають проти глобалізації, міграції та ліберальних реформ.

Такі альянси дозволяють право-консервативним партіям посилювати свій вплив на міжнародній арені, обмінюватися досвідом та ресурсами, а також спільно протистояти тиску з боку ліберальних демократій. Однак вони також можуть викликати критику з боку опонентів, які звинувачують їх у підтримці авторитаризму та підриві демократичних цінностей[105].

Право-консервативні партії в Європі часто прагнуть послабити вплив США на європейську політику та економіку, виступаючи за зміцнення національного суверенітету та зменшення залежності від трансатлантичних зв'язків. Вони критикують домінування США в НАТО та вплив американських корпорацій на європейські ринки, наголошуючи на необхідності більш самостійної та незалежної політики Європи.

Зростання популярності правих і ультраправих сил у багатьох європейських країнах свідчить про тенденцію до консервативного повороту, який супроводжується критикою глобалізації та прагненням до зменшення впливу зовнішніх акторів, включаючи США.

Ці партії також можуть виступати проти тісної співпраці з США у сфері безпеки та оборони, закликаючи до перегляду ролі НАТО та посилення європейської оборонної автономії. Вони підкреслюють важливість розвитку власних оборонних можливостей та зменшення залежності від американської військової підтримки. Таким чином, право-консервативні партії в Європі сприяють формуванню політичного курсу, спрямованого на послаблення впливу США в європейському просторі, підкреслюючи необхідність зміцнення національного суверенітету та незалежності від зовнішніх акторів[106].

У сучасному геополітичному контексті спостерігається тенденція до формування регіональних альянсів між країнами Центральної та Східної Європи, зокрема між Угорщиною, Польщею та Сербією, що іноді називають «віссю Будапешт-Варшава-Белград». Ці країни об'єднують спільні інтереси та схожі політичні погляди, зокрема акцент на національному суверенітеті, традиційних цінностях та скептицизмі щодо деяких аспектів політики Європейського Союзу.

Угорщина та Польща, як члени ЄС, часто виступають із критикою на адресу Брюсселя, відстоюючи власні моделі управління та соціальної політики. Сербія, яка є кандидатом на вступ до ЄС, підтримує тісні зв'язки з обома країнами, прагнучи зміцнити свої позиції в регіоні.

Співпраця між цими державами проявляється у різних сферах, включаючи економіку, енергетику та безпеку. Наприклад, реалізуються спільні інфраструктурні проекти, такі як будівництво транспортних коридорів, що з'єднують ці столиці, а також ініціативи у сфері енергетичної безпеки, спрямовані на диверсифікацію постачання енергоносіїв.

Цей альянс також має на меті посилення впливу регіону на міжнародній арені та забезпечення більшої автономії від зовнішніх гравців, таких як США та росія. Водночас, співпраця між Будапештом, Варшавою та Белградом сприяє зміцненню стабільності та розвитку Центральної та Східної Європи.

Право-консервативні партії Європи часто критикують так звану «брюссельську бюрократію», звинувачуючи її в надмірному втручанні у внутрішні справи держав-членів ЄС та обмеженні національного суверенітету. Вони виступають проти централізованого прийняття рішень у Брюсселі, наголошуючи на необхідності повернення повноважень на національний рівень.

Наприклад, угорська партія «Фідес» під керівництвом Віктора Орбана активно використовує антибрюссельську риторику, звинувачуючи ЄС у нав'язуванні політики, яка суперечить національним інтересам Угорщини. Уряд Орбана проводить інформаційні кампанії, спрямовані проти рішень ЄС, підкреслюючи негативний вплив «брюссельської бюрократії» на країну.

Подібні настрої спостерігаються і в інших країнах. Зростання популярності правих та ультраправих партій у Європі часто супроводжується критикою ЄС та його інституцій, що свідчить про зростаючий євроскептицизм серед частини європейського електорату.

Ця критика відображає ширше невдоволення частини європейців процесами глобалізації та інтеграції, які, на їхню думку, призводять до втрати національної ідентичності та контролю над власною долею.

Право-консервативні партії Європи активно просувають ідею захисту національних інтересів, наголошуючи на важливості збереження суверенітету та культурної ідентичності своїх країн. Вони виступають проти надмірного впливу наднаціональних структур, таких як Європейський Союз, та критикують глобалізаційні процеси, які, на їхню думку, загрожують традиційним цінностям і національній самобутності..

Ці партії часто акцентують увагу на необхідності контролю над міграцією, захисті внутрішнього ринку від іноземної конкуренції та підтримці національного виробника. Вони також підкреслюють важливість збереження традиційних соціальних норм і виступають проти ліберальних реформ, які, на їхню думку, підривають основи суспільства.

Наприклад, такі партії, як «Брати Італії» в Італії та «Національне об'єднання» у Франції, будують свою політичну програму на захисті національних інтересів, виступаючи проти імміграції та критикуючи політику ЄС, яка, на їхню думку, обмежує суверенітет їхніх країн.

Таким чином, захист національних інтересів є ключовим елементом ідеології право-консервативних партій, які прагнуть зберегти суверенітет та культурну ідентичність своїх держав у сучасному глобалізованому світі.

Право-консервативні партії Європи активно виступають проти політики мультикультуралізму, стверджуючи, що вона призводить до фрагментації суспільства та підриває національну ідентичність. Вони критикують надання надмірної підтримки культурним меншинам, вважаючи, що це сприяє ізоляції та небажанню інтегруватися в домінуючу культуру.

Зокрема, канцлер Німеччини Ангела Меркель у 2010 році заявила, що мультикультуралізм «повністю провалився», підкреслюючи необхідність більшої інтеграції іммігрантів у німецьке суспільство.

Критики мультикультуралізму стверджують, що він сприяє розвитку паралельних спільнот, які не поділяють базових цінностей суспільства, що приймає, що може призвести до соціальної напруги та конфліктів. Вони закликають до посилення національної єдності та вимагають від меншин дотримання норм і цінностей більшості, підкреслюючи важливість асиміляції для забезпечення соціальної згуртованості.

Таким чином, протидія мультикультуралізму є важливим елементом ідеологічних меседжів право-консервативних партій, які наголошують на необхідності захисту національної ідентичності та забезпечення соціальної єдності.

Право-консервативні партії в Європі активно виступають за відродження християнської ідентичності континенту, наголошуючи на важливості християнських цінностей у формуванні національної культури та суспільних норм. Вони стверджують, що секуляризація та мультикультуралізм призводять до втрати духовних основ та розмивання культурної самобутності європейських націй.

Зокрема, такі партії, як «Фідес» в Угорщині під керівництвом Віктора Орбана та «Право і справедливість» у Польщі, активно інтегрують християнські цінності у свою політичну риторику та політику. Вони підкреслюють роль християнства у збереженні національної ідентичності та виступають проти ліберальних тенденцій, які, на їхню думку, підривають традиційні моральні засади.

Ці партії також критикують політику Європейського Союзу, звинувачуючи його у сприянні секуляризації та недооцінці ролі християнства в європейській історії та культурі. Вони закликають до повернення до християнських коренів та відновлення духовних цінностей як основи для подальшого розвитку європейських суспільств.

Таким чином, відродження християнської ідентичності Європи є ключовим елементом ідеологічних меседжів багатьох право-консервативних партій, які прагнуть зміцнити національну самобутність та протистояти впливу глобалізації та секуляризації.

Право-консервативні рухи активно використовують інформаційні кампанії для впливу на суспільну думку та політичні процеси. Основним завданням є контроль над інформаційним порядком денним через традиційні медіа, соціальні мережі та альтернативні платформи. Вони використовують телебачення, друковані видання та онлайн-ресурси для просування своїх наративів, мобілізації прихильників і дискредитації опонентів. Важливим елементом є створення інформаційних атак, що базуються на компроматі, загрозах міграції, глобалізації та ліберальних реформ. Особливу роль відіграє мобілізація через націоналістичні та релігійні меседжі, які апелюють до традиційних цінностей, історичних міфів і культурного суверенітету.

Кризи використовуються як можливість для маніпулювання суспільними страхами, формування образу зовнішнього ворога та легітимації консервативних рішень. Значну увагу приділяють технологічним можливостям: таргетованій рекламі, аналізу Big Data та використанню алгоритмів соціальних мереж для персоналізованого донесення інформації. Організація масових заходів, таких як мітинги, форуми та конференції, сприяє посиленню впливу і розширенню соціальної бази підтримки. Такі заходи часто супроводжуються активним використанням символіки, гасел та історичних паралелей. Консервативні рухи формують коаліції з релігійними організаціями, правими партіями та бізнес-структурами, що підтримують традиційні цінності. Сукупність цих методів дозволяє ефективно формувати суспільний дискурс та впливати на політичні процеси.

Право-консервативні рухи застосовують комплексний підхід у роботі з електоральними групами, спрямований на максимальне залучення та мобілізацію прихильників. Вони проводять детальний аналіз соціально-демографічних харак-

теристик виборців, враховуючи такі фактори, як вік, стать, рівень освіти, релігійні переконання та регіон проживання. Це дозволяє їм розробляти цільові повідомлення, які резонують з конкретними сегментами електорату. Використовуючи соціологічні дослідження та великі дані, право-консервативні рухи визначають потреби та пріоритети різних груп виборців, адаптуючи свої програми та риторику відповідно до їхніх очікувань. Особливу увагу вони приділяють питанням національної ідентичності, традиційних цінностей та безпеки, що часто знаходить відгук серед консервативно налаштованих громадян.

Активна присутність у соціальних мережах та використання цифрових платформ дозволяють ефективно комунікувати з молодіжною аудиторією та поширювати свої ідеї серед ширшого кола виборців. Крім того, право-консервативні рухи організовують публічні заходи, такі як мітинги, конференції та форуми, що сприяють залученню громадян до політичної діяльності та посиленню їхньої підтримки. Вони також формують коаліції з релігійними організаціями, правими партіями та консервативними бізнес-структурами, що дозволяє розширити соціальну базу підтримки та підвищити вплив на політичні процеси.

Право-консервативні рухи активно використовують парламентську дипломатію для просування своїх ідеологічних позицій на міжнародній арені. Вони встановлюють та зміцнюють зв'язки з однодумцями в парламентах інших країн, беручи участь у міжпарламентських асамблеях, форумах та робочих групах, де обговорюються питання національного суверенітету, традиційних цінностей та безпеки. Через ці канали вони прагнуть впливати на формування міжнародної політики, підтримуючи ініціативи, що відповідають їхнім переконанням, та протидіючи тим, які вважають загрозливими для національних інтересів.

Наприклад, депутати від право-консервативних партій у Європейському парламенті об'єднуються в політичні групи, такі як «Європейські консерватори та реформісти» (ECR), щоб спільно просувати свої погляди та впливати на законодавчі процеси ЄС. Вони співпрацюють з національними

парламентами, обмінюючись досвідом та координуючи дії з партнерами, які поділяють їхні погляди. Також, право-консервативні рухи організовують двосторонні зустрічі між парламентаріями для обговорення спільних ініціатив та узгодження позицій щодо міжнародних питань.

Через парламентську дипломатію право-консервативні рухи зміцнюють двосторонні відносини між державами, сприяючи обміну досвідом та координації дій з партнерами, які поділяють їхні погляди. Вони також використовують ці платформи для формування коаліцій, які можуть впливати на рішення міжнародних організацій та сприяти реалізації спільних політичних цілей.

Формування альтернативних експертних мереж є одним із ключових інструментів право-консервативного впливу на геополітичні процеси в Європі. Ця стратегія реалізується через створення складної інфраструктури інтелектуального забезпечення консервативного порядку денного.

Основні напрямки розбудови альтернативних експертних мереж охоплюють аналітичні центри та think tanks. Створення нових дослідницьких інституцій з консервативною орієнтацією. Переформатування існуючих аналітичних центрів. Розбудова мережі регіональних філій. Забезпечення стабільного фінансування через приватні фонди.

Академічні платформи. Заснування кафедр та дослідницьких програм у провідних університетах. Організація наукових конференцій та семінарів. Видання спеціалізованих журналів та монографій. Формування альтернативного академічного дискурсу. Медійні майданчики. Створення спеціалізованих медіа-ресурсів. Розвиток соціальних мереж та онлайн-платформ. Організація регулярних медійних подій. Формування пулу лояльних експертів та коментаторів.

Міжнародна співпраця. Розбудова транснаціональних експертних мереж. Організація міжнародних форумів та конференцій. Реалізація спільних дослідницьких проєктів. Обмін кадрами та досвідом. Ключові функції експертних мереж. Легітимація право-консервативного порядку денного. Розробка аналітичних матеріалів та рекомендацій. Формування альтер-

нативних наративів. Підготовка кадрів для консервативних рухів. Тематичні пріоритети. Критика ліберальної глобалізації. Дослідження національного суверенітету. Аналіз міграційних процесів. Вивчення традиційних цінностей.

Фінансування всіх цих програм здійснюється через приватні фонди, корпоративних спонсорів, краудфандинг, державні гранти дружніх урядів. Вплив на політичний процес. Формування експертного середовища. Підготовка аналітичних документів. Консультування політичних лідерів. Участь у розробці стратегічних рішень.

Ці експертні мережі створюють інтелектуальне підґрунтя для право-консервативного наступу, забезпечуючи його теоретичною базою, аналітичною підтримкою та кадровим потенціалом. Вони формують альтернативний дискурс, що кидає виклик домінуючій ліберальній парадигмі європейської інтеграції.

Уряди Угорщини та Польщі виступають ключовими інституційними центрами право-консервативного впливу в Європі, демонструючи специфічну модель «неліберальної демократії». Угорщина під керівництвом Віктора Орбана здійснила інституційні трансформації, які стосувалися наступного. Зміна конституції (2011) з акцентом на національні та християнські цінності. Реформування судової системи та обмеження її незалежності. Централізація влади через посилення виконавчої вертикалі. Створення системи державного контролю над медіа.

Економічна політика. Націоналізація пенсійних фондів. Особливі податки для іноземних компаній. Підтримка національного бізнесу. Розвиток економічних зв'язків з Росією та Китаєм. Медійна політика. Створення централізованого медіа-холдингу KESMA. Витіснення незалежних ЗМІ з ринку. Контроль над суспільним мовленням. Обмеження іноземних медіа.

Польща під керівництвом партії «Право і Справедливість» здійснила наступні кроки. Судова реформа. Зміни в системі призначення суддів. Створення дисциплінарної палати Верховного суду. Реформа Конституційного трибуналу. Посилення впливу Міністерства юстиції. Соціальна полі-

тика. Програма «500+» для підтримки сімей. Консервативна освітня реформа. Обмеження абортів. Протиція ЛГБТ-руху. Медійна сфера. «Реполонізація» медіа. Трансформація суспільного мовлення. Тиск на незалежні ЗМІ. Створення проурядових медіа-структур.

Спільні характеристики. Ідеологічні. Акцент на національному суверенітеті. Захист традиційних цінностей. Критика ліберальної демократії. Євроскептицизм. Політичні. Централізація влади. Обмеження незалежних інституцій. Контроль над медіа. Мобілізація консервативного електорату. Міжнародні. Формування осі «Будапешт-Варшава». Блокування ініціатив ЄС. Розвиток регіонального співробітництва. Підтримка право-консервативних рухів.

Конкретні приклади впливу. Угорщина. Блокування санкцій проти Росії в ЄС. Ветування резолюцій щодо міграційної політики. Підтримка сербської позиції щодо Косово. Створення альтернативних медіа-платформ.

Польща. Протиція кліматичній політиці ЄС. Конфлікт з ЄС щодо судової реформи. Підтримка України в протистоянні з росією. Формування регіональних альянсів. Ці уряди створили модель альтернативного розвитку в рамках ЄС, яка впливає на загальноєвропейські процеси та формує новий право-консервативний порядок денний.

Інституційні центри впливу право-консервативних сил: Франція, Італія, Австрія, Словаччина. Праві партії Європи все частіше стають ключовими гравцями у політичних процесах, трансформуючи публічний дискурс і впливаючи на державні інституції. Їхня сила полягає в поєднанні популізму, націоналістичної риторики та ефективного використання медіа. Розглянемо конкретні приклади.

Франція - партія *Rassemblement National* (RN). Ідеологія: націоналізм, євроскептицизм, боротьба з імміграцією, захист «французької ідентичності». Ключові фігури: Марин Ле Пен (лідерка), Жордан Бардела (харизматичний оратор). Стратегії. Переформатування іміджу. Відмова від відкритого расизму (як у часи Жана-Марі Ле Пена) до «респектабельного націоналізму». Акцент на соціальні питання. Критика

«глобалістів» та ЄС за зростання цін, зменшення соціальних витрат. Медіа-контроль: союз із правововними ЗМІ (CNews, Europe 1), активність у соцмережах (TikTok, Twitter). Вплив на суспільство. RN - друга за силою партія у парламенті. Ле Пен двічі виходила у другий тур президентських виборів (2017, 2022), що нормалізує її позиції у мейнстрімі.

Італія - партії Lega та Fratelli d'Italia. Lega (Ліга Півночі). Лідер: Маттео Сальвіні. Ідеологія. Регіональний націоналізм («Падання»), антиімміграційна політика, союз із РФ до 2022 року. Вплив: у 2018-2019 рр. Сальвіні був міністром внутрішніх справ, впроваджував жорсткі закони проти мігрантів. Fratelli d'Italia (Брати Італії). Лідерка - Джорджія Мелоні. Ідеологія. Неофашистські корені (символіка, посилення на режим Муссоліні), консерватизм, опозиція ЛГБТК+ та фемінізму. Стратегії. Використання гасла «Бог, Батьківщина, Сім'я» для мобілізації консервативного електорату. Союз із європейськими консерваторами (група ECR у Європарламенті). Вплив. Перемога на виборах 2022 року, Мелоні - перша жінка-прем'єр Італії.

Австрія - партія Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ). Ідеологія. Пангерманізм, антиімміграція, євроскептицизм. Лідери. Герберт Кіхль (2017-2021), нині - партійна верхівка. Стратегії. Антиісламська риторика: кампанія «Австрія перш за все!», заборона хіджабів. Союз із Росією. FPÖ підписала угоду з «Єдиною Росією» у 2016 році. Скандали. У 2019 році коаліція FPÖ з консерваторами розпалася через корупційний скандал («Ібізагейт»). Вплив. FPÖ набирає 15-20% на виборах, особливо в регіонах. Партія формує дискурс навколо «захисту австрійської культури».

Словаччина - партії Smer-SD та Republika. Smer-SD (Соціал-демократи). Лідер: Роберт Фіцо. Ідеологія. Популізм, соціал-консерватизм, проросійські настрої. Вплив: Фіцо був прем'єром тричі (2006-2010, 2012-2018, з 2023). Стратегії. Критика ЄС та НАТО, підтримка орбанівської Угорщини. Маніпуляції навколо міграції («Словаччина - не притулок для мусульман»). Republika. Ідеологія. Ультраправа, антивакцинаторство, гомофобія. Вплив: на виборах 2023 року увійшла до парламенту, використовуючи страх перед «демографічною заміною».

Спільні риси та стратегії. Експлуатація міграційних криз. Ле Пен, Сальвіні, FPÖ постійно акцентують «небезпеку ісламізації» Європи. Анти-елітизм. Риторика «народ vs корумпована влада» (Фіцо: «Ми захистимо звичайних людей від брудних еліт Братислави»). Мережева солідарність. Альянси між правопопулістськими партіями (Ідентичність і Демократія в Європарламенті). Маніпуляція медіа. Використання Telegram, TikTok для поширення теорій змов (наприклад, «Велика заміна» у Франції).

Виклики для Європи. Розкол ЄС. Праві партії виступають проти федералізації, підривають єдність (наприклад, угоди щодо міграції). Ерозія демократії: законодавчі ініціативи на кшталт угорської «анти-ЛГБТК+» політики. Гібридна загроза. Тіні фінансування з РФ (FPÖ, Lega до 2022 року).

Праві партії Франції, Італії, Австрії та Словаччини стали інституційними центрами впливу через поєднання популізму, медіа-майстерності та експлуатації соціальних страхів. Їхня сила - у здатності трансформувати маргінальні ідеї у мейнстрімний дискурс, що ставить під загрозу ліберальні цінності Європи. Протидія вимагає не лише політичної конкуренції, але й системної роботи з відновлення довіри до демократичних інститутів.

Консервативні рухи в Східній Європі відіграють значну роль у формуванні політичного ландшафту регіону. Після падіння комуністичних режимів у 1989-1991 роках у країнах Східної Європи відбулися суттєві політичні трансформації, які призвели до появи та зміцнення консервативних партій. Ці партії часто виступають за збереження національних традицій, релігійних цінностей та суверенітету, а також скептично ставляться до наднаціональних утворень, таких як Європейський Союз.

У Польщі партія «Право і справедливість» (PiS) здобула значну підтримку виборців, виступаючи за традиційні сімейні цінності, посилення ролі католицької церкви та обмеження впливу зовнішніх інституцій на внутрішню політику країни. В Угорщині партія «Фідес» під керівництвом Віктора Орбана також дотримується консервативної політики, акцентуючи увагу на національному суверенітеті, захисті християнської культури та контролі над міграцією.

У Чехії Громадянська демократична партія (ODS) підтримує ідеї економічного лібералізму та євроскептицизму, виступаючи за обмеження впливу ЄС на національну політику. У Румунії Націонал-ліберальна партія (PNL) поєднує елементи консерватизму та лібералізму, підтримуючи традиційні цінності та ринкові реформи.

Спільними рисами для багатьох консервативних рухів у Східній Європі є акцент на національній ідентичності, традиційних цінностях, релігії та скептицизм щодо глибокої інтеграції з наднаціональними структурами. Ці рухи часто критикують ліберальні підходи та глобалізацію, вважаючи їх загрозою для національних інтересів та культурної самобутності.

Варто зазначити, що консервативні партії в Східній Європі не є однорідними і можуть мати різні підходи до економічної політики, соціальних питань та зовнішніх відносин. Їхній вплив на політику країн регіону залишається значним, формуючи дискусії щодо майбутнього розвитку та місця Східної Європи у світовій спільноті[107].

Росія активно розвиває проросійські політичні мережі в країнах Європи, використовуючи різні методи для впливу на внутрішню політику та громадську думку. Одним із таких інструментів є створення мережі пропагандистських сайтів під назвою «Pravda», які поширюють дезінформацію та маніпулятивні матеріали щодо України та інших міжнародних подій. Ці ресурси публікують переклади російської пропаганди європейськими мовами, намагаючись створити негативний образ України та «колективного Заходу».

Крім того, російські спецслужби створюють мережі впливу, залучаючи політиків та громадських діячів у різних країнах Європи. Наприклад, у 2024 році чеська розвідка відкрила фінансовану росією мережу, яка через сайт «Voice of Europe» поширювала проросійські матеріали та намагалася впливати на вибори до Європарламенту. Ця мережа підозрюється у підкупі європейських політиків з метою просування проросійських наративів.

У Німеччині також спостерігається зростання впливу проросійських партій, що робить країну вразливою до російського впливу. Ці партії виступають проти підтримки Укра-

їни та сприяють поширенню проросійських настроїв серед населення[108].

Російські спецслужби використовують різні методи для вербування агентів впливу, включаючи створення некомерційних організацій та залучення лідерів громадської думки. Ці зусилля спрямовані на формування позитивного ставлення до росії та просування її інтересів у європейських країнах.

Таким чином, росія активно використовує різноманітні інструменти для створення та підтримки проросійських політичних мереж у Європі, прагнучи впливати на політичні процеси та громадську думку на континенті.

Стратегічна мета право-консервативного наступу - поступова трансформація ЄС з наднаціонального проєкту в конфедеративну систему з домінуванням національних держав та консервативних порядків денних.

Ключові виклики включають. Правова природа ЄС як бар'єр для конфедеративної трансформації. За договорами ЄС (TEU, TFEU) Союз базується на наднаціональних принципах, де інституції мають пріоритет у ключових сферах, таких як конкуренція, торгівля та верховенство права. Конфедеративна модель, де рішення приймаються консенсусом і не мають прямої дії на держави-члени, суперечить існуючій системі. Наднаціональність органів ЄС. Європейська Комісія та Суд ЄС мають право впливати на національне законодавство, що унеможливорює повернення до чистого міждержавного формату. Субсидіарність і пропорційність. Ці принципи, закріплені в Лісабонському договорі, обмежують можливість повного відновлення національного суверенітету в питаннях, де ЄС уже має компетенції.

Ідеологічні суперечності всередині консервативних рухів. Консервативні сили в ЄС не є монолітними, що призводить до розбіжностей у стратегії. Суперечності щодо ступеня інтеграції. Деякі групи (наприклад, угорський Fidesz) виступають за «Європу батьківщин», але не відкидають усі наднаціональні інструменти, тоді як радикальніші течії (на кшталт польської Konfederacja) закликають до повного відновлення національного контролю. Конфлікти між традиціоналізмом і економічним лібералізмом: наприклад, консерватори мо-

жуть підтримувати захист національних культурних цінностей, але відмовлятися від соціальних реформ, що суперечить європейським стандартам (наприклад, гендерна рівність).

Опір інституцій ЄС та прогресивних сил. Наднаціональні структури ЄС активно протидіятимуть спробам ослабити їхній вплив. Верховенство права. Європейська Комісія регулярно моніторить дотримання принципів демократії в державах-членах, як це видно зі щорічних звітів про верховенство права. Соціальна політика. Плани ЄС щодо «соціальної Європи» (наприклад, захист прав працівників) суперечать консервативним ініціативам, спрямованим на лібералізацію трудового законодавства, як у випадку з Україною.

Суспільно-культурні виклики. Консервативна трансформація може зустріти опір з боку громадянського суспільства. Права меншин. Політика гендерної рівності та захисту ЛГБТІК-спільноти, закріплена в Стратегії ЄС на 2020-2025 роки, стає точкою конфлікту з консервативними цінностями. Участь громадян. Ініціативи на кшталт Європейської громадянської ініціативи (з понад 17 млн підписів) демонструють підтримку інклюзивної демократії, що суперечить ідеї повернення до націоцентричної моделі.

Зовнішні фактори та геополітика. Війна в Україні. Агресивні дії росії змусили ЄС посилити координацію у сфері безпеки, що контрастує з конфедеративним підходом, який передбачає роздробленість у зовнішній політиці. Вплив США та НАТО. Інтеграція ЄС у трансатлантичні структури обмежує можливість повного відокремлення національних стратегій[109].

Спроби трансформації ЄС у конфедерацію стикаються з юридичними бар'єрами, ідеологічною роз'єднаністю консерваторів та опором інституцій. Для реалізації такої стратегії необхідно подолати не лише правові обмеження, а й забезпечити консенсус серед самих консервативних сил, які часто діють фрагментовано. Крім того, зростання популізму може підривати довіру до європейських інституцій, але водночас активізувати рухи за збереження статус-кво.

Наступною ціллю право-консервативних сил на шляху трансформації Європейського Союзу в конфедеративну систему з акцентом на національний суверенітет та консерва-

тивні цінності є спроба спротиву ліберальним інституціям ЄС, які є опорою наднаціональної інтеграції. Основні аспекти цього виклику можна проаналізувати наступним чином. Ліберальні інституції ЄС, зокрема Суд ЄС, захищають верховенство права Союзу над національними законами. Цей принцип, хоч і не закріплений явно в договорах, підтримується судовою практикою, що робить будь-які спроби повернення до конфедеративної моделі юридично складними. Навіть якщо держава-член голосує проти акту ЄС (наприклад, регламенту чи директиви), він має пріоритет над її внутрішнім правом. Це обмежує можливість національних урядів відновлювати повний контроль над ключовими сферами.

Роль Суду ЄС. Він виступає як «конституційний суд» ЄС, вирішуючи колізії між правом Союзу та національними законами. Наприклад, у справі *Internationale Handelsgesellschaft* (1970) Суд підкреслив, що акти ЄС не можуть скасовуватися внутрішніми законами, навіть конституційними. Європейська Комісія та Європарламент активно сприяють поглибленню інтеграції, що суперечить консервативній концепції «Європи батьківщин». Моніторинг верховенства права. Комісія регулярно оцінює дотримання демократичних стандартів у країнах-членах, зокрема через щорічні звіти. Це створює тиск на уряди, які намагаються послабити наднаціональні механізми.

Соціальна та кліматична політика. Ініціативи на кшталт *Green Deal* вимагають централізованого управління, що обмежує автономію держав у питаннях енергетики чи екології. Конфлікт між національними та європейськими цінностями. Ліберальні інституції ЄС відстоюють політику, яка часто суперечить консервативним порядкам денним. Гендерна рівність та права меншин. Стратегії ЄС, такі як Стратегія гендерної рівності на 2020-2025 роки, стають точкою конфлікту з консервативними ініціативами, спрямованими на збереження традиційних цінностей. Міграційна політика. Централізовані підходи до регулювання міграції обмежують можливість окремих країн запроваджувати суворі національні правила.

Вплив зовнішніх факторів. Ліберальні інституції ЄС тісно пов'язані з трансатлантичними структурами (наприклад, НАТО), що підсилює їхній спротив конфедеративній тран-

сформації. Безпека та оборона. Після російської агресії проти України ЄС посилив координацію у сфері безпеки, зокрема через Спільну політику безпеки та оборони (СПБО), що контрастує з ідеєю роздробленої зовнішньої політики. Технологічний суверенітет. Ініціативи на кшталт цифрового суверенітету спрямовані на зменшення залежності від США та Китаю, але вимагають єдиного підходу, а не розрізнених національних стратегій[110]. Спротив ліберальних інституцій ЄС ґрунтується на юридичній міцності наднаціональних норм, політичній волі до інтеграції та відстоюванні прогресивних цінностей. Для реалізації конфедеративної моделі консервативним силам доведеться не лише реформувати договори ЄС (наприклад, переглянути Лісабонський договір), але й подолати інституційний та ідеологічний опір, який підтримується судовою системою та ключовими органами Союзу.

Економічні обмеження становлять один із найсерйозніших викликів для право-консервативного наступу, спрямованого на трансформацію ЄС у більш конфедеративну модель. Десятиліття європейської інтеграції створили складну систему економічних взаємозалежностей, яку неможливо просто демонтувати без значних втрат для всіх учасників.

Перш за все, країни ЄС пов'язані глибокою інтеграцією виробничих ланцюжків та ринків. Багато підприємств вибудували свої бізнес-моделі на основі вільного руху товарів, послуг, капіталу та робочої сили в межах єдиного ринку. Повернення до більш національно орієнтованої економічної політики неминуче призведе до порушення цих зв'язків і зростання витрат для бізнесу.

Спільна валюта євро створює додатковий рівень взаємозалежності між країнами єврозони. Монетарна політика ЄЦБ, механізми фінансової стабільності та банківський союз настільки тісно пов'язують економіки країн-членів, що спроби відновити монетарний суверенітет можуть спровокувати серйозну фінансову кризу.

Існуючі фінансові правила та механізми координації економічної політики також обмежують можливості для національного маневру. Маастрихтські критерії щодо дефіциту бюджету та державного боргу, процедура макроекономіч-

них дисбалансів та європейський семестр створюють жорсткі рамки для національної економічної політики. Багато країн, особливо менш розвинених, суттєво залежать від структурних фондів ЄС та інших інструментів фінансової підтримки.

Регуляторна гармонізація, досягнута за десятиліття існування єдиного ринку, також створює серйозні перешкоди для повернення до національних стандартів. Спроби відмовитися від спільних правил можуть призвести до втрати конкурентних переваг і ускладнення доступу до ринків інших країн-членів.

Додатковим викликом є глобальна економічна конкуренція. В умовах посилення економічного суперництва з США, Китаєм та іншими центрами сили фрагментація європейської економіки може суттєво послабити позиції європейських компаній на світових ринках. Національні економіки окремих європейських країн можуть виявитися недостатньо потужними для ефективної конкуренції з глобальними гравцями.

Міжнародний контекст створює складну систему викликів для право-консервативного наступу в ЄС. Насамперед геополітична напруженість, особливо російська агресія проти України, змушує європейські країни шукати більшої єдності та координації у сфері безпеки й оборони. Це суперечить прагненням до послаблення наднаціональних механізмів, оскільки ефективна відповідь на спільні загрози вимагає посилення, а не послаблення європейської інтеграції.

Зростання глобального впливу Китаю також створює серйозні виклики. Китайська економічна та технологічна експансія вимагає від ЄС консолідованої відповіді, зокрема спільної торговельної політики, координації інвестиційних скринінгів та узгодженого підходу до критичної інфраструктури. Фрагментація європейської позиції може призвести до посилення китайського впливу через двосторонні відносини з окремими країнами-членами.

Трансатлантичні відносини також впливають на можливість право-консервативної трансформації ЄС. США традиційно підтримують сильний і єдиний Європейський Союз як противагу російському та китайському впливу. Спроби послабити

наднаціональні структури ЄС можуть викликати занепокоєння американських партнерів і вплинути на безпекову співпрацю.

Глобальні виклики, такі як зміна клімату, міграція, тероризм і пандемії, вимагають скоординованих міжнародних дій. Право-консервативний порядок денний, що наголошує на національному суверенітеті, може ускладнити здатність європейських країн ефективно реагувати на ці транснаціональні проблеми. Крім того, послаблення єдиної позиції ЄС може знизити його вплив у глобальних інституціях і переговорах з міжнародних питань.

Регіональна динаміка, особливо на Близькому Сході та в Північній Африці, також створює виклики для право-консервативного проєкту. Нестабільність у цих регіонах генерує міграційний тиск і безпекові ризики, які вимагають спільної європейської відповіді. Повернення до переважно національних підходів може ускладнити управління цими викликами.

Економічна конкуренція з іншими регіональними блоками та зростаючими економіками також вимагає збереження єдності ЄС. В умовах глобальної конкуренції за ринки, технології та ресурси фрагментація європейської економічної потужності може послабити позиції континенту на світовій арені.

Зрештою, міжнародні зобов'язання ЄС, зокрема торговельні угоди, кліматичні домовленості та інші міжнародні договори, створюють правові та політичні обмеження для радикальної трансформації європейського проєкту в більш конфедеративному напрямку.

Трансформація європейської інтеграції відбувається через боротьбу різних геополітичних проєктів, де право-консервативний наступ є потужним, але не домінуючим вектором еволюції європейського простору.

5.2. Трансформація трансатлантичних відносин та їх вплив на право-консервативний рух у ЄС

Зміни у трансатлантичних відносинах створюють комплексну систему викликів для право-консервативного наступу в ЄС. Насамперед нестабільність американської політичної системи та можливість повернення ізоляціоністських тен-

денцій у США створюють невизначеність щодо майбутнього трансатлантичного партнерства. Це ускладнює позиціонування право-консервативних сил, які мають балансувати між прагненням до більшої автономії ЄС і необхідністю зберігати міцні зв'язки з головним безпековим партнером.

Президентство Трампа (2017-2021). Послаблення зобов'язань США перед НАТО. Під час його президентства у цей період зовнішня політика США відзначалася непередбачуваністю та невиконанням попередніх міжнародних зобов'язань. Трамп віддавав пріоритет двостороннім відносинам над багатонаціональними угодами, діючи в рамках політики «Америка перш за все». У питанні НАТО Трамп тривалий час скептично ставився до альянсу, звинувачуючи європейські країни в тому, що вони користуються обіцянками Америки про захист. Він чинив тиск на союзників по НАТО, щоб ті збільшили фінансування оборони. Під час своєї першої каденції Трамп наполягав, щоб усі члени Альянсу витрачали на оборону щонайменше 2% від ВВП країни. В інтерв'ю телеканалу NBC News 8 грудня 2024 року Трамп допустив можливість виходу США з НАТО, пов'язуючи участь США в Альянсі з фінансуванням з боку європейських партнерів. Він заявив, що «Якщо вони заплатять за рахунками, безумовно». Деякі союзники Трампа вважали, що його жорстка лінія була тактикою переговорів, щоб змусити членів НАТО дотримуватися вказівок Альянсу щодо витрат на оборону[121].

За часів президентства Дональда Трампа (2017-2021) відносини між США та Європейським Союзом характеризувалися низкою торговельних конфліктів. Основні моменти цих конфліктів такі. Запровадження мит на імпорт сталі та алюмінію з ЄС. Це рішення призвело до відповідних заходів з боку ЄС, який запровадив мита на американські товари. Загроза введення мит на європейські автомобілі. Трамп неодноразово погрожував запровадити мита на імпорт автомобілів з ЄС, що викликало серйозне занепокоєння в Європі. Суперечки щодо авіабудівних компаній Airbus і Boeing: США та ЄС тривалий час сперечалися щодо державної підтримки цих компаній, що призвело до взаємного запровадження мит. У серпні 2020 року ЄС і США домовилися знизити певні мита. Торговельний тиск

на ЄС після підписання угоди «Фаза 1» з Китаєм. Після підписання торговельної угоди з Китаєм у січні 2020 року США посилили тиск на ЄС у торговельній сфері. Запровадження мит на товари з Канади, Мексики, а також Китаю: США з 1 лютого запровадили мито у розмірі 25% на імпорту із Канади та Мексики, а також 10% - на товари з Китаю.

Наслідки цих торговельних війн включали негативний вплив на обидві сторони та світову економіку. ЄС є одним із основних торгових партнерів США: у 2016 році Європейський Союз (28) становив 18,7% експорту товарів США та 18,9% імпорту товарів США. Зростання економічної могутності ЄС призвело до низки торгових конфліктів між двома сторонами[122].

Під час президентства Дональда Трампа (2017-2021) США вийшли з Паризької кліматичної угоди, що стало одним із найбільш значущих кроків у його зовнішній політиці. Оголошення про вихід. У червні 2017 року Трамп оголосив про рішення вийти з Паризької угоди, стверджуючи, що угода накладає «несправедливі економічні обмеження» на американських робітників і підприємців. Він вважав, що це рішення сприятиме розвитку американських видобувних компаній. Офіційна процедура виходу. У листопаді 2019 року США офіційно повідомили ООН про початок процедури виходу, яка тривала рік. 4 листопада 2020 року США офіційно вийшли з угоди. Причини виходу: Трамп і його адміністрація вказували на економічні міркування, стверджуючи, що угода завдає шкоди американській економіці та енергетичній незалежності. Він також підкреслював, що зміни клімату є «надуманою» проблемою. Вихід США з Паризької угоди викликав широкий міжнародний резонанс і критику з боку інших країн та екологічних організацій. Багато експертів вважали, що цей крок підрве глобальні зусилля щодо боротьби зі змінами клімату та вплине на міжнародну репутацію США як лідера у сфері екологічної політики[123].

Після закінчення терміну президентства Трампа новообраний президент Джо Байден у перший день свого терміну (20 січня 2021 року) підписав указ про повернення США до

Паризької угоди, підкреслюючи важливість міжнародного співробітництва у боротьбі зі змінами клімату.

Президентство Байдена (2021-2024). Протягом президентства Джо Байдена (2021-2024) спостерігалось відновлення традиційного партнерства США з союзниками, яке було суттєво підірване під час адміністрації Дональда Трампа. Основні аспекти цього процесу такі. Відновлення міжнародних відносин. Повернення до міжнародних угод. Байден негайно скасував рішення Трампа про вихід з Паризької кліматичної угоди та ВООЗ, що свідчить про прагнення США відновити свою роль у глобальних ініціативах. Зміцнення НАТО. Байден підкреслив важливість НАТО як основи колективної безпеки, закликавши союзників дотримуватися зобов'язань щодо витрат на оборону та активізувавши співпрацю в питаннях безпеки. Відновлення зв'язків з ЄС. Адміністрація Байдена активно працювала над відновленням партнерства з Європейським Союзом, зокрема в питаннях торгівлі, клімату та безпеки. Координація дій у відповідь на глобальні виклики. Байден ініціював спільні дії з союзниками для боротьби зі змінами клімату, пандемією COVID-19 та іншими глобальними загрозами. Поглиблення співпраці в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Адміністрація Байдена також акцентувала увагу на зміцненні альянсів у регіоні, зокрема через угоди з Австралією та Великою Британією (AUKUS), що стосуються безпеки та оборони. Відновлення дипломатичних відносин. Байден прагнув відновити дипломатичні зв'язки зі стратегічними партнерами, такими як Японія і Південна Корея, а також активізувати діалог із союзниками в Європі.

Відновлення традиційного партнерства під час президентства Байдена стало важливим кроком у поверненні США до активної участі в міжнародних справах. Це включало не лише повернення до міжнародних угод, але й зміцнення альянсів та активізацію співпраці з партнерами для вирішення глобальних викликів[124].

Протягом президентства Джо Байдена (2021-2024) спостерігалася чітка спільна позиція США та їхніх союзників щодо підтримки України в умовах російської агресії. Основні аспекти цієї позиції такі. Підтримка України у військовій

сфері. Збільшення військової допомоги: США підвищили рівень військової допомоги Україні, надаючи сучасну зброю, техніку та навчання для українських військових. Це стало важливим елементом стратегії Байдена щодо зміцнення обороноздатності України. Координація з союзниками. Байден активно працював над координацією дій з європейськими союзниками, щоб забезпечити комплексну підтримку України. Це включало спільні зусилля в рамках НАТО та ЄС. Економічна та гуманітарна підтримка. Фінансова допомога. США виділили значні кошти на економічну та гуманітарну допомогу Україні, зокрема на фінансування відновлення інфраструктури та підтримки соціальних програм. Співпраця з міжнародними організаціями. Сполучені Штати працювали з міжнародними організаціями для забезпечення додаткової допомоги Україні, зокрема через підтримку від МВФ і Світового банку. Дипломатичні зусилля. Зміцнення трансатлантичних відносин. Байден підкреслив важливість тісної співпраці між США та Європою у вирішенні конфлікту в Україні. Він закликав європейські країни активніше брати участь у забезпеченні безпеки в регіоні. Підтримка європейської інтеграції України. США активно підтримували європейські прагнення України, сприяючи її інтеграції в європейські структури. Відповідь на російську агресію. Санкції проти росії. Адміністрація Байдена продовжила політику санкцій проти росії за її агресивні дії в Україні, намагаючись послабити економічний тиск на Кремль. Публічна підтримка України. Байден і його адміністрація постійно висловлювали підтримку суверенітету та територіальної цілісності України на міжнародних форумах. Спільна позиція США та їхніх союзників щодо України під час президентства Джо Байдена була спрямована на зміцнення обороноздатності країни, підтримку її економічного розвитку та активне протистояння російській агресії. Ця політика відзначалася тісною координацією між США та європейськими партнерами, що дозволило створити потужний фронт підтримки для України в складних умовах[125].

Трансформація трансатлантичних відносин та їхній вплив на право-консервативний рух у ЄС під час другого президентства Трампа (2024-2028). Зміни в трансатлантичній

політиці США. Друге президентство Дональда Трампа суттєво впливає на динаміку трансатлантичних відносин. Згідно з його програмою «Agenda 47», США можуть вийти з НАТО або зменшити фінансову підтримку альянсу, що загрожує безпечній архітектурі Європи. Трамп також оголосив про намір припинити військову допомогу Україні, що може послабити спільний фронт проти російської агресії та збільшити тиск на європейські країни у питаннях оборони. Ця зміна політики США створює вакуум, який право-консервативні сили в ЄС, такі як угорський «Фідес» чи італійська «Брати Італії», використовують для просування власних наративів про «національний суверенітет» і необхідність автономії від Брюсселя.

Зростання право-консервативних сил у Європі. Вибори до Європейського парламенту в 2024 році продемонстрували стрімке зростання впливу ультраправих партій. Наприклад, «Національне об'єднання» у Франції та «Ліга» в Італії отримали значну кількість місць, пропагуючи антиімміграційну політику та критикуючи кліматичні ініціативи ЄС. Ці партії знаходять спільну мову з Трампом, зокрема у питаннях обмеження міграції - пропозиції щодо створення «таборів для біженців» поза містами, скептицизму щодо кліматичних реформ - відмови від амбітних цілей зменшення викидів, антиглобалізму - захисту національних економік від «несправедливої конкуренції» з боку Китаю. Італійська прем'єрка Джорджія Мелоні, лідерка Європейських консерваторів і реформістів, стала ключовою фігурою у формуванні нового трансатлантичного блоку. Вона активно співпрацює з Польщею та США, намагаючись послабити домінування Франції та Німеччини в ЄС.

Вплив на внутрішню політику ЄС. Право-консервативний рух, підтримуваний Трампом, сприяє поляризації європейської політики. Угорщина під керівництвом Віктора Орбана використовує антибрюссельську риторику для обґрунтування репресій проти ЗМІ та опозиції. Німеччина стикається зі зростанням впливу «Альтернативи для Німеччини» (AfD), яка вимагає виходу з єврозони та відновлення національної валюти. Франція, попри перемогу лівоцентристського альянсу у 2024 році, залишається вразливою до правої пропаганди через соціально-економічну напругу. Консерватори та-

кож використовують медійні кампанії для поширення дезінформації. Наприклад, російські та місцеві ультраправі групи активно впливають на громадську думку через соцмережі, звинувачуючи ЄС у «зраді національних інтересів».

Геополітичні наслідки. Російський вплив. Підтримка Трампом ізоляціонізму США дає Росії можливість посилювати розкол у ЄС. Наприклад, угода про постачання російського газу до Німеччини за часів Ангели Меркель тепер використовується право-консерваторами для критики «енергетичної залежності». Китайський фактор. Деякі європейські консервативні партії, як «Національний фронт», історично підтримували зв'язки з Пекіном, що може підірвати єдність ЄС у питаннях безпеки.

Перспективи для України. Слабші трансатлантичні зв'язки та зростання право-консервативних настроїв у ЄС створюють ризики для України. Зменшення військової допомоги. Якщо США припинять постачання зброї, ЄС може не компенсувати цю втрату через розбіжності між членами. Підтримка угод із росією: праворадикальні партії, такі як «Національний фронт», відкрито виступають за «діалог» із кремлем, що може легалізувати російську агресію.

Президентство Трампа (2024-2028) стає каталізатором трансформації трансатлантичних відносин у напрямку більшої фрагментації. Право-консервативний рух у ЄС, знаходячи ідеологічну підтримку у Вашингтоні, посилює внутрішні суперечності Європейського Союзу, особливо в питаннях міграції, безпеки та економічної політики. Ця динаміка загрожувє послабити єдність Заходу, створюючи умови для зростання впливу авторитарних режимів, таких як росія та Китай. Для України ключовим завданням залишається пошук нових союзників у Європі та підтримка проукраїнських сил у контексті зростаючої правої хвилі[126].

Економічні аспекти трансатлантичних відносин також зазнають трансформації. Посилення протекціоністських тенденцій у США, особливо в промисловій і технологічній політиці, створює нові виклики для європейського бізнесу. Право-консервативні сили мають враховувати, що фрагментація європейського економічного простору може послабити переговорні позиції ЄС у торговельних суперечках зі США.

У сфері безпеки та оборони трансатлантичні відносини переживають період переосмислення. Заклики США до більшої відповідальності європейських партнерів за власну безпеку суперечать право-консервативному баченню послаблення наднаціональних структур ЄС, оскільки ефективна європейська оборонна політика вимагає поглиблення інтеграції.

Енергетична політика стає ще одним важливим аспектом трансатлантичних відносин, особливо в контексті європейської залежності від американського СПГ. Право-консервативні сили мають враховувати, що фрагментація європейського енергетичного ринку може послабити переговорні позиції в діалозі з американськими постачальниками.

Культурно-ціннісні аспекти трансатлантичних відносин також створюють виклики. Право-консервативні сили мають знаходити баланс між традиційними європейськими цінностями та необхідністю підтримувати партнерство з США, особливо в умовах глобального протистояння з авторитарними режимами.

Інституційна взаємодія між ЄС та США також зазнає змін. Послаблення наднаціональних структур ЄС може ускладнити координацію позицій у таких форматах, як Рада з торгівлі та технологій (ТТС) чи інші механізми трансатлантичного діалогу.

Для право-консервативних сил існує низка ідеологічних викликів, серед яких особливе місце займає необхідність перегляду ставлення до росії. Зростання підтримки правоконсервативних сил. У Європі та світі спостерігається стрімке зростання підтримки правопопулістських, націонал-консервативних та антисистемних партій з 2022 року. Це вимагає від них чіткого визначення позиції щодо ключових питань, зокрема щодо відносин з росією. Вплив російської агресії на феміністичну оптику. Російське вторгнення впливає на різні аспекти суспільства, включно з феміністичним рухом, і змушує переосмислити багато питань, що раніше вважалися усталеними. Це також стосується і консервативних сил, які мають адаптувати свої погляди до нових реалій. Неоднозначне ставлення до проросійських рухів. У деяких країнах, як-от Грузія, проросійські рухи мають певний вплив, що ускладнює політичну ситуацію. Пра-

ві консерватори повинні чітко дистанціюватися від таких сил і засуджувати їхню діяльність. Протидія ідеологічному впливу росії. Консервативні християнські сили в Європі об'єднуються в протидію ідеологічному впливу, який вони пов'язують із мережею Сороса. Важливо, щоб у цій протидії вони також враховували загрози, що походять від росії та її пропаганди.

Зміна зовнішньополітичних пріоритетів. Зростання підтримки правоконсервативних сил може вплинути на зовнішню політику окремих держав щодо підтримки України, а також на ухвалення рішень на рівні ЄС. Тому важливо, щоб ці сили усвідомлювали наслідки своїх рішень для України та її відносин з росією. Врахування українського контексту. Український консерватизм має спиратися на приватну власність як основу економічної системи та протистояти популізму. Водночас він повинен чітко усвідомлювати загрозу, яку становить російська агресія для суверенітету та територіальної цілісності України.

Для право-консервативних сил вкрай важливо переглянути своє ставлення до росії, враховуючи її агресивну політику та загрозу для європейської безпеки. Вони повинні чітко засуджувати російську агресію, підтримувати Україну та протистояти будь-яким спробам росії впливати на внутрішню політику європейських країн. Необхідно також враховувати, що будь-які ідеалістичні засади підтримки України мають бути підкріплені прагматичними вигодами, зокрема економічними та стратегічними.

Для право-консервативних сил існують ідеологічні виклики, пов'язані з необхідністю адаптації до нової політики США. Про що саме йдеться. Зміна гендерної політики. За часів президентства Трампа США відзначалися консервативним поглядом на гендерну політику, а саме визнанням існування лише двох статей - чоловічої та жіночої. Нова політика США може суперечити консервативним поглядам на гендерні питання, що вимагає переосмислення й адаптації. Протидія політичній корупції. Американська ідеологія передбачає протидію політичній корупції. Це може створити виклик для право-консервативних сил, які можуть бути пов'язані з корупційними схемами або не мати достатньої підтримки для боротьби з нею. Необхідність підтримки демократії. Однією

з основних цілей зовнішньої політики США є поширення демократії. Право-консервативні сили мають враховувати цей факт і підтримувати демократичні цінності. Поширення американського впливу. США зацікавлені у поширенні демократії та ринкової економіки у світі, оскільки це забезпечує захист їхніх інтересів і відповідає американським цінностям. Це вимагає від право-консервативних сил враховувати американські інтереси при формуванні своєї політики. Захист національних інтересів. США не вагатимуться у застосуванні сили, коли йтиметься про захист національних інтересів. Право-консервативні сили мають враховувати цей факт і бути готовими до можливих конфліктів[127].

Для право-консервативних сил одним із конкретних ідеологічних викликів є пошук балансу між національним суверенітетом та інтеграцією в міжнародні структури. Аргументи на користь збереження суверенітету. Євроскептицизм. Багато європейських правих є євроскептиками і обстоюють пріоритетність держав перед загальноєвропейськими органами. Вони вбачають у передачі частини суверенітету наднаціональним структурам загрозу національній ідентичності та самобутності. Національна орієнтація. Одним із основних принципів консерватизму є національна орієнтація. Консерватори вважають, що кожна нація має право на власний шлях розвитку і не повинна підкорятися диктату ззовні.

Захист національних інтересів. Націонал-консервативні партії стоять на позиціях посилення національного суверенітету та економічного націоналізму. Вони вважають, що національні інтереси мають бути пріоритетом у будь-якій політиці. Недовіра до наднаціональних об'єднань. Для націоналістичних партій характерна недовіра до наднаціональних об'єднань, членство в яких вимагає передачі частини державного суверенітету керівним органам організації. Протистояння глобалізації. Європейські популісти виступають проти глобалізації та європейської інтеграції. Вони вважають, що глобалізація руйнує національні економіки та культури.

Аргументи на користь інтеграції. Необхідність протистояти спільним викликам. Для ефективного вирішення багатьох проблем, таких як зміна клімату, тероризм, міграція,

необхідна тісна співпраця між державами. Економічна вигода. Інтеграція в міжнародні ринки відкриває нові можливості для економічного розвитку та зростання. Посилення впливу на міжнародній арені. Об'єднані зусилля кількох держав дозволяють їм мати більший вплив на міжнародній арені, ніж кожна з них окремо. Захист від зовнішніх загроз. Членство у військово-політичних союзах, таких як НАТО, забезпечує захист від зовнішніх загроз. Іншого шляху розвитку не існує. Східноєвропейські консерзатори усвідомлювали, що іншого шляху для розвитку власної державності, окрім членства у європейських та атлантичних структурах, не існує.

Пошук балансу. Право-консервативні сили повинні знайти баланс між цими двома протилежними тенденціями. З одного боку, вони повинні захищати національний суверенітет та ідентичність. З іншого боку, вони повинні усвідомлювати необхідність співпраці з іншими державами для вирішення спільних проблем та отримання економічних вигод. Деякі можливі шляхи вирішення цієї дилеми. Участь в інтеграційних процесах на умовах збереження національного суверенітету. Держава може брати участь в інтеграційних процесах, але при цьому зберігати контроль над ключовими сферами, такими як оборона, зовнішня політика та імміграція.

Співпраця з іншими державами на основі взаємної вигоди. Держави можуть співпрацювати в окремих сферах, де це є вигідним для обох сторін, не поступаючи при цьому своїм суверенітетом. Реформа міжнародних організацій. Держави можуть працювати над реформуванням міжнародних організацій, щоб зробити їх більш демократичними та враховувати інтереси всіх членів. Пошук балансу між суверенітетом та інтеграцією є одним із ключових викликів для право-консервативних сил у сучасному світі. Успішне вирішення цього завдання вимагає від них гнучкості, прагматизму та здатності адаптуватися до мінливих обставин[128].

Для право-консервативних сил одним із конкретних викликів є переосмислення консервативних цінностей у сучасному світі. Сучасна Україна, як зазначається, стикається з викликами, які вимагають глибокого переосмислення своїх цінностей та ідеалів. Ключові аспекти цього переосмислення

такі. Адаптація до змін. Консерватизм - це не просто повернення в минуле, а шлях у майбутнє, заснований на міцних цінностях. Зміни у світі вимагають від консерваторів переосмислення істин, що, своєю чергою, впливає на цінності. Переосмислення ролі держави.

Неоконсерватизм, на відміну від неолібералізму, пропонує інше розуміння ролі та призначення сучасної держави. Він ідеологічно обґрунтовує та пропагує традиційні цінності, як-от сім'я, релігія, мораль, спільність, а також держава. Інтеграція та ідентичність. Необхідно долати відокремленість та ізоляцію індивіда від спільноти (релігійної, суспільної, державної). Інтеграція індивіда до суспільних інституцій та повернення до світогляду індивіда державного авторитету розглядаються пріоритетами державного впливу. Захист цінностей. У зовнішньополітичній функції США американський неоконсерватизм обґрунтовує захист демократичних цінностей у міжнародних відносинах. В економіці. Неоконсерватори наполягають на зменшенні державного втручання у ринкові відносини, поверненні до ідеалів класичного економічного лібералізму, а також вжитті низки заходів у сфері податкової та грошової політики для зменшення інфляції, безробіття та стимулювання розвитку економіки. Збереження культурної спадщини. Кризи та конфлікти можуть призводити до переосмислення цінностей та переходу до більш консервативних поглядів. Переосмислення консервативних цінностей вимагає від право-консервативних сил здатності адаптуватися до змін, зберігаючи при цьому вірність основним принципам. Важливо знайти баланс між традиційними цінностями та сучасними реаліями, забезпечуючи стабільність і розвиток суспільства[129].

Для право-консервативних сил одним із конкретних політичних викликів є зростання впливу ліберальних сил. Цей виклик проявляється в кількох аспектах. Посилення ролі ліберальних сил у суспільстві. Попри певні обмеження, ліберальні сили намагаються впливати на політичні процеси, і їхнє посилення може розцінюватися як загроза чинному режиму. Неефективність об'єднання зусиль. Попри відданість аналогічним принципам, усі спроби об'єднати зусилля між

ліберально-демократичними силами є низькоефективними, що негативно позначається на їхніх електоральних шансах.

Критика з боку ліберальних сил. Риторика лідерів ліберальних партій щодо засудження анексії Криму та агресії РФ робить ці політичні сили найбільш близькими до інтересів України. Поширення лібералізму в Україні. Лібералізм стає модною в Україні світоглядною та політико-економічною концепцією, і близько десяти українських політичних організацій декларують, що взяли на озброєння ліберальні ідеї. Використання застарілих концепцій. Проблема сучасного українського лібералізму полягає у використанні морально і політично застарілих концепцій класичного лібералізму. Зниження привабливості ліберальних рішень. Основним чинником зростання популізму є зниження привабливості ліберальних рішень у сферах політики, економіки та культури. Протистояння ліво-ліберальним елітам. Радикальні ліві сили прагнуть розширити вплив своєї ідеології, що може викликати опір з боку консервативних сил.

Необхідність підтримки ліберальних реформ. Для України, як і для низки країн посткомуністичного світу, характерний «синдром імплантування політичних систем». Зростання впливу ліберальних сил становить серйозний політичний виклик для право-консервативних сил. Для успішної конкуренції з ліберальними силами консерваторам необхідно адаптувати свої ідеї до сучасних реалій, ефективно об'єднувати зусилля та пропонувати альтернативні рішення, які відповідають цінностям та інтересам більшості населення[130].

Право-консервативні сили в Європейському Союзі стикаються з політичними викликами, пов'язаними з тиском ЄС щодо дотримання принципу верховенства права. ЄС, відповідно до своїх основоположних цінностей, вимагає від держав-членів забезпечення верховенства права, демократії та прав людини. У випадках, коли уряди країн-членів, зокрема з право-консервативною орієнтацією, впроваджують реформи, що можуть підірвати незалежність судової системи або обмежувати свободу ЗМІ, ЄС застосовує механізми контролю та впливу.

Це включає юридичні процедури, фінансові санкції та інші заходи, спрямовані на забезпечення відповідності націо-

нальних політик спільним європейським стандартам. Такі дії ЄС можуть сприйматися право-консервативними силами як втручання у внутрішні справи, що створює додаткові політичні напруження та виклики для їхньої діяльності.

Для право-консервативних сил одним із конкретних політичних викликів є обмеження доступу до фондів ЄС. Умови отримання фінансування. Європейський Союз часто ставить умови для отримання фінансування, зокрема у сфері верховенства права, демократії та прав людини. Ці умови можуть суперечити поглядам право-консервативних сил, які відстоюють традиційні цінності та національний суверенітет. Конфлікт цінностей. Право-консервативні уряди можуть мати розбіжності з ЄС щодо таких питань, як міграційна політика, права ЛГБТК+ та гендерна рівність. Це може призводити до обмеження доступу до фінансування. Політичний тиск. ЄС може використовувати фінансові інструменти для тиску на країни-члени з метою змусити їх дотримуватися певних політичних рішень. Це може розглядатися право-консервативними силами як втручання у внутрішні справи та порушення суверенітету.

Наслідки обмеження доступу до фондів ЄС. Уповільнення економічного розвитку. Обмеження доступу до фондів ЄС може негативно позначитися на економічному розвитку країн, де правлять консервативні сили. Посилення євроскептицизму. Обмеження доступу до фінансування може посилити євроскептичні настрої серед прихильників право-консервативних сил. Погіршення відносин з ЄС. Обмеження доступу до фондів ЄС може призвести до погіршення відносин між право-консервативними урядами та Європейським Союзом. Обмеження доступу до фондів ЄС є серйозним політичним викликом для право-консервативних сил. Для успішного управління країною в умовах обмеженого фінансування право-консервативні сили повинні шукати альтернативні джерела фінансування, проводити ефективну економічну політику та підтримувати діалог з ЄС[131].

Для право-консервативних сил одним із конкретних політичних викликів є втрата підтримки традиційних союзників. Чинники, що зумовлюють цей виклик. Зміщення ідеоло-

гічного спектру. Сучасні мейнстримні консервативні партії під впливом різних чинників можуть зміщуватися вліво на ідеологічній шкалі, що призводить до втрати підтримки традиційних виборців, які орієнтуються на більш праві погляди. Розчарування у традиційних партіях. Виборці можуть втрачати довіру до традиційних партій через їхню неефективність у вирішенні проблем, корупцію та відірваність від потреб звичайних людей. Зростання популярності праворадикальних партій. На тлі розчарування у традиційних партіях зростає популярність праворадикальних партій, які пропонують більш радикальні та популістські рішення. Зміна цінностей. Трансформація системи цінностей у напрямку від домінування матеріальних до постматеріальних цінностей також може впливати на електоральні вподобання та призводити до втрати підтримки традиційних консервативних сил. Зовнішні чинники. Події, такі як повномасштабне вторгнення в Україну, можуть підривати авторитет демократичних партій і сприяти зростанню популярності праворадикальних сил.

Наслідки втрати підтримки традиційних союзників. Зменшення електоральної бази. Втрата підтримки традиційних союзників може призводити до зменшення електоральної бази та погіршення результатів на виборах. Втрата впливу. Зменшення електоральної бази може призводити до втрати політичного впливу та можливості реалізовувати свої ідеї. Необхідність адаптації. Втрата підтримки традиційних союзників вимагає від консервативних сил адаптації до нових умов, переосмислення своїх цінностей та пошуку нових союзників.

Втрата підтримки традиційних союзників є серйозним політичним викликом для право-консервативних сил. Для подолання цього виклику необхідно адаптуватися до нових умов, переосмислити свої цінності та шукати нові союзи.

Енергетична криза створює значні економічні виклики для право-консервативних сил. Зростання цін на енергоносії та інфляція підривають довіру виборців до правих урядів, які обіцяли економічну стабільність. Наприклад, у Великій Британії підвищення вартості життя та енергетичні проблеми сприяли поразці Консервативної партії на виборах у липні

2024 року, що призвело до втрати 250 місць у парламенті та переходу партії в опозицію.

Крім того, енергетична криза посилює внутрішньопартійні розбіжності щодо енергетичної політики. Дебати між прихильниками традиційних енергоресурсів та прихильниками зеленої енергетики можуть призвести до розколу в партії та втрати єдності. У США, наприклад, призначення Кріса Райта, прихильника викопних видів палива, на посаду міністра енергетики в адміністрації президента Трампа викликало як підтримку, так і критику, підкреслюючи розбіжності в підходах до енергетичної політики.

Також енергетична криза може посилити залежність від імпорту енергоносіїв, що суперечить націоналістичним прагненням право-консервативних сил до енергетичної незалежності. Це може змусити уряди шукати компроміси, які не завжди відповідають їхнім ідеологічним засадам.

Інфляційний тиск створює значні економічні виклики для право-консервативних сил. Зростання цін на товари та послуги знижує купівельну спроможність населення, що може призвести до невдоволення виборців та втрати підтримки. Наприклад, у Великій Британії підвищення вартості життя та енергетичні проблеми сприяли поразці Консервативної партії на виборах у липні 2024 року, що призвело до втрати 250 місць у парламенті та переходу партії в опозицію.

Крім того, інфляція ускладнює реалізацію економічних програм, спрямованих на стимулювання зростання та зниження податків, що є важливими елементами право-консервативної політики. Зростання цін на енергоносії та інші базові товари може вимагати від урядів збільшення соціальних витрат, що суперечить принципам фіскальної консервативності. Наприклад, у жовтні 2024 року Національний банк України повідомив про збереження облікової ставки на рівні 13% та її підвищення до 13,5% у грудні для стримування інфляційного тиску.

Також інфляційний тиск може посилити соціальну нерівність, оскільки зростання цін найбільше впливає на малозабезпечені верстви населення. Це може призвести до збільшення протестних настроїв та вимог щодо посилення

державного регулювання економіки, що суперечить право-консервативним принципам вільного ринку.

Адаптація до зеленої економіки ставить перед право-консервативними силами низку економічних викликів. Витрати на трансформацію. Перехід до екологічно чистих технологій вимагає значних інвестицій у модернізацію виробництва та інфраструктури. Це може суперечити традиційній право-консервативній політиці обмеження державних витрат. Регуляторний тиск. Впровадження жорсткіших екологічних стандартів може обмежити діяльність підприємств, особливо в енергоємних галузях, що може викликати опір з боку бізнес-спільноти, яка традиційно підтримує право-консервативні партії. Соціально-економічні наслідки. Закриття підприємств, що не відповідають новим екологічним вимогам, може призвести до втрати робочих місць, особливо в регіонах, залежних від традиційних галузей промисловості. Це може знизити рівень підтримки право-консервативних сил серед виборців цих регіонів. Ідеологічні суперечності. Право-консервативні сили часто наголошують на важливості національного суверенітету та економічної незалежності.

Однак впровадження міжнародних екологічних угод може вимагати поступок у цих сферах, що може бути сприйнято як загроза національним інтересам. Конкуренція на глобальному ринку. Країни, що швидше адаптуються до зеленої економіки, можуть отримати конкурентні переваги на міжнародних ринках. Відставання в цьому процесі може призвести до економічних втрат та зниження впливу право-консервативних урядів на світовій арені. Таким чином, право-консервативні сили стикаються з необхідністю балансувати між економічними інтересами, ідеологічними принципами та вимогами екологічної стійкості, що вимагає розробки комплексних стратегій для ефективної адаптації до зеленої економіки.

Залежність від фінансування Європейського Союзу створює для право-консервативних сил низку економічних викликів. Політичний тиск та умови фінансування. ЄС часто пов'язує надання фінансової підтримки з дотриманням певних політичних та правових стандартів, таких як верховенство права та демократичні цінності. Це може суперечити національним

інтересам або політичним пріоритетам право-консервативних урядів, що призводить до напруженості у відносинах з ЄС. Ризик втрати фінансування через політичні розбіжності. У випадках, коли право-консервативні уряди впроваджують політики, що не відповідають стандартам ЄС, існує ризик припинення або скорочення фінансової підтримки. Це може негативно вплинути на економічний розвиток та реалізацію важливих проєктів. Обмеження національного суверенітету.

Залежність від фінансування ЄС може обмежувати можливості право-консервативних урядів у проведенні незалежної економічної політики, оскільки вони змушені враховувати вимоги та рекомендації ЄС, що може суперечити їхнім ідеологічним засадам. Внутрішньополітична напруга. Поступки, зроблені для отримання фінансування від ЄС, можуть викликати невдоволення серед електорату та всередині партії, особливо серед тих, хто виступає за збереження національного суверенітету та проти зовнішнього втручання. Економічна нестабільність у разі скорочення фінансування. Раптове зменшення або припинення фінансової підтримки з боку ЄС може призвести до економічних труднощів, особливо в регіонах, які сильно залежать від європейських інвестицій та грантів. Таким чином, право-консервативні сили повинні балансувати між прагненням до національної незалежності та необхідністю співпраці з ЄС для забезпечення економічної стабільності та розвитку[132].

Право-консервативні сили використовують низку стратегічних підходів у внутрішній політиці для зміцнення своїх позицій та впливу. Посилення контролю над медіа. Право-консервативні уряди часто прагнуть впливати на медіапростір для формування суспільної думки, що відповідає їхнім політичним цілям. Це може включати встановлення державного контролю над ключовими засобами масової інформації або створення сприятливих умов для лояльних медіаорганізацій. Мобілізація консервативного електорату. Активізація прихильників через кампанії, що підкреслюють традиційні цінності та національні інтереси, є важливим елементом стратегії. Залучення молоді до політичного процесу також сприяє зміцненню позицій право-консервативних партій. Наприклад, у

Європі такі партії успішно мобілізують молодих виборців, що підвищує їхні шанси на перемогу на виборах.

Акцент на національній ідентичності. Підкреслення унікальності національної культури, мови та історії допомагає консолідувати електорат навколо ідеї захисту національних інтересів. Це може проявлятися у політиці, спрямованій на обмеження імміграції та збереження традиційних цінностей. Наприклад, нідерландська «Партія Свободи» виступає проти імміграції та пов'язаних із нею соціальних і культурних змін, акцентуючи увагу на захисті національної ідентичності. Розвиток популістської риторики. Використання простих та зрозумілих меседжів, що апелюють до широких верств населення, дозволяє право-консервативним силам здобувати підтримку серед різних соціальних груп. Це може включати критику еліт, бюрократії та існуючого політичного істеблішменту, а також обіцянки швидких та рішучих змін.

Застосування цих стратегій дозволяє право-консервативним силам ефективно зміцнювати свої позиції та вплив у внутрішній політиці, адаптуючись до сучасних викликів та потреб свого електорату.

Право-консервативні сили застосовують низку стратегічних підходів у зовнішній політиці для зміцнення своїх позицій на міжнародній арені. Диверсифікація міжнародних партнерств. Розширення кола міжнародних партнерів дозволяє зменшити залежність від традиційних союзників та посилити національний суверенітет. Це включає встановлення економічних та політичних зв'язків із країнами Азії, Африки та Латинської Америки, що сприяє розвитку нових ринків збуту та інвестиційних можливостей. Пошук нових союзників поза ЄС. Право-консервативні уряди активно шукають партнерів за межами Європейського Союзу, зокрема серед країн, що поділяють схожі ідеологічні погляди або мають спільні інтереси. Це може включати співпрацю з державами Центральної та Східної Європи, а також із країнами Близького Сходу та Азії. Розвиток регіональних альянсів. Створення та участь у регіональних об'єднаннях дозволяє право-консервативним силам посилити свій вплив та забезпечити колективну безпеку. Прикладом є співпраця в рамках Вишеградської групи, яка

об'єднує Польщу, Угорщину, Чехію та Словаччину для координації політичних та економічних стратегій. Балансування між США та іншими центрами сили. Право-консервативні уряди прагнуть вести збалансовану політику між Сполученими Штатами та іншими впливовими державами, такими як Китай і росія. Це дозволяє отримувати вигоди від співпраці з різними центрами сили та уникати надмірної залежності від одного партнера. Застосування цих стратегій допомагає право-консервативним силам зміцнювати свої позиції на міжнародній арені, забезпечувати національні інтереси та адаптуватися до сучасних геополітичних реалій[133. С.254].

Висновок до підрозділу 5.2

Зростання право-консервативних сил через кризу трансатлантичної єдності. Трансформація трансатлантичних відносин, особливо у зв'язку з перемогою Дональда Трампа на виборах 2024 року, стає каталізатором для посилення право-консервативних рухів у Європі. Потенційний вихід США з НАТО, припинення військової підтримки України та акцент на «America First» створюють вакуум безпеки, який праворадикальні партії використовують для популяризації наративів про «національний суверенітет» і необхідність автономії від Брюсселя. Наприклад, угорський «Фідес» Віктора Орбана та італійська «Ліга» Маттео Сальвіні активно критикують євроінтеграцію, пропонуючи альтернативу у вигляді союзу з авторитарними режимами.

Антиіміграційна політика та відхід від кліматичних ініціатив. Право-консервативні партії, такі як «Національне об'єднання» у Франції чи «Альтернатива для Німеччини» (AfD), перетворюють трансатлантичні розбіжності на інструмент внутрішньої політики. Вони виступають за суворіший контроль кордонів, скасування квот на біженців та послаблення «зелених» реформ ЄС, аргументуючи це необхідністю захисту національних економік від «глобалістичних еліт». Ці ідеї знаходять підтримку серед виборців, незадоволених економічною нерівністю та культурними змінами.

Формування альтернативних союзів із авторитарними режимами. Другий термін Трампа посилює зв'язки між США та

європейськими правими лідерами, такими як Орбан або Джорджія Мелоні. Трамп відкрито підтримує їхні антиліберальні ініціативи, що може призвести до створення іліберального трансатлантичного блоку, спрямованого на підрив норм ЄС. Наприклад, угода про постачання російських енергоносіїв або спільні антиміграційні кампанії стають частиною цієї стратегії.

Вплив на внутрішню політику ЄС та інституційну стабільність. Зростання впливу право-консерваторів у Європарламенті (передбачається, що вони займуть до 25% місць) загрожує поляризацією та ускладненням прийняття рішень. Наприклад, Європейські консерватори і реформісти (ECR) можуть блокувати ініціативи щодо поглиблення інтеграції або підтримки України, що послабить єдність ЄС у питаннях безпеки. Це також відкриває шлях для зовнішніх акторів, як-от росія, до втручання через дезінформаційні кампанії.

Наслідки для України та європейської безпеки. Послаблення трансатлантичних зв'язків із США змушує Європу шукати альтернативи, як-от Європейський небесний щит або спільні оборонні проєкти. Однак розбіжності між країнами-членами ускладнюють цей процес. Для України це означає ризик зменшення військової допомоги та політичної підтримки, особливо якщо право-консервативні сили, на кшталт угорського «Фідес», продовжать блокувати рішення на рівні ЄС.

Трансформація трансатлантичних відносин не лише змінює геополітичний ландшафт, але й ставить Європу перед вибором: чи зможе вона зберегти єдність у новій ері «конкуруючих авторитаризмів», чи стане полем битви між глобальними силами. Право-консервативний рух, використовуючи цю кризу, намагається переформатувати європейську політику на користь націоналістичних і антиліберальних цінностей, що робить його одним із головних бенефіціарів сучасних змін.

5.3. Нові підходи до міграційної політики

Нові підходи до міграційної політики в контексті правохристиянської ідеології зазвичай базуються на поєднанні принципів національного суверенітету, збереження культурної ідентичності та морально-етичних цінностей християнства. Основні аспекти можуть включати:

1. Пріоритет національних інтересів – посилення контролю за міграційними потоками з метою захисту соціальної стабільності та економічної безпеки.

2. Християнська солідарність – підтримка біженців і переселенців через гуманітарну допомогу, але з акцентом на їхню інтеграцію в суспільство, що дотримується християнських традицій.

3. Захист культурної ідентичності – обмеження впливу міграції на зміну національної культури та традицій, підтримка заходів із збереження християнських цінностей.

4. Справедливий підхід до легальної міграції – пріоритетний прийом мігрантів, які поділяють християнські моральні принципи та здатні інтегруватися в суспільство.

5. Посилення відповідальності держав походження – сприяння політиці, яка мотивує країни-експортери мігрантів до розвитку власних економік і соціальних систем.

Правохристиянські уряди змушені застосовувати цифровізацію міграційних процесів з таких причин:

1. Посилення контролю за кордонами – сучасні технології дозволяють ефективніше моніторити переміщення осіб, запобігати нелегальній міграції та виявляти порушення.

2. Баланс між гуманністю та безпекою – цифрові системи дають змогу автоматизувати надання статусів біженців і трудових мігрантів, забезпечуючи справедливий розподіл ресурсів без загрози для національної стабільності.

3. Оптимізація адміністративних процесів – зменшення бюрократичного навантаження через використання електронних баз даних, автоматизованих перевірок і цифрових ідентифікаторів мігрантів.

4. Захист культурної ідентичності – використання аналітики великих даних для прогнозування демографічних змін і впливу міграційних потоків на суспільство.

5. Економічна ефективність – впровадження цифрових рішень знижує витрати на управління міграційною системою та підвищує її прозорість.

6. Міжнародний тиск і зобов'язання – відповідність стандартам міжнародних організацій щодо цифрової ідентифікації та управління міграційними процесами.

Цифровізація міграційних процесів передбачає впровадження сучасних технологій для оптимізації та спрощення процедур, пов'язаних із міграцією. Це включає електронне оформлення документів, автоматизацію процесів та забезпечення прозорості взаємодії між мігрантами та державними органами.

Основні напрями цифровізації міграційних процесів. Електронне оформлення дозволів на проживання та працевлаштування. Запровадження онлайн-платформ для подання заяв на отримання дозволів. Можливість відстеження статусу заявки в реальному часі. У Німеччині діє цифрова платформа для електронного подання заяв на різні дозволи, що забезпечує прозорість та оперативність процесу. Цифрова ідентифікація та верифікація особи. Використання біометричних даних для підтвердження особи мігранта. Інтеграція з національними реєстрами для швидкої перевірки інформації. В Ірландії більшість міграційних процедур, включно з ідентифікацією особи, здійснюються в електронному форматі. Автоматизація процесів на кордоні. Використання електронних систем контролю для швидкого та ефективного перетину кордону. Застосування електронних віз та попередньої реєстрації для подорожуючих. Інформаційні платформи для мігрантів. Надання онлайн-доступу до інформації про права та обов'язки мігрантів. Доступ до ресурсів щодо інтеграції, працевлаштування та соціальних послуг. Захист персональних даних. Розробка та впровадження політик щодо безпеки та конфіденційності інформації мігрантів. Регулярний аудит та оновлення систем захисту даних.

Приклад цифровізації міграційних процесів в Україні. В Україні впроваджено мобільний додаток та веб-портал «Дія», які надають громадянам доступ до понад 130 державних послуг, включно з цифровими документами та сервісами, пов'язаними з міграцією. Це дозволяє спростити взаємодію між громадянами та державними органами, забезпечуючи швидкість і прозорість процесів. Загалом цифровізація міграційних процесів сприяє підвищенню ефективності управління міграцією, зменшенню бюрократичних перешкод і покращенню досвіду мігрантів у взаємодії з державними структурами.

Цифровізація міграційних процесів в Україні активно впроваджується через різноманітні онлайн-сервіси та платформи, що спрощують взаємодію мігрантів із державними органами. Нижче наведено ключові елементи цієї системи. Особистий кабінет мігранта. Україна розробляє онлайн-платформи, які дозволяють мігрантам створювати персональні облікові записи для доступу до державних послуг. Через такі кабінети користувачі можуть подавати заявки, отримувати консультації та стежити за статусом своїх звернень. Онлайн-форми для різних типів документів. На офіційному порталі «Гід з державних послуг» доступні електронні форми для подання заяв на отримання дозволу на імміграцію, посвідки на проживання та інших документів. Це дозволяє зменшити кількість візитів до державних установ і прискорити процес обробки документів. Система завантаження та верифікації документів. Міграційні сервіси України надають можливість завантажувати необхідні документи в електронному форматі. Після подання документи проходять автоматичну перевірку на відповідність установленим вимогам, що підвищує точність і швидкість обробки заяв.

Можливість відстеження статусу заяви. Через особистий кабінет або відповідні онлайн-сервіси мігранти можуть у реальному часі відстежувати етапи розгляду своїх заяв, отримуючи актуальну інформацію про їхній статус. Система електронної ідентифікації. Для забезпечення безпеки та автентичності користувачів впроваджено електронну ідентифікацію, яка дозволяє підтвердити особу мігранта під час користування онлайн-сервісами. Біометрична верифікація. Під час оформлення документів, таких як посвідка на проживання, використовується біометрична верифікація, що включає зняття відбитків пальців і фотографування. Це забезпечує додатковий рівень безпеки та унеможливорює підробку документів. Електронний цифровий підпис. Для підписання електронних документів і заяв мігранти можуть використовувати електронний цифровий підпис, який має таку ж юридичну силу, як і власноручний підпис. Двофакторна автентифікація. Для захисту облікових записів і персональних даних впроваджено двофакторну автентифікацію, яка вимагає

підтвердження входу через додатковий код або біометричні дані. Автоматизована обробка документів. Сучасні системи дозволяють автоматично обробляти подані документи, перевіряючи їх на відповідність вимогам і виявляючи можливі помилки або неточності. Це значно скорочує час розгляду заяв і підвищує ефективність роботи міграційних служб.

Розпізнавання та перевірка документів. Використання автоматизованих систем для сканування та аналізу документів дозволяє швидко і точно розпізнавати текстову та графічну інформацію. Це забезпечує оперативну перевірку автентичності документів і виявлення можливих підробок. Автоматична перевірка даних у різних реєстрах. Інтеграція міграційних систем із національними та міжнародними базами даних дозволяє автоматично звіряти інформацію, надану мігрантами, з офіційними реєстрами. Це сприяє швидкому виявленню невідповідностей і підвищує точність обробки даних. Система виявлення підробок. Використання спеціалізованого програмного забезпечення та обладнання для детекції фальсифікованих документів допомагає ідентифікувати підробки на основі аналізу захисних елементів і структури документів. Це знижує ризик використання фальшивих документів у міграційних процесах. Алгоритми оцінки ризиків. Застосування алгоритмів машинного навчання та штучного інтелекту дозволяє аналізувати поведінкові та демографічні дані мігрантів для оцінки потенційних ризиків. Це допомагає приймати обґрунтовані рішення щодо надання дозволів на в'їзд або проживання. Впровадження цих технологій сприяє підвищенню прозорості, безпеки та ефективності міграційних процесів в Україні, забезпечуючи надійну ідентифікацію осіб і захист від шахрайства. Впровадження цих цифрових інструментів сприяє підвищенню прозорості, швидкості та зручності міграційних процесів в Україні, забезпечуючи комфортні умови для мігрантів і оптимізуючи роботу державних органів[134].

Інтеграція міграційних процесів із іншими державними системами в країні є важливим кроком для підвищення ефективності управління міграцією та забезпечення безпеки. Як це працює в Україні. Співпраця між Державною міграційною

службою (ДМС) і Державною податковою службою (ДПС) дозволяє обмінюватися інформацією про іноземців, які отримують доходи на території України. Це сприяє контролю за сплатою податків і виявленню можливих порушень податкового законодавства. Інтеграція з Державною службою зайнятості забезпечує моніторинг працевлаштування іноземних громадян. Обмін даними про видані дозволи на роботу та фактичне працевлаштування допомагає виявляти нелегальну зайнятість і захищати права трудових мігрантів. Спільна робота з органами соціального захисту населення дозволяє відстежувати отримання соціальних виплат і послуг іноземцями. Це допомагає запобігати неправомірному отриманню соціальної допомоги та забезпечує справедливий розподіл ресурсів. Інтеграція з правоохоронними структурами, зокрема через Єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ (ЄІС МВС), забезпечує оперативний обмін інформацією про правовий статус іноземців, їхні біометричні дані та можливі правопорушення. Це сприяє підвищенню рівня безпеки та ефективному контролю за міграційними потоками[135]. Загалом інтеграція міграційних процесів із іншими державними системами сприяє створенню єдиного інформаційного простору, що підвищує прозорість, ефективність і безпеку управління міграцією в Україні.

Розглянемо детально систему технічної підтримки в міграційних процесах. Онлайн-консультації. Відеозв'язок із спеціалістами міграційної служби за попереднім записом. Текстові чати з операторами в реальному часі. Система зворотного зв'язку з фіксацією та відстеженням звернень. Можливість надсилати документи для попередньої перевірки. Консультації з юристами щодо складних випадків. Чат-боти. Автоматичні відповіді на найпоширеніші питання. Навігація по процедурах оформлення документів. Перевірка статусу заяв і документів. Нагадування про терміни дії документів. Підказки щодо необхідного пакету документів. Інтеграція з календарем для запису на прийом. Відеоінструкції та навчальні матеріали. Покрокові відеогіди з заповнення заяв. Інтерактивні інструкції з використання електронних сервісів.

Навчальні вебінари про міграційні процедури. База знань із типовими ситуаціями та рішеннями. Оновлення матеріалів при зміні законодавства.

Багатомовна підтримка. Інтерфейс на основних мовах мігрантів. Автоматичний переклад документів. Можливість вибору мови спілкування з операторами. Локалізовані версії навчальних матеріалів. Багатомовні чат-боти. Система якості підтримки. Моніторинг задоволеності користувачів. Аналіз типових проблем для покращення сервісу. Регулярне навчання операторів. Оцінка ефективності різних каналів підтримки. Збір та аналіз зворотного зв'язку[136.С.125].

Впровадження цифрових рішень у міграційній сфері створює значний позитивний ефект для всіх учасників процесу. Автоматизація обробки документів суттєво скорочує час розгляду заяв - від подання до прийняття рішення процес займає на 60-70% менше часу порівняно з традиційним паперовим форматом. Це досягається завдяки створенню єдиної бази даних мігрантів, яка містить всю необхідну інформацію та дозволяє різним відомствам оперативно обмінюватися даними.

Єдина база даних забезпечує централізоване зберігання та обробку інформації про всіх мігрантів, включно з їхніми біометричними даними, історією переміщень, статусом документів та іншими важливими відомостями. Система автоматично перевіряє достовірність наданих документів, звіряючи їх із існуючими записами в різних державних реєстрах. Це суттєво знижує ризик подання підроблених документів і зменшує можливості для корупційних схем.

Автоматизація процесів перевірки та контролю забезпечує постійний моніторинг статусу перебування мігрантів, своєчасне виявлення порушень міграційного законодавства та оперативне реагування на них. Система автоматично відстежує терміни дії документів, надсилає повідомлення про необхідність їх продовження та генерує аналітичні звіти для прийняття управлінських рішень.

Цифровізація робить процес максимально прозорим - заявник може в режимі реального часу відстежувати статус розгляду своїх документів, отримувати повідомлення про необхідність донесення додаткових матеріалів і бачити при-

чини можливих відмов. Це підвищує довіру до міграційної служби та знижує рівень корупційних ризиків.

Для користувачів система надає зручний інтерфейс подання документів онлайн, можливість попереднього запису на прийом, отримання консультацій і сповіщень. Відсутність необхідності багаторазово відвідувати офіси міграційної служби економить час і ресурси як заявників, так і співробітників відомства. Електронний документообіг також суттєво знижує витрати на папір, друк і фізичне зберігання документів, що робить систему більш екологічною та економічно ефективною[137].

Селективний підхід до залучення мігрантів є сучасною стратегією управління міграційними потоками, яка спрямована на максимізацію користі від міграції для приймаючої країни. Основним пріоритетом цього підходу є залучення висококваліфікованих спеціалістів, які можуть зробити значний внесок у розвиток економіки та інноваційного потенціалу країни.

Для висококваліфікованих фахівців створюються спеціальні умови, включно зі спрощеною процедурою отримання дозволів на роботу та проживання, податковими пільгами, допомогою в переїзді та облаштуванні. Особлива увага приділяється спеціалістам у сферах ІТ, біотехнологій, інженерії, медицини та інших пріоритетних галузях. Такі фахівці часто отримують «блакитні карти» або аналогічні документи, що надають їм розширені права та можливості.

Важливим елементом селективного підходу є програми для талановитих студентів. Вони включають спеціальні стипендії, гранти на навчання, можливості стажування в провідних компаніях і спрощений шлях до отримання посвідки на постійне проживання після завершення навчання. Це дозволяє залучати молоді таланти на ранньому етапі їхньої кар'єри та сприяє їхній інтеграції в суспільство приймаючої країни.

Балова система оцінки потенційних мігрантів є об'єктивним механізмом відбору кандидатів. Вона враховує численні критерії: рівень освіти, професійний досвід, вік, знання мови країни перебування, наявність пропозиції про роботу, затребуваність професії на ринку праці, адаптаційний потенціал.

Кожен критерій має свою вагу в загальній оцінці, що дозволяє створити прозору та справедливую систему відбору.

Додаткові бали можуть нараховуватися за наявність наукових публікацій, патентів, особливих професійних досягнень, досвіду підприємницької діяльності. Також враховується готовність працювати в регіонах, де існує дефіцит певних спеціалістів. При цьому система є гнучкою і може адаптуватися до змін потреб ринку праці та економічної ситуації.

Успішна реалізація селективного підходу вимагає тісної співпраці між міграційними службами, роботодавцями, освітніми установами та професійними асоціаціями. Це дозволяє створити ефективну систему залучення та утримання талановитих фахівців, що сприяє економічному зростанню та інноваційному розвитку країни[138].

Інтеграційні програми є ключовим елементом успішної міграційної політики, що забезпечує ефективне включення мігрантів у суспільство приймаючої країни. Основою цих програм є комплексний підхід, який починається з обов'язкового вивчення мови країни перебування. Мовні курси організовуються на різних рівнях складності, з урахуванням початкової підготовки мігрантів і їхніх професійних потреб. Заняття проводяться як в очному форматі, так і через онлайн-платформи, що робить навчання більш доступним і гнучким.

Культурна орієнтація та адаптація передбачає знайомство з історією, традиціями, звичаями та соціальними нормами приймаючої країни. Організуються спеціальні семінари, екскурсії, культурні заходи, які допомагають мігрантам краще розуміти місцевий контекст і особливості повсякденного життя. Важливим компонентом є також взаємодія з місцевою громадою через різноманітні інтеграційні проекти, спільні культурні події та волонтерські програми.

Професійна перепідготовка та підвищення кваліфікації допомагає мігрантам адаптуватися до вимог місцевого ринку праці. Програми включають професійне навчання, курси підвищення кваліфікації, допомогу в підтвердженні наявних дипломів і кваліфікацій. Особлива увага приділяється розвитку навичок, затребуваних на місцевому ринку праці, ви-

вченню професійної термінології та ознайомленню з місцевими стандартами роботи.

Соціальний супровід і підтримка забезпечують комплексну допомогу мігрантам у вирішенні повсякденних питань. Це включає консультації з правових питань, допомогу в пошуку житла, отриманні медичних послуг, влаштуванні дітей до навчальних закладів. Створюються інформаційні центри, де мігранти можуть отримати необхідну інформацію та підтримку. Важливим аспектом є також психологічна підтримка, яка допомагає подолати стрес від зміни середовища та культурний шок.

Особлива увага приділяється підтримці сімей мігрантів, зокрема дітей і підлітків. Для них розробляються спеціальні освітні програми, організовуються додаткові заняття для полегшення інтеграції в місцеву систему освіти. Також надається підтримка жінкам-мігрантам через спеціальні програми професійного навчання та працевлаштування.

Успішність інтеграційних програм значною мірою залежить від координації зусиль різних установ і організацій - державних органів, освітніх закладів, громадських організацій, роботодавців. Це дозволяє створити ефективну систему підтримки, яка враховує різноманітні потреби мігрантів і сприяє їхній успішній інтеграції в суспільство[139].

Регіональний розподіл міграційних потоків є важливим інструментом збалансованого розвитку територій і ефективного використання людського капіталу. Цей підхід спрямований на вирішення проблеми нерівномірного розподілу населення та забезпечення регіонів необхідними трудовими ресурсами.

Стимулювання міграції в регіони з дефіцитом робочої сили здійснюється через комплекс заходів. Створюються спеціальні програми працевлаштування з підвищеною заробітною платою, надаються пільгові умови для відкриття власного бізнесу, забезпечується першочерговий доступ до професійного навчання та перекваліфікації. Важливим елементом є інформаційна підтримка - створення баз даних вакансій, проведення ярмарків вакансій, організація ознайомчих візитів до регіонів.

Економічні стимули для проживання в певних регіонах включають різноманітні фінансові інструменти. Це можуть бути податкові пільги, субсидії на оренду або придбання житла, компенсація витрат на переїзд, додаткові виплати для спеціалістів певних професій. Особлива увага приділяється підтримці молодих сімей і висококваліфікованих фахівців. У деяких випадках надається безкоштовне службове житло або пільгові умови іпотечного кредитування.

Розвиток інфраструктури в регіонах є ключовим фактором для успішного залучення мігрантів. Це включає будівництво нового житла, модернізацію транспортної мережі, створення сучасних медичних і освітніх закладів. Важливим є також розвиток соціальної інфраструктури - будівництво спортивних об'єктів, культурних центрів, дитячих садків. Особлива увага приділяється створенню комфортного міського середовища та покращенню екологічної ситуації.

Успішна реалізація програм регіонального розподілу вимагає тісної співпраці між центральною та місцевою владою, роботодавцями та громадськими організаціями. Важливим є також моніторинг ефективності впроваджених заходів і їхнє своєчасне коригування відповідно до змін у потребах регіонів і можливостей мігрантів.

Додатковим аспектом є створення умов для соціальної інтеграції мігрантів у місцеві громади. Це включає організацію культурних заходів, створення майданчиків для спілкування з місцевим населенням, підтримку ініціатив, спрямованих на розвиток міжкультурного діалогу[140].

Міжнародне співробітництво у сфері міграції є фундаментальним елементом ефективної міграційної політики, що забезпечує організований і безпечний рух трудових ресурсів між країнами. Цей напрямок реалізується через комплексну систему міждержавної взаємодії на різних рівнях.

Укладання двосторонніх угод щодо трудової міграції створює правову основу для організованого переміщення робочої сили. Такі угоди регулюють умови працевлаштування, соціального захисту, пенсійного забезпечення та медичного страхування мігрантів. Вони також встановлюють квоти на працевлаштування, визначають механізми визнання профе-

сійних кваліфікацій і дипломів, регламентують процедури найму та захисту прав працівників.

Спільні програми боротьби з нелегальною міграцією передбачають координацію зусиль правоохоронних органів різних країн. Це включає обмін інформацією про канали нелегальної міграції, спільні операції з виявлення та припинення діяльності злочинних угруповань, що займаються незаконним переправленням людей. Важливим аспектом є також розробка спільних механізмів реадмісії - повернення нелегальних мігрантів до країн походження.

Координація дій із країнами походження мігрантів охоплює широкий спектр питань. Організуються спільні інформаційні кампанії щодо можливостей легального працевлаштування та ризиків нелегальної міграції. Створюються центри попередньої підготовки потенційних мігрантів, де вони можуть отримати необхідні знання та навички, включно з мовною підготовкою та професійним навчанням.

Важливим елементом співпраці є створення спільних програм циркулярної міграції, які передбачають тимчасове працевлаштування з подальшим поверненням мігрантів до країни походження. Це допомагає запобігти «відтоку мізків» і сприяє передачі знань та досвіду між країнами.

Особлива увага приділяється захисту прав мігрантів через створення механізмів моніторингу умов праці, систем швидкого реагування на порушення прав, надання правової допомоги. Організовується обмін досвідом між міграційними службами різних країн, проводяться спільні навчання та тренінги для співробітників.

Міжнародне співробітництво також включає спільні дослідницькі проекти, збір і аналіз статистичних даних, розробку прогнозів міграційних потоків. Це допомагає краще розуміти тенденції міграції та розробляти більш ефективні політики управління міграційними процесами[141].

Захист прав мігрантів є фундаментальним аспектом сучасної міграційної політики, спрямованим на забезпечення гідних умов життя та праці для всіх категорій мігрантів. Ця система включає комплекс взаємопов'язаних заходів і механізмів, що гарантують дотримання основних прав людини.

Посилення правового захисту реалізується через створення ефективної законодавчої бази, яка чітко визначає права мігрантів і механізми їхнього захисту. Це включає надання безкоштовної юридичної допомоги, створення спеціалізованих юридичних консультацій, забезпечення доступу до судового захисту. Важливим елементом є також інформування мігрантів про їхні права та способи їхнього захисту через інформаційні кампанії, друковані матеріали та онлайн-ресурси різними мовами.

Боротьба з дискримінацією здійснюється на різних рівнях суспільства. Впроваджуються програми підвищення толерантності, проводяться освітні заходи для роботодавців і державних службовців, створюються механізми моніторингу та реагування на випадки дискримінації. Особлива увага приділяється протидії дискримінації при працевлаштуванні, оренді житла та отриманні послуг.

Забезпечення доступу до медичних і освітніх послуг є критично важливим для інтеграції мігрантів. Створюються спеціальні програми медичного страхування, організовуються медичні центри з персоналом, який володіє різними мовами. В освітній сфері забезпечується доступ дітей мігрантів до шкільної освіти, створюються підготовчі класи для вивчення мови, надається підтримка в адаптації до нової системи освіти.

Механізми швидкого реагування на порушення прав включають створення «гарячих ліній», онлайн-платформ для подання скарг, мережі центрів підтримки мігрантів. Важливим елементом є співпраця з правоохоронними органами та громадськими організаціями для оперативного реагування на порушення прав. Створюються спеціальні підрозділи для розслідування випадків експлуатації та торгівлі людьми.

Особлива увага приділяється захисту вразливих категорій мігрантів - жінок, дітей, людей похилого віку. Для них розробляються спеціальні програми підтримки, створюються притулки та центри кризової допомоги, надається психологічна підтримка.

Ефективність системи захисту прав мігрантів забезпечується через регулярний моніторинг ситуації, збір статис-

тичних даних, аналіз типових порушень і вдосконалення механізмів реагування. Важливим є також міжнародне співробітництво у цій сфері, обмін досвідом і координація дій із іншими країнами[142].

Економічні механізми в міграційній політиці спрямовані на створення прозорої та ефективної системи трудової міграції, яка вигідна всім учасникам процесу. Ці механізми забезпечують легальне працевлаштування, контроль фінансових потоків і стимулювання офіційного оформлення трудових відносин.

Створення прозорих схем працевлаштування передбачає формування чіткої системи легального найму мігрантів. Це включає ліцензування агентств із працевлаштування, створення єдиної бази вакансій, розробку стандартних трудових контрактів із чітким визначенням умов праці та оплати. Важливим елементом є впровадження електронних систем оформлення дозволів на роботу та моніторинг дотримання трудового законодавства.

Регулювання грошових переказів спрямоване на забезпечення безпечних і економічно вигідних каналів передачі коштів. Створюються спеціальні банківські продукти для мігрантів, впроваджуються цифрові платформи для здійснення переказів, знижуються комісії за міжнародні перекази. Особлива увага приділяється протидії нелегальним схемам переказу коштів і забезпеченню прозорості фінансових операцій.

Податкові пільги для роботодавців, які офіційно працевлаштовують мігрантів, є важливим стимулом для легалізації трудових відносин. Це може включати зниження соціальних відрахувань, податкові кредити, спрощені процедури оформлення документів. Додатково можуть надаватися субсидії на навчання та адаптацію працівників-мігрантів.

Система також включає механізми контролю за дотриманням трудових прав, включно з регулярними перевітками умов праці, моніторингом виплати заробітної плати, забезпеченням соціальних гарантій. Створюються спеціальні інспекції праці з фокусом на секторах, де найчастіше працюють мігранти.

Важливим аспектом є розвиток фінансової інклюзії мігрантів - полегшення доступу до банківських послуг, креди-

тування, страхування. Банки розробляють спеціальні програми для мігрантів, включно з іпотечним кредитуванням і бізнес-кредитами[143].

Висновок до підрозділу 5.3

Сучасна міграційна політика переживає трансформацію, спричинену глобальними викликами: кліматичними змінами, політичними конфліктами, економічною нерівністю та масовими переміщеннями населення. Нові підходи базуються на поєднанні технологічних інновацій, гуманітарних принципів і прагматичних стратегій, спрямованих на баланс між безпекою, економічною доцільністю та дотриманням прав людини.

1. Технології та дані: Використання штучного інтелекту, біометричних систем і аналізу Big Data дозволяє прогнозувати міграційні потоки, ідентифікувати ризики (наприклад, нелегальну торгівлю людьми) та оптимізувати розподіл ресурсів. Однак це викликає питання щодо конфіденційності та етики, особливо в контексті масового спостереження.

2. Гнучкі візові режими та програми легальної міграції: Країни дедалі частіше запроваджують цільові програми для залучення кваліфікованої робочої сили (наприклад, канадська система Express Entry) або сезонних працівників. Такі механізми зменшують тиск на нелегальну міграцію, але потребують чітких гарантій соціального захисту мігрантів.

3. Співпраця між державами та регіонами: Ініціативи на кшталт Глобального договору ООН про безпечну, упорядковану та регульовану міграцію (2018) намагаються уніфікувати підходи, проте їхня ефективність обмежена через різні інтереси країн. Приклад ЄС демонструє як переваги (спільні квоти на біженців), так і слабкості (відмова Угорщини чи Польщі від солідарності).

4. Інтеграційні стратегії: Акцент зміщується з ізоляції мігрантів на їхню соціокультурну та економічну інтеграцію. Німеччина, Швеція та Канада інвестують у мовні курси, визнання іноземних дипломів і боротьбу з дискримінацією. Проте недостатня підтримка часто призводить до формування паралельних суспільств.

5. Кліматична міграція: Нові підходи враховують мігрантів, вимушених покинути домівки через зміни клімату. Островні держави (наприклад, Фіджі) та МВФ закликають визнати «кліматичних біженців» окремою категорією, але міжнародно-правові механізми для цього відсутні.

6. Критика та виклики: Деякі підходи, зокрема жорсткі прикордонні режими (наприклад, зовнішній кордон ЄС чи політика Австралії), порушують права людини. Надмірна технократія ігнорує соціальні аспекти, а акцент на економічній вигоді може знецінювати гуманітарні цінності.

Перспективи: Майбутнє міграційної політики залежить від здатності держав поєднувати інновації зі справедливістю. Ключові напрями:

- Розробка міжнародних стандартів для кліматичних мігрантів;
- Зміцнення ролі місцевих громад у прийнятті рішень;
- Боротьба з коренями міграції (бідність, конфлікти) через глобальну солідарність.

Нові підходи мають не лише реагувати на кризи, але й формувати довгострокові стратегії, де міграція стане ресурсом розвитку, а не загрозою.

5.4. Переосмислення відносин з глобальними акторами

Переосмислення відносин із глобальними акторами створює комплексну систему викликів для право-консервативного наступу в ЄС, оскільки воно зачіпає фундаментальні питання європейської єдності та ефективності на міжнародній арені. Перш за все, відносини з Китаєм вимагають складного балансування між економічними інтересами та стратегічними безпековими міркуваннями. Право-консервативне прагнення до більшої національної автономії може ускладнити формування єдиної європейської позиції щодо китайських інвестицій, технологічного співробітництва та торговельних відносин.

Відносини з росією після повномасштабного вторгнення в Україну демонструють необхідність консолідованої європейської позиції. Право-консервативні сили мають враховувати, що фрагментація європейської єдності може послабити

ефективність санкційного режиму та підірвати здатність ЄС протистояти російській агресії. Енергетична залежність від Росії та необхідність диверсифікації джерел постачання також вимагають координованих дій на рівні ЄС.

Вплив право-консервативних сил на єдність ЄС. Розбіжності в позиціях. Деякі право-консервативні партії, такі як «Альтернатива для Німеччини» (АдН), виступають проти санкцій щодо Росії та підтримують тісніші зв'язки з Москвою. Це створює ризик фрагментації європейської єдності та може послабити ефективність спільних дій проти російської агресії. Інші право-консервативні сили, наприклад, Естонська консервативна народна партія (EKRE), засудили вторгнення Росії в Україну та підтримали санкційні заходи, демонструючи, що консолідація європейської позиції можлива за умови політичної волі. Енергетична залежність та диверсифікація постачань. Зменшення залежності від російського газу. До 2021 року ЄС імпортував близько 45% газу з Росії. Після вторгнення в Україну ця частка знизилася до 15% у 2023 році завдяки зусиллям із диверсифікації постачань і впровадженню плану REPowerEU, спрямованого на повну відмову від російських енергоносіїв до 2027 року. Припинення транзиту через Україну. Із 1 січня 2025 року Україна припинила транзит російського газу до Європи після закінчення попередньої угоди, що підкреслює необхідність для ЄС шукати альтернативні джерела енергії та маршрути постачання.

Для право-консервативних сил важливо усвідомлювати, що підтримка єдності ЄС і спільних санкційних заходів, а також участь в ініціативах із енергетичної диверсифікації, є критичними для забезпечення безпеки та стабільності на європейському континенті[144].

Переосмислення відносин із країнами Глобального Півдня стає дедалі важливішим викликом. Право-консервативний наступ має враховувати зростаючу роль африканських, латиноамериканських і азійських держав у глобальній економіці та політиці. Фрагментація європейської позиції може призвести до втрати впливу в цих регіонах на користь інших глобальних гравців.

Зростаюча роль країн Глобального Півдня. Економічне зростання. Країни Глобального Півдня демонструють значний економічний розвиток, що підвищує їхню вагу в міжнародних справах. Це створює нові можливості для партнерства та інвестицій. Політичний вплив. Держави, такі як Індія, Бразилія та Південно-Африканська Республіка, відіграють ключову роль у міжнародних організаціях і форумах, впливаючи на глобальний порядок денний.

Виклики фрагментації європейської позиції. Втрата впливу. Розбіжності серед європейських країн щодо політики стосовно Глобального Півдня можуть призвести до ослаблення колективного впливу ЄС у цих регіонах, надаючи перевагу іншим глобальним гравцям, таким як Китай і Росія. Конкуренція за партнерство. Інші країни активно розвивають відносини з державами Глобального Півдня, пропонуючи альтернативні моделі співпраці та інвестицій, що може зменшити привабливість європейських пропозицій.

Стратегічні рекомендації для право-консервативних сил. Єдність у зовнішній політиці. Розробка спільної стратегії щодо взаємодії з країнами Глобального Півдня дозволить ЄС виступати єдиним фронтом, посилюючи свій вплив і конкурентоспроможність. Інвестиції в розвиток. Підтримка економічних та інфраструктурних проєктів у країнах Глобального Півдня сприятиме зміцненню партнерських відносин і створенню взаємовигідних умов для співпраці[145].

Культурна дипломатія. Просування європейських цінностей і культурного обміну допоможе зміцнити взаєморозуміння та довіру між народами, що є основою для довгострокових відносин. Урахування цих аспектів дозволить право-консервативним силам ефективно адаптуватися до змін у глобальному середовищі та забезпечити стійке партнерство з країнами Глобального Півдня.

Стратегії культурної дипломатії. Підтримка культурних обмінів. Організація спільних мистецьких заходів, виставок, фестивалів і освітніх програм із країнами Африки, Латинської Америки та Азії. Це дозволяє продемонструвати багатство європейської культури та ознайомитися з культурними надбаннями партнерів. Освітні програми та акаде-

мічна співпраця. Надання стипендій для студентів із країн Глобального Півдня, обмін викладачами та спільні наукові дослідження. Це сприяє поширенню європейських освітніх стандартів і встановленню міцних зв'язків між науковими спільнотами. Підтримка мовних програм. Відкриття мовних центрів і курсів із вивчення європейських мов у країнах-партнерах, що полегшує комунікацію та сприяє кращому розумінню культурних особливостей. Співпраця з неурядовими організаціями. Підтримка ініціатив громадянського суспільства, спрямованих на культурний обмін і розвиток спільних проєктів у сферах мистецтва, освіти та соціального розвитку.

Переваги культурної дипломатії. Зміцнення політичних відносин. Культурні зв'язки створюють основу для довіри та взаєморозуміння, що полегшує політичний діалог і співпрацю на міжнародній арені. Економічний розвиток. Культурна співпраця відкриває нові ринки для європейських товарів і послуг, сприяє розвитку туризму та інвестицій. Протидія негативним впливам. Активна культурна присутність Європи допомагає протистояти впливу інших глобальних гравців, які можуть просувати альтернативні цінності та моделі розвитку. Урахування цих аспектів дозволить право-консервативним силам ефективно адаптуватися до змін у глобальному середовищі та забезпечити стійке партнерство з країнами Глобального Півдня, базоване на взаємній повазі та спільних інтересах[146].

Технологічне суперництво між глобальними центрами сили створює додаткові виклики. Право-консервативні сили мають визнати, що європейська технологічна автономія можлива лише через об'єднання ресурсів і координацію досліджень на рівні ЄС. Національні підходи до регулювання технологічного сектору можуть виявитися неефективними в умовах глобальної конкуренції.

Європейська технологічна автономія. Об'єднання ресурсів. Спільні інвестиції в наукові дослідження та розробки дозволять країнам ЄС конкурувати з іншими глобальними гравцями. Європейський закон про напівпровідники (European Chips Act), прийнятий у вересні 2023 року, спрямований на зміцнення екосистеми ЄС у галузі виробництва напівпровідників і розвитку промислової бази. Координація досліджень.

Європейські програми, такі як Horizon Europe, сприяють спільним науковим проектам, об'єднуючи дослідників із різних країн для досягнення спільних технологічних цілей.

Недоліки національних підходів. Розрізненість регулювання. Відсутність єдиних стандартів і регуляторних підходів може призвести до фрагментації ринку та зниження конкурентоспроможності європейських компаній на глобальному рівні. Обмеженість ресурсів. Окремі країни можуть не мати достатніх фінансових і людських ресурсів для реалізації масштабних технологічних проектів, що робить кооперацію на рівні ЄС необхідною.

Рекомендації для право-консервативних сил. Підтримка спільних ініціатив. Сприяти участі національних компаній і наукових установ у загальноєвропейських проектах, що дозволить ефективніше використовувати наявні ресурси та знання. Гармонізація регуляторних норм. Працювати над уніфікацією законодавства у сфері технологій та інновацій, що сприятиме створенню єдиного ринку та полегшить діяльність підприємств у межах ЄС. Інвестування в освіту та науку. Підтримувати програми, спрямовані на підготовку висококваліфікованих фахівців у галузі технологій, що забезпечить довгострокову конкурентоспроможність Європи. Урахування цих аспектів дозволить право-консервативним силам ефективно реагувати на виклики технологічного суперництва та сприяти зміцненню позицій Європи на світовій арені[147].

Кліматична політика також вимагає переосмислення відносин із глобальними партнерами. Європейський зелений курс і механізм вуглецевого коригування імпорту можуть бути ефективними лише за умови єдиної позиції ЄС. Право-консервативний наступ має враховувати, що кліматичні цілі та економічна конкурентоспроможність тісно пов'язані з глобальною співпрацею.

Європейський зелений курс та СВМ. Європейський зелений курс (ЄЗК). Це стратегія ЄС, спрямована на перетворення Європи на кліматично нейтральний континент до 2050 року. Вона охоплює різні сектори економіки, включно з енергетикою, транспортом, сільським господарством і промисловістю, з метою зменшення викидів парникових газів і сприяння

сталому розвитку. Механізм вуглецевого коригування імпорту (СВАМ). Запропонований ЄС інструмент, який передбачає запровадження вуглецевого мита на імпортовані товари з країн, де екологічні стандарти є менш суворими. Це має на меті запобігти «витоку вуглецю» та стимулювати партнерів ЄС до впровадження більш жорстких кліматичних політик.

Необхідність єдиної позиції ЄС. Ефективність політики. Розбіжності між державами-членами щодо кліматичних ініціатив можуть послабити загальну ефективність ЄЗК і СВАМ. Єдина позиція забезпечує узгодженість дій і підвищує вплив ЄС на міжнародній арені. Глобальна співпраця. Для досягнення кліматичних цілей необхідно співпрацювати з іншими країнами та міжнародними організаціями. Консолідована європейська позиція зміцнює переговорні позиції ЄС і сприяє встановленню глобальних екологічних стандартів.

Рекомендації для право-консервативних сил. Підтримка спільних ініціатив: Сприяти розробці та впровадженню загальноєвропейських кліматичних проєктів, що об'єднують ресурси та знання для досягнення спільних цілей. Гармонізація регуляторних норм. Працювати над уніфікацією законодавства у сфері кліматичної політики, що забезпечить рівні умови для бізнесу та зміцнить внутрішній ринок ЄС. Залучення глобальних партнерів. Активно взаємодіяти з країнами Глобального Півдня та іншими регіонами для поширення європейських екологічних стандартів та спільної боротьби зі зміною клімату. Урахування цих аспектів дозволить право-консервативним силам ефективно інтегрувати кліматичні цілі з економічними інтересами, забезпечуючи стійкий розвиток та конкурентоспроможність Європейського Союзу на глобальному рівні[148].

Питання глобальної безпеки та стабільності також створюють виклики для право-консервативного бачення. Боротьба з тероризмом, кіберзагрозами та організованою злочинністю вимагає тісної міжнародної співпраці. Національні підходи до цих викликів можуть виявитися недостатніми без координації на рівні ЄС та співпраці з глобальними партнерами.

Боротьба з тероризмом. Міжнародна співпраця. Ефективна протидія тероризму потребує обміну розвідувальною інформацією, спільних навчань та узгодження правових

норм між країнами. Україна, прагнучи зміцнити міжнародний порядок, бере активну участь у протидії тероризму та міжнародній злочинності.

Протидія кіберзагрозам. Спільні ініціативи. Кіберзагрози не визнають кордонів, тому країни ЄС створюють спільні органи, такі як Європейська робоча група з електронних злочинів (European Electronic Crime Task Force), для координації дій у сфері кібербезпеки. Національні стратегії. Україна також посилює національну систему кібербезпеки для протидії сучасним загрозам у цій сфері.

Боротьба з організованою злочинністю. Регіональні програми. ЄС реалізує програми, спрямовані на зміцнення співпраці між поліцейськими силами країн-членів та сусідніх держав для протидії транснаціональній злочинності. Україна активно укладає міжнародні договори про співробітництво у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, що є важливим кроком у боротьбі з організованою злочинністю.

Для право-консервативних сил важливо усвідомлювати, що національні підходи до цих викликів можуть бути недостатніми. Тісна координація на рівні ЄС та співпраця з глобальними партнерами є ключовими для забезпечення ефективної протидії сучасним загрозам безпеці[149].

Торговельна політика залишається ключовим аспектом відносин з глобальними акторами. Право-консервативні сили мають враховувати, що переговорна сила ЄС у торговельних угодах базується на єдності внутрішнього ринку та спільній позиції держав-членів. Фрагментація торговельної політики може призвести до послаблення європейських позицій у глобальній економіці.

Єдність внутрішнього ринку та спільна позиція. Спільна торговельна політика. ЄС має виключну компетенцію у сфері спільної торговельної політики, що дозволяє встановлювати єдині правила для всіх держав-членів. Це забезпечує узгодженість дій та посилює вплив Союзу на міжнародній арені. Єдиний зовнішній тариф: Запровадження єдиного зовнішнього тарифу щодо товарів з третіх країн сприяє гармонізації митних процедур та зміцнює внутрішній ринок ЄС.

Ризики фрагментації. Послаблення переговорних позицій. Розбіжності між державами-членами щодо торговельної політики можуть призвести до втрати єдності, що послаблює позиції ЄС у переговорах з глобальними акторами. Дестабілізація внутрішнього ринку. Невідповідність у національних політиках може спричинити дестабілізацію торговельних потоків та розпад спільного внутрішнього ринку, що негативно вплине на економічну стабільність Союзу.

Рекомендації для право-консервативних сил. Підтримка спільної політики. Сприяти формуванню та реалізації єдиної торговельної політики, що забезпечить узгодженість дій та зміцнить позиції ЄС на глобальному рівні. Гармонізація національних інтересів: Працювати над узгодженням національних економічних інтересів з загальноєвропейськими цілями, що сприятиме єдності та ефективності внутрішнього ринку. Активна участь у міжнародних переговорах. Брати активну участь у розробці та впровадженні міжнародних торговельних угод, відстоюючи інтереси ЄС та його держав-членів. Урахування цих аспектів дозволить право-консервативним силам ефективно впливати на формування торговельної політики ЄС, забезпечуючи економічну стабільність та конкурентоспроможність Союзу на світовій арені[150].

Культурна дипломатія та просування європейських цінностей також вимагають переосмислення в контексті відносин з глобальними акторами. Право-консервативний наступ має знайти баланс між захистом національних культурних особливостей та необхідністю спільного європейського наративу у відносинах з зовнішнім світом.

Баланс між національною ідентичністю та європейською єдністю. Право-консервативні партії часто наголошують на важливості національної ідентичності та суверенітету. Однак, у контексті ЄС, ефективна культурна дипломатія потребує узгодженого підходу, що відображає спільні європейські цінності. Це вимагає від право-консервативних сил співпраці у формуванні єдиного культурного фронту, який

би враховував як національні особливості, так і загальноєвропейські інтереси.

Рекомендації для право-консервативних сил. Розробка спільних культурних ініціатив. Створення програм, які підкреслюють спільну європейську спадщину, одночасно поважаючи національні відмінності. Це може включати обміни митцями, спільні виставки та фестивалі, що демонструють культурне розмаїття Європи. Підтримка мовного та культурного різноманіття. Сприяння вивченню європейських мов і культур для зміцнення взаєморозуміння між народами ЄС. Це може бути реалізовано через освітні програми та культурні обміни. Активна участь у міжнародних культурних форумах. Представлення європейської культури на глобальних платформах для посилення впливу ЄС і просування його цінностей.

Збалансований підхід до культурної дипломатії дозволить право-консервативним силам ефективно захищати національні інтереси, одночасно зміцнюючи європейську єдність на міжнародній арені.

Висновок до розділу 5

Підсумовуючи дослідження геополітичних аспектів право-консервативного наступу, необхідно відзначити багатомірність і комплексний характер цього явища в сучасній міжнародній системі. Право-консервативні рухи суттєво трансформують традиційну геополітичну архітектуру, пропонуючи альтернативне бачення світового порядку, що ґрунтується на принципах національного суверенітету, традиціоналізму та критиці глобалістських інституцій. Аналіз виявив, що посилення право-консервативних тенденцій відбувається в контексті глибинної кризи ліберального світопорядку та зростання мультиполярності, що створює сприятливі умови для переосмислення ролі національних держав у міжнародних відносинах.

Особливістю сучасного право-консервативного наступу є його транснаціональний характер, що проявляється у формуванні стійких мереж взаємодії між ідеологічно спорідненими політичними силами різних країн. Це призводить до

виникнення нових геополітичних альянсів, які часто перетинають традиційні лінії міжнародного поділу та кидають виклик усталеним інтеграційним об'єднанням. Дослідження показало, що право-консервативний наступ реалізується через кілька ключових стратегій: ревізію міжнародних договорів і зобов'язань, перегляд участі в наднаціональних інституціях, відновлення контролю над кордонами та міграційними потоками, а також активну протидію культурній глобалізації.

Геоекономічний вимір право-консервативного наступу проявляється у критиці неоліберальної моделі глобалізації та спробах відновлення економічного суверенітету через протекціоністські заходи і ревізію торговельних угод. Важливим аспектом є також енергетична геополітика, де право-консервативні сили прагнуть забезпечити національну енергетичну безпеку, часто всупереч міжнародним екологічним зобов'язанням. У цивілізаційному плані право-консервативний наступ спирається на концепцію унікальних цивілізаційних просторів, що конкурують між собою, підкреслюючи культурні та ціннісні відмінності як легітимну основу для геополітичного розмежування.

Інформаційний вимір проявляється через створення альтернативних медійних платформ і наративів, які протистоять домінуючому ліберальному дискурсу в міжнародних комунікаціях. Аналіз регіональних особливостей право-консервативного наступу демонструє, що, попри спільні ідеологічні засади, його прояви суттєво різняться залежно від історичного, культурного й соціально-економічного контексту різних регіонів світу. Водночас право-консервативний геополітичний проєкт стикається з суттєвими внутрішніми суперечностями та зовнішніми обмеженнями, що ставить під сумнів його довгострокову стійкість як альтернативи ліберальному світопорядку.

Подальші дослідження мають зосередитися на аналізі потенційних сценаріїв розвитку міжнародної системи під впливом право-консервативних тенденцій і розробці механізмів забезпечення глобальної безпеки в умовах зростаючої конкуренції різних геополітичних проєктів.

РОЗДІЛ 6

ФОРМУВАННЯ НОВОГО ПОЛІТИЧНОГО ПОРЯДКУ

6.1. Структурні зміни в політичній системі

Формування нового політичного порядку через структурні зміни в політичній системі відбувається під впливом кількох ключових факторів і тенденцій. Насамперед спостерігається трансформація традиційних партійних систем, де усталені політичні сили втрачають підтримку на користь нових політичних рухів і партій. Це призводить до фрагментації політичного ландшафту та ускладнення процесу формування стійких урядових коаліцій.

Відбувається також зміна характеру політичної комунікації та мобілізації. Соціальні медіа й цифрові технології створюють нові канали політичної участі, що впливає на традиційні механізми представницької демократії. Виникають нові форми громадянського активізму та протестних рухів, які часто оминають традиційні політичні інституції.

Важливим аспектом структурних змін є трансформація відносин між різними рівнями урядування. Посилюється роль регіонального та місцевого рівнів, що створює новий баланс у розподілі повноважень і ресурсів. Водночас зростає значення наднаціональних механізмів прийняття рішень, особливо в контексті глобальних викликів.

Змінюється також роль експертного знання в політичному процесі. Технократичні підходи до управління стикаються з популістською критикою, що створює нову динаміку в процесі формування та реалізації політики. Зростає значення науково обґрунтованих рішень, особливо в контексті складних проблем, таких як кліматичні зміни чи пандемії.

Структурні зміни торкаються й механізмів підзвітності та прозорості. Нові технології та суспільні очікування створюють тиск на політичні інституції щодо більшої відкритості та залучення громадян до процесу прийняття рішень. Це призводить до появи нових форм демократичного контролю й участі.

Зрештою, відбувається переосмислення ролі держави в економічному та соціальному розвитку. Пандемія та інші кризи посилили запит на активнішу роль держави в регулюванні економіки та забезпеченні соціального захисту, що впливає на традиційні ідеологічні позиції й політичні програми.

Ці структурні зміни створюють як виклики, так і можливості для політичної системи, вимагаючи адаптації існуючих інституцій і механізмів до нових реалій.

6.2. Нові механізми легітимації влади

Розвиток право-консервативних тенденцій суттєво впливає на трансформацію механізмів легітимації влади в сучасних політичних системах. Основою нової легітимації стає апеляція до традиційних цінностей і національної ідентичності, що протиставляється глобалістським і ліберальним наративам.

Право-консервативні сили активно просувають концепцію «справжньої демократії», яка підкреслює пряме волевиявлення народу через референдуми та плебісцити, часто протиставляючи їх рішенням представницьких органів і експертних інституцій. Це створює новий формат демократичної легітимності, що базується на безпосередньому зв'язку між лідером і народом.

Важливим елементом нової легітимації стає критика «відірваних від народу еліт» і технократичного управління. Право-консервативні рухи позиціонують себе як виразники «мовчазної більшості», протиставляючи її космополітичним елітам і бюрократії. Це дозволяє формувати нову базу підтримки серед тих соціальних груп, які відчують себе маргіналізованими глобалізацією.

Економічний суверенітет стає ще одним ключовим елементом легітимації. Право-консервативні сили наголошують на необхідності захисту національних економічних інтересів, робочих місць і традиційних галузей промисловості від глобальної конкуренції та екологічних обмежень. Це резонує із занепокоєнням багатьох виборців щодо економічної безпеки.

Культурна політика також відіграє важливу роль у новій системі легітимації. Захист традиційних цінностей, релігій-

ної ідентичності та національної культури від глобалізації й мультикультуралізму стає потужним інструментом мобілізації підтримки. Право-консервативні сили позиціонують себе як захисники культурної автентичності.

Безпековий вимір легітимації посилюється через акцент на захисті кордонів, контролі міграції та протидії зовнішнім загрозам. Право-консервативний дискурс часто пов'язує національну безпеку з культурною та демографічною безпекою, створюючи комплексне обґрунтування необхідності сильної держави.

Важливим аспектом нової легітимації є переосмислення ролі медіа та експертного знання. Право-консервативні сили часто створюють альтернативні інформаційні канали та експертні мережі, які протиставляються «мейнстрімним» медіа й академічним інституціям, формуючи паралельну систему виробництва та поширення знань.

Зрештою, право-консервативна легітимація часто спирається на харизматичне лідерство та персоналізацію влади. Сильні лідери, які позиціонують себе як виразники волі народу та захисники національних інтересів, стають ключовими фігурами в новій системі легітимації політичної влади.

6.3. Трансформація політичної культури

Трансформація політичної культури під впливом право-консервативних тенденцій відображає складний процес, який охоплює різні аспекти суспільного життя. Консерватизм як ідеологія наголошує на важливості збереження традицій, стабільності та поступового розвитку без радикальних змін. Це передбачає прихильність до усталених соціальних систем і норм, скептичне ставлення до ідей соціальної рівності та неприйняття революційних перетворень.

У сучасному контексті право-консервативні рухи набувають популярності в багатьох країнах, зокрема в Європі. Вони виступають за посилення національного суверенітету, збереження культурної ідентичності та традиційних сімейних цінностей. Ці рухи часто протистоять глобалізаційним процесам і ліберальним реформам, вважаючи їх загрозою для національних інтересів. Наприклад, у країнах Центральної

ної Європи, таких як Польща та Угорщина, спостерігається зростання впливу консервативних партій, які акцентують увагу на національних традиціях і релігійних цінностях.

В Україні розвиток право-консервативних тенденцій також відображається у діяльності політичних партій і громадських організацій, які наголошують на важливості національних традицій і релігійних цінностей. Ці сили прагнуть вплинути на формування державної політики, зокрема в питаннях освіти, культури та сімейної політики. Кінець XIX – початок XX століття став переломним етапом у розвитку українського консерватизму, адже саме в цей час виникають перші політичні партії, програми окремих із яких мали консервативне спрямування.

Однак посилення консервативних настроїв може супроводжуватися викликами, такими як обмеження прав окремих соціальних груп або протидія прогресивним реформам. Тому важливо забезпечити баланс між збереженням традицій і адаптацією до сучасних реалій, враховуючи інтереси всіх верств суспільства[151.С.323].

Таким чином, формування нового політичного порядку під впливом право-консервативних тенденцій передбачає переосмислення існуючих цінностей та інститутів із метою збереження національної ідентичності та забезпечення стабільності в умовах глобальних змін.

6.4. Виклики демократичному врядуванню

Зростання авторитаризму та обмеження свобод. Право-консервативні тенденції часто супроводжуються обмеженням свобод громадян, цензурою, втручанням у виборчі процеси та змінами правових норм на користь еліт.

Наприклад, у 2024 році світові демократії стикалися зі зростанням авторитарних практик, зокрема через маніпуляції з використанням штучного інтелекту для поширення дезінформації під час виборів. Давоський форум виділив дезінформацію як ключовий глобальний ризик, що підриває довіру до демократичних інститутів.

Конфлікт між традиційними цінностями та прогресивними реформами. Право-консервативні рухи часто апелюють до захисту традиційних цінностей, що може суперечити європейським стандартам прав людини та гендерної рівності. В Україні це проявляється у суперечностях між інерцією влади та прагненням до інтеграції з ЄС, де соціокультурні трансформації стають основою для нових ціннісних орієнтирів. Наприклад, протести в Грузії через закон про «іноагентів» ілюструють ризик перетворення країни на авторитарну модель на кшталт Білорусі.

Вплив олігархічних структур на політичні процеси. Фінансово-промислові групи та олігархічні кола можуть використовувати право-консервативні ідеології для збереження влади. В Україні це проявляється в режимі «capture state», де економічні еліти контролюють державні інституції, обмежуючи розвиток справжньої демократії. Це підкреслює важливість балансу між інтересами олігархії та середнього класу для забезпечення свободи підприємництва.

Цифрові технології як інструмент маніпуляцій. Штучний інтелект і соціальні мережі стали ключовими інструментами для поширення фейків, що особливо небезпечно під час виборів. Наприклад, у 2024 році США та Південна Корея закликали до захисту виборчих процесів від дезінформації, що стало реакцією на використання AI для створення дезінформаційних кампаній. Це створює виклики для цифрової свободи та прозорості політичних процесів.

Роль громадянського суспільства у протидії авторитаризму. Громадянський активізм, як показали події в Україні (наприклад, Майдани), є ключовим механізмом захисту демократії. Деліберативна модель демократії, що базується на діалозі та консенсусі, може стати альтернативою авторитарним практикам. Проте для цього необхідно розвивати ефективні комунікації між владою та суспільством, що забезпечить легітимність рішень.

Перспективи подолання викликів. Інституційні реформи – модернізація державного управління, запровадження європейських стандартів прозорості та відкритості. Просвітницькі програми – боротьба з дезінформацією через освіту

та медіаграмотність. Підтримка громадянського суспільства – забезпечення умов для участі громадян у прийнятті рішень, зокрема через партисипаторні механізми. Міжнародна співпраця – коаліції демократичних країн для протидії авторитарним впливам, як це роблять США та ЄС.

Право-консервативні тенденції становлять серйозну загрозу для демократії, особливо в умовах глобальних криз і технологічних змін. Однак поєднання інституційних реформ, активізації громадянського суспільства та міжнародної солідарності може стати основою для формування нового політичного порядку, що поєднує стабільність із свободою. Як зазначив Хантингтон, демократизація – це хвильовий процес, і сучасні виклики можуть стати поштовхом до нових перемог демократії[152].

Висновок до розділу 6

Останні роки ознаменувалися помітним посиленням право-консервативних тенденцій як у Європі, так і в світі. Починаючи з 2022 року, спостерігається активне зростання підтримки правопопулістських, націонал-консервативних і антисистемних політичних сил, що суттєво впливає на глобальний ідеологічний ландшафт, переформатовуючи суспільні цінності та наративи, а також визначаючи внутрішню політику й зовнішньополітичний курс країн Заходу. Події, такі як Brexit і обрання Дональда Трампа президентом США, стали своєрідними каталізаторами «глобальної консервативної революції», продемонструвавши здатність право-консервативних сил мобілізувати широкі верстви населення.

Причини зростання право-консервативних настроїв. Зростання популярності право-консервативних сил обумовлене низкою факторів. Відторгнення ліволіберальної політики. Значна частина населення відчуває розчарування в ліволіберальному курсі, зокрема в політиці мультикультуралізму та міграційній політиці. Це зумовлено побоюваннями щодо втрати національної ідентичності, культурної розмитості та соціальної напруженості. Соціально-економічні наслідки глобалізації. Глобалізація, хоча й сприяла економічному

зростанню, також призвела до посилення нерівності, втрати робочих місць у традиційних галузях промисловості та відчуття незахищеності серед значної частини населення. Це створило сприятливе середовище для популістських сил, які пропонують прості рішення складних проблем. Криза довіри до традиційних політичних партій. Тривала нездатність традиційних політичних партій вирішити нагальні проблеми суспільства призвела до розчарування електорату та пошуку альтернативних політичних сил, які б виражали їхні інтереси.

Прояви право-консервативного повороту. Вибори до Європейського парламенту в червні 2024 року стали яскравим прикладом посилення право-консервативних тенденцій. Націонал-консервативні та ультраправі партії продемонстрували значне збільшення підтримки, отримавши більшу кількість місць у Європарламенті. Це свідчить про зростаючий вплив право-консервативних сил на політику Європейського Союзу. У США Дональд Трамп також зміцнив свої позиції, ставши беззаперечним лідером Республіканської партії та готуючись до президентських виборів.

Наслідки та перспективи для України. Враховуючи тенденцію посилення позицій правих і націонал-консервативних партій у Європі, критично важливо проаналізувати потенційні наслідки цього «правого повороту» для України. З одного боку, окремі праві партії можуть демонструвати скептицизм щодо підтримки України, особливо в питаннях фінансової допомоги та членства в ЄС. З іншого боку, існують можливості співпраці з тими право-консервативними силами, які підтримують національний суверенітет, традиційні цінності та економічний націоналізм. Важливо налагоджувати діалог і шукати спільні точки дотику, щоб забезпечити підтримку України на міжнародній арені в умовах мінливого політичного ландшафту. Необхідно враховувати, що євроскептичні сили можуть мати різні погляди на підтримку України та протистояння російській агресії. Таким чином, «новий політичний порядок» характеризується зростаючим впливом право-консервативних сил, що вимагає ретельного аналізу та стратегічного підходу з боку України для забезпечення власних національних інтересів.

Підсумовуючи аналіз процесів формування нового політичного порядку, можна констатувати фундаментальні трансформації, що охоплюють усі рівні політичної системи та мають довгострокові наслідки для розвитку сучасних держав. Структурні зміни в політичній системі проявляються через реконфігурацію відносин між традиційними інститутами влади, посилення виконавчої вертикалі та зміщення балансу між центральними й місцевими органами управління. Спостерігається тенденція до концентрації владних повноважень, що супроводжується переформатуванням партійних систем із витісненням центристських політичних сил і поляризацією політичного спектру.

Особливу увагу привертають нові механізми легітимації влади, що відходять від класичних ліберально-демократичних моделей. На перший план виходять перформативна легітимність, що базується на здатності влади демонструвати ефективність у вирішенні нагальних проблем, і ціннісна легітимність, яка апелює до традиційних національних і релігійних цінностей. Відбувається переосмислення ролі електоральних процесів, де формальна демократична процедура доповнюється елементами плебісцитарності та прямої взаємодії лідерів із громадянами через цифрові платформи.

Трансформація політичної культури характеризується відходом від раціонально-правового типу політичної поведінки до більш емоційно-символічних форм політичної участі. Зростає роль ідентичності як мобілізаційного ресурсу, що призводить до фрагментації суспільства на політико-культурні спільноти з відмінними цінностями та світоглядом. Медіатизація політики та домінування соціальних мереж як простору політичної комунікації посилюють тенденцію до популізму й поляризації, що створює підґрунтя для радикалізації суспільних настроїв.

Аналіз викликів демократичному врядуванню виявляє системні суперечності між ефективністю управлінських рішень і дотриманням демократичних процедур в умовах зростаючої складності соціально-політичних проблем. Традиційні демократичні інститути стикаються з кризою довіри

та репрезентативності, що стимулює пошук альтернативних моделей політичної організації. Технократичні тенденції в управлінні вступають у конфлікт із принципами політичної інклюзивності, створюючи напруження між експертним знанням і демократичною легітимністю. Водночас нові форми громадянської активності та цифрової участі мають потенціал для оновлення демократичних практик, проте їхня інституціоналізація залишається проблематичною. Результати дослідження формування нового політичного порядку свідчать про глибинний характер трансформацій, що виходять за межі тимчасових кризових явищ і формують довгострокові тренди політичного розвитку.

Подальші наукові пошуки мають зосередитися на виявленні потенціалу стійкості нових політичних конфігурацій і розробці механізмів забезпечення демократичної підзвітності та інклюзивності в умовах кардинального переформатування політичного ландшафту.

РОЗДІЛ 7

СЦЕНАРІЇ РОЗВИТКУ

ПРАВО-КОНСЕРВАТИВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ

7.1. Потенціал консолідації право-консервативних сил

Аналіз сценаріїв розвитку право-консервативних тенденцій і їх потенціалу консолідації виглядає наступним чином (базуючись на наданих результатах пошуку та загальному контексті теми):

Основні тенденції та фактори, що впливають на розвиток право-консервативних тенденцій. Посилення популістських і авторитарних рухів. У світі спостерігається тенденція до зростання популярності популістських рухів і авторитарних лідерів, які чинять тиск на демократію та демократичні інститути. «Глобальна консервативна революція»: Події, такі як Brexit і обрання Трампа, стали каталізаторами цього процесу. Євроскептицизм: Популістські партії продовжують формувати політику в державах-членах ЄС, часто просуваючи євроскептичні ідеї. Зростання підтримки ультраправих партій. У багатьох країнах ультраправі партії демонструють зростання підтримки на виборах. Поляризація суспільства: У деяких країнах, таких як Франція, популістські ліві та праві продовжують створювати проблеми для центристських урядів.

Сценарії розвитку право-консервативних тенденцій. Хоча конкретні сценарії не описані в наданих результатах пошуку, можна виділити кілька можливих варіантів, базуючись на загальному контексті. Посилення впливу право-консервативних сил у Європарламенті та національних урядах: Це може призвести до змін у політиці ЄС щодо міграції, клімату, соціальних питань і зовнішньої політики. Поляризація та конфлікти. У країнах із сильною поляризацією, таких як Франція, можливі політичні кризи та урядові зміни, якщо популістські сили здобудуть більшість на виборах. Збереження центристських коаліцій. У деяких країнах, таких як Німеччина, можливе формування великих коаліцій між центристськими партіями для протидії ультраправим силам. Вплив зовнішніх факторів. Повернення Трампа до влади в США

може вплинути на політику Європи, зокрема щодо витрат на оборону та торговельних відносин.

Потенціал консолідації право-консервативних сил. Транскордонна співпраця. Ультраправі партії в різних країнах налагоджують співпрацю та обмінюються досвідом. Спільні цінності та ідеологія. Право-консервативні сили часто поділяють спільні цінності, такі як національний суверенітет, традиційні цінності та консервативна соціальна політика. Протидія ліволіберальним силам. Право-консервативні сили часто об'єднуються для протидії ліволіберальним силам і їхній політиці. Внутрішні розбіжності: Консолідації право-консервативних сил можуть перешкоджати внутрішні розбіжності щодо конкретних питань і стратегій[153].

Наслідки для України. Зміни у підтримці України. Посилення право-консервативних сил у Європі може вплинути на рівень підтримки України, особливо якщо ці сили виступають проти фінансової допомоги або членства в ЄС. Можливості для співпраці. Україна може шукати можливості для співпраці з тими право-консервативними силами, які підтримують національний суверенітет і протистояння російській агресії. Необхідність адаптації. Україні необхідно ретельно аналізувати політичні тенденції в Європі та адаптувати свою стратегію для забезпечення власних національних інтересів. Загалом розвиток право-консервативних тенденцій є складним і багатогранним процесом, який залежить від багатьох факторів. Потенціал консолідації цих сил існує, але йому перешкоджають внутрішні розбіжності та зовнішні обставини. Україні важливо враховувати ці тенденції та адаптувати свою політику для захисту власних інтересів.

7.2. Можливості ліберальної контрмобілізації

Консервативна еволюція в контексті глобалізації. Право-консервативні тенденції можуть посилюватися через зростання націоналізму та прагнення до збереження традиційних цінностей у відповідь на глобалізацію. Консерватори можуть акцентувати на національному суверенітеті. Обмеження впливу міжнародних організацій (наприклад, ЄСПЛ) на вну-

трішню політику, що суперечить ідеям універсалізації прав людини. Соціально-культурний протекціонізм. Відстоювання традиційних сімейних цінностей, обмеження ЛГБТ+-прав, захист релігійних інституцій. Економічний протекціонізм. Підтримка національного бізнесу навіть за рахунок ринкової свободи, що контрастує з класичним лібералізмом. Ліберальна контрмобілізація. Використання міжнародних механізмів (наприклад, конвенцій ООН) для захисту прав меншин. Прогресивні кампанії, спрямовані на дестигматизацію соціальних груп через ЗМІ та освіту.

Авторитарний поворот і право. Консервативні режими можуть впроваджувати репресивні закони під виглядом захисту стабільності. Серед них варто назвати обмеження свободи слова через «антитерористичні» закони. Використання юридичного позитивізму для легітимації авторитарних рішень. Ліберальна відповідь. Діджиталізація правосуддя. Впровадження електронних судів для зменшення корупції та підвищення прозорості. Підтримка неурядових організацій, які документують порушення прав людини.

Консервативний лібералізм vs. ліберальний консерватизм. Ці ідеології, хоча й споріднені, мають різні акценти. Консервативний лібералізм. Економічна свобода + соціальний консерватизм (наприклад, підтримка християнських цінностей). Ліберальний консерватизм. Збереження традиційних інститутів (наприклад, монархія) при ліберальній економіці. Ліберальні стратегії. Акцент на соціальному лібералізмі. Поєднання економічної свободи з прогресивними соціальними програмами (наприклад, страхування безробіття). Використання філософії Джона Ролза для обґрунтування соціальної справедливості.

Глокалізація як компроміс. Умови глобалізації змушують консерваторів шукати баланс між ізоляцією та інтеграцією. Так вони використовують локалізацію права. Адаптацію міжнародних норм до національних традицій. Глокалізація. Поєднання глобальних стандартів (наприклад, екологічні закони) з місцевими інтересами.

Ліберальні інструменти. Регіональна інтеграція: Участь у міжнародних угодах (наприклад, ЄС), які вимагають до-

тримання прав людини. Контрмобілізація через синтез ідей. Ліберали можуть запозичувати елементи з інших течій. Ліберальний комунітаризм: Поєднання індивідуальних свобод із колективною відповідальністю (наприклад, підтримка соціальних програм через громадські ініціативи). Союз із реформаторськими консерваторами. Спільні проєкти у сфері економічної модернізації.

Ліберальна контрмобілізація потребує гнучкості та інновацій. Юридичні механізми. Використання міжнародного права для протидії авторитаризму. Застосування відповідних технологій. Діджиталізація для підвищення прозорості. Ідеологічний синтез. Інтеграція комунітаристських ідей для зміцнення соціальної бази. Консервативні тенденції залишаються впливовими й надалі, але ліберальні стратегії, орієнтовані на права людини та технологічний прогрес, можуть стати ключем до балансу.

7.3. Перспективи синтезу ліберальних і консервативних цінностей

Синтез ліберальних і консервативних цінностей стає ключовим питанням у сучасних суспільствах, особливо на тлі глобалізації, культурних трансформацій і політичних викликів. Цей процес передбачає поєднання свободи індивіда (лібералізм) із збереженням традицій, стабільності та колективної ідентичності (консерватизм). Розглянемо основні аспекти та перспективи такого синтезу.

Філософські передумови синтезу. Консервативний лібералізм vs. ліберальний консерватизм. Консервативний лібералізм акцентує на економічній свободі та соціальній стабільності, поєднуючи ринкові принципи з традиційними цінностями (наприклад, християнська етика). На противагу цьому ліберальний консерватизм орієнтований на збереження інститутів (наприклад, монархія) при ліберальній економіці. Обидві ідеології базуються на класичній філософії (Платон, Аристотель) і християнській культурі, що створює ґрунт для діалогу. Наприклад, ідеї Джона Ролза про соціальну справедливість можуть поєднуватися з консервативним акцентом на «загальне благо».

Політико-економічні моделі. Глокалізація як компроміс. Адаптація глобальних стандартів (наприклад, екологічні закони) до місцевих традицій дозволяє збалансувати інтеграцію зі збереженням ідентичності. Держава добробуту. Успішні країни (Німеччина, Швеція) поєднують ліберальні ринкові механізми з консервативними соціальними гарантіями, як-от медичне страхування або підтримка сімейних цінностей. Неоконсерватизм. Ця течія інтегрує економічний лібералізм із традиційними соціальними нормами, зменшуючи державне втручання, але зберігаючи культурний фундамент.

Соціально-культурний вимір. Освіта як поле синтезу. Сучасна освіта поєднує академічну свободу (лібералізм) із трансляцією традиційних цінностей (консерватизм). Наприклад, студентське самоврядування співіснує з вивченням національної історії. Культурний релятивізм. Досвід Японії чи Сінгапуру доводить, що модернізація не потребує повної вестернізації. Україна, маючи власний культурний дуалізм (західний і східний вплив), може розвивати унікальні моделі синтезу.

Виклики для України. Національна ідентичність vs. євроінтеграція: Український контекст вимагає балансу між запозиченням європейських ліберальних стандартів (наприклад, права ЛГБТ+) і збереженням традиційних цінностей, як-от родинна єдність. Реформи в освіті. Надмірна лібералізація освітніх програм може призвести до втрати зв'язку з національним культурним корінням, що потребує інтеграції консервативних підходів.

Ключові умови успішного синтезу. Гнучкість ідеологій. Лібералізм не повинен ігнорувати соціокультурні особливості, а консерватизм – ставати антимодернізаційним бар'єром. Правова інфраструктура. Конституційне закріплення прав людини (лібералізм) має поєднуватися із захистом національного суверенітету (консерватизм). Громадянське суспільство. Активність НУО, які документують порушення прав, і одночасна підтримка традиційних інституцій (церква, родина)[154].

Синтез ліберальних і консервативних цінностей є не тільки можливим, але й необхідним для стабільного розвитку суспільств, особливо в умовах глобальних криз. Для України ключовим завданням залишається поєднання євроінтегра-

ційних амбіцій із збереженням культурної самобутності. Як зазначається в дослідженнях, успішні країни демонструють, що «чорно-білий» підхід до ідеологій застарів — майбутнє належить гнучким гібридним моделям.

7.4. Майбутнє європейської демократії – спроба прогнозу

Майбутнє європейської демократії перебуває на роздоріжжі, існуючи під тиском численних факторів, що можуть кардинально змінити її обличчя. Зростання популістських настроїв, які охопили як правий, так і лівий спектри політичної арени, стає серйозним викликом усталеним демократичним нормам. Популістські рухи, що пропонують спрощені рішення складних проблем і апелюють до емоцій, а не до раціонального аналізу, розхитують політичну стабільність і поглиблюють поляризацію суспільства. Ця тенденція ускладнює процес прийняття рішень, роблячи його більш конфліктним і менш ефективним. Зовнішні загрози, зокрема російська агресія проти України, змушують європейські країни переосмислювати пріоритети та збільшувати витрати на оборону. Результат російсько-української війни стане визначальним для майбутнього європейського континенту, впливаючи на геополітичний ландшафт, економічні зв'язки та міграційні потоки. Політика нової адміністрації США, особливо у випадку повернення до влади Дональда Трампа, може мати значний вплив на європейську безпеку та економіку.

У такому сценарії Європі доведеться шукати шляхи для самостійного забезпечення своєї безпеки та зменшення залежності від американської підтримки. Процес розширення Європейського Союзу стикається з численними перешкодами. Позиція скептично налаштованих країн, таких як Угорщина та Словаччина, ускладнює інтеграцію нових членів і підриває єдність ЄС. Внутрішня політична нестабільність в окремих європейських країнах також становить загрозу для демократії. Уряди, що не мають широкої підтримки населення, можуть упасти, що призводить до політичної невизначеності та ускладнює проведення необхідних реформ.

Враховуючи ці фактори, можна виділити кілька можливих сценаріїв розвитку європейської демократії. Перший, найбільш песимістичний сценарій передбачає кризу демократії та посилення авторитарних тенденцій. Якщо популістські сили здобудуть владу в ключових країнах ЄС, це може призвести до обмеження демократичних свобод, посилення націоналізму та євроскептицизму. Другий сценарій передбачає збереження та адаптацію демократичних інститутів. У цьому випадку західні лідери усвідомлюють небезпеку ситуації та вживають заходів для зміцнення демократії, боротьби з популізмом і вирішення соціально-економічних проблем, які живлять його. Третій сценарій передбачає посилення інтеграції в сфері безпеки та оборони. З огляду на зростаючі зовнішні загрози, країни ЄС можуть посилити співпрацю у цій сфері, можливо, навіть створивши власні військові структури, незалежні від НАТО. Четвертий сценарій передбачає пошук балансу між внутрішньою стабільністю та зовнішньою політикою. ЄС має знайти спосіб ефективно реагувати на зовнішні виклики, зокрема підтримку України та стримування російської агресії, одночасно вирішуючи внутрішні проблеми та забезпечуючи економічне зростання.

Посилення право-консервативних тенденцій відіграє важливу роль у формуванні майбутнього європейської демократії. Право-консервативні партії часто виступають за обмеження міграції, посилення національного суверенітету та традиційні цінності. Їхнє посилення може призвести до змін у політиці ЄС щодо цих питань, а також до ускладнення процесу інтеграції та координації політики між країнами-членами. Деякі право-консервативні сили можуть виступати проти підтримки України та просувати євроскептичні ідеї, що може негативно вплинути на відносини між Україною та ЄС. Водночас існують право-консервативні сили, які підтримують національний суверенітет і протистояння російській агресії, з якими Україна може співпрацювати для досягнення спільних цілей. У підсумку майбутнє європейської демократії є невизначеним і залежить від здатності європейських лідерів реагувати на численні виклики та загрози.

Необхідно зміцнювати демократичні інститути, боротися з популізмом, вирішувати соціально-економічні проблеми та забезпечувати єдність ЄС. Україні важливо ретельно аналізувати політичні тенденції в Європі та адаптувати свою стратегію для захисту власних інтересів в умовах мінливого геополітичного ландшафту. Важливим є розбудова стратегічних партнерств із тими політичними силами в Європі, які підтримують європейську інтеграцію, демократичні цінності та суверенітет України.

Висновки до розділу 7

Завершуючи дослідження сценаріїв розвитку право-консервативних тенденцій, варто наголосити на багатоваріантності та системній складності процесів, що розгортаються в сучасному політичному просторі. Аналіз потенціалу консолідації право-консервативних сил показав наявність як сприятливих факторів, так і суттєвих обмежень у формуванні єдиного ідеологічного фронту. Об'єднавчими чинниками виступають спільне бачення загроз національному суверенітету, критика глобалізму та космополітизму, захист традиційних цінностей і протидія міграційним викликам. Водночас суттєвими перешкодами для повноцінної консолідації залишаються внутрішні ідеологічні розбіжності між різними течіями консерватизму, конкуренція за електорат і відмінності в національних політичних контекстах. Дослідження можливостей ліберальної контрмобілізації виявило наявність значного потенціалу для відродження ліберального проєкту через переосмислення його засадничих принципів і адаптацію до сучасних реалій.

Ключовими напрямками ліберального оновлення постають: визнання важливості колективних ідентичностей, подолання елітарності, розробка ефективних відповідей на соціально-економічні виклики глобалізації та інклюзивний підхід до культурного різноманіття. Успішність ліберальної контрмобілізації значною мірою залежатиме від здатності сформувати переконливу альтернативну візію майбутнього, що поєднуватиме цінності свободи, справедливості та безпеки. Особливу увагу привертають перспективи синтезу лібе-

ральних і консервативних цінностей як потенційного шляху подолання поляризації та формування нової суспільно-політичної парадигми. Такий синтез може ґрунтуватися на спільному визнанні важливості інституційної стабільності, верховенства права, субсидіарності та відповідального ставлення до культурної спадщини. Дослідження продемонструвало, що продуктивний діалог між ліберальними та консервативними силами можливий на основі спільного визнання демократичних принципів і відмови від радикалізму.

Водночас цей сценарій вимагає прагматичного підходу з обох сторін і готовності до компромісів щодо найбільш контроверсійних питань міграційної політики, національної ідентичності та меж індивідуальної свободи. Аналіз майбутнього європейської демократії показав, що вона перебуває на переломному етапі розвитку, який характеризується переосмисленням базових засад функціонування демократичних інститутів. Ключовими трендами постають: посилення елементів учасницької демократії, розвиток цифрових форм політичної участі, пошук нових моделей репрезентації та підзвітності, а також підвищення ефективності наднаціонального врядування за умови збереження демократичної легітимності. Дослідження виявило, що життєздатність європейської демократії залежатиме від здатності інтегрувати позитивні елементи як ліберального, так і консервативного підходів до організації політичного життя, забезпечуючи баланс між стабільністю та інноваціями, універсальними принципами та культурним різноманіттям, індивідуальними правами та колективними цінностями.

Перспективи подальших досліджень мають зосередитися на розробці теоретичних моделей і практичних механізмів досягнення такого балансу в умовах мінливого геополітичного й технологічного ландшафту.

ВИСНОВКИ

Ця монографія глибоко занурюється в складний і багатогранний феномен право-консервативного повороту, що охопив європейський континент. Вона не просто констатує факт посилення правих сил, а й ретельно досліджує першопричини, механізми реалізації та потенційні наслідки цього процесу для європейського проєкту, демократичних цінностей і геополітичної конфігурації. Монографія є цінним джерелом для розуміння трансформацій, що відбуваються в політичному ландшафті Європи, і пропонує ґрунтовний аналіз, який охоплює широкий спектр питань.

Криза ліберальної парадигми як фундаментальна причина. Монографія переконливо аргументує, що криза лібералізму є не просто супутнім явищем, а головним каталізатором право-консервативного повороту. Неоліберальна політика, з її акцентом на дерегуляцію, приватизацію та вільний ринок, призвела до посилення соціальної нерівності, втрати робочих місць у традиційних галузях промисловості та відчуття незахищеності серед значної частини населення. Мультикультуралізм, який мав сприяти інтеграції різних культур, часто призводив до соціальної напруги та відчуження. Глобалізація, хоч і відкрила нові можливості, також викликала побоювання щодо втрати національної ідентичності та культурної самобутності. Ці фактори створили сприятливе середовище для консервативних сил, які пропонують альтернативні рішення, що апелюють до ностальгії за минулим, національної гордості та традиційних цінностей.

Різноманітність і суперечливість право-консервативної ідеології. Монографія підкреслює, що право-консервативна ідеологія не є монолітною. Вона включає різні течії, від поміркованого консерватизму, який прагне до збереження традиційних цінностей і поступових реформ, до праворадикального популізму, який використовує демагогію та ксенофобію для мобілізації електорату. Незважаючи на різницю в підходах, спільними рисами для всіх цих течій є критика політичного істеблішменту, опора на традиційні цінності, націоналізм, антиіммігрантські настрої та прагнення до сильної держави.

Інституційні трансформації як наслідок право-консервативного впливу. Монографія детально аналізує, як посилення консервативних сил впливає на інститути влади. Зміни відбуваються в партійно-політичних системах, де консервативні партії займають домінуючі позиції або формують коаліції з іншими політичними силами. Реформування державного управління часто спрямоване на централізацію влади та посилення контролю над бюрократичним апаратом. Трансформація медіапростору проявляється в поширенні консервативних наративів і обмеженні свободи слова. Модифікація системи прийняття політичних рішень може призвести до ухвалення рішень, що суперечать демократичним принципам і правам людини.

Політика ідентичності як інструмент мобілізації. Монографія підкреслює, що політика ідентичності відіграє ключову роль у мобілізації право-консервативного електорату. Переосмислення національної ідентичності, акцент на історичній спадщині та культурній самотності є важливими інструментами для формування почуття спільності й приналежності. Релігійний фактор використовується для об'єднання віруючих навколо консервативних цінностей. Гендерна політика та сімейні цінності стають предметом гострих дебатів, де консерватори виступають за збереження традиційних ролей і проти «гендерної ідеології». Культурні війни та освітня політика використовуються для просування консервативних цінностей у школах і університетах.

Геополітичні наслідки право-консервативного наступу. Монографія показує, що посилення консервативних сил має значні геополітичні наслідки. Воно впливає на європейську інтеграцію, де країни з консервативними урядами можуть гальмувати процес поглиблення інтеграції та виступати за збереження національного суверенітету. Трансатлантичні відносини можуть погіршитися, якщо консервативні уряди віддаватимуть перевагу національним інтересам над союзницькими зобов'язаннями. Міграційна політика стає більш жорсткою, з обмеженнями на в'їзд і посиленням контролю над мігрантами. Відносини з глобальними акторами можуть змінитися, якщо

консервативні уряди віддаватимуть перевагу національним інтересам над багатосторонньою співпрацею.

Сценарії розвитку та виклики для демократії. Монографія підкреслює, що майбутнє європейської демократії є невизначеним і залежить від багатьох факторів. Можливі різні сценарії розвитку, включно з посиленням авторитарних тенденцій, збереженням демократичних інститутів або синтезом ліберальних і консервативних цінностей. Важливим фактором є здатність ліберальних сил до контрмобілізації, а також здатність суспільства критично оцінювати інформацію та протистояти популістським маніпуляціям.

Український контекст і адаптація. Монографія спонукає до врахування специфіки українського контексту. Важливо розуміти, що український консерватизм має власні історичні та ідеологічні особливості, пов'язані з процесом націотворення й державотворення. Також необхідно враховувати регіональні відмінності та роль релігійного фактору у формуванні політичних поглядів.

Монографія «Наступ право-консервативної ідеології в Європі: криза ліберальної парадигми чи новий політичний порядок?» є важливим внеском у дослідження сучасних політичних процесів у Європі, пропонуючи читачеві глибоке розуміння причин, проявів і наслідків право-консервативного повороту. Ця робота стане незамінним джерелом для політологів, соціологів, істориків, журналістів і всіх, хто цікавиться майбутнім європейського континенту та місцем України в новій геополітичній реальності. Вона показує, що посилення консервативних сил є серйозним викликом для демократії, але також відкриває нові можливості для діалогу та пошуку компромісів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Polanyi, Karl. The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time. 1944. p.320.
2. Arendt, Hannah. The Origins of Totalitarianism. 1951. p. 600
3. Norris, Pippa & Inglehart, Ronald/ Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism. 2019/ p.330.
4. Mudde, Cas. Populism in Europe: An Illiberal Democratic Response to Undemocratic Liberalism (chapter in The Oxford Handbook of Populism). 2017. p.25.
5. Snyder, Timothy. The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America. 2018. p.384.
6. Applebaum, Anne. Twilight of Democracy: The Seductive Lure of Authoritarianism. 2020. p.224.
7. Fukuyama, Francis. The End of History and the Last Man. 1992. p.418.
8. Krastev, Ivan & Holmes, Stephen. The Light that Failed: A Reckoning. 2019. p.272.
9. Habermas J. Philosophische Rundschau. — Frankfurt a.M, 1957. — P. 144.
10. Goodhart, David. The Road to Somewhere: The Populist Revolt and the Future of Politics. 2017. — p.320.
11. Staniszkis, Jadwiga. Anticipatory Illiberalism: The Case of Poland (article in Journal of Democracy). 2020. — p.310.
12. Eatwell, Roger. The Age of Populism: How Post-Democracy is Transforming Europe. 2022. — p. 280.
13. Лисяк-Рудницький І. «Між історією й політикою». Мюнхен: Сучасність, 1973. — 121с.
14. Потульницький В.А. «Нариси з української політології». Київ: Либідь, 1994 — 483 с.
15. Гелей С.Д. «Консервативна течія в суспільно-політичній думці України ХІХ ст.» Львів. 1996 — 122 с.
16. Шморгун О.О. Україна: Шлях відродження (економіка, політика, культура). — К., 1994. — С. 126-127.
17. Сосновський М. «Ідеологія правого руху в Україні» Київ: Смолоскип, 1997 — 233 с.

18. Rian A. «The Development of Liberal Theory» Journal of Political Studies, Vol. 45, 1997 pp. 234-256
19. Ryan A. «The Making of Modern Liberalism» Princeton University Press, 2012 pp. 123-145
20. Ryan A. Liberalism // A Companion to Contemporary Political Philosophy/ Ed. E. Goodin & P. Pettit. – Blackwell Publishers Ltd., 1995. – P. 380.
21. МОШЕНСЬКИЙ О.С.. КРИЗА СУЧАСНОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/01_12_2017/pdf/12.pdf
22. Досвід переможців. <https://www.project.finance.ua/dosvid-peremozhciv-velykobrytaniya>
23. Видобора В.В. КОНЦЕПЦІЯ ПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ У ЕКОНОМІЧНІЙ ДОКТРИНІ ДЖ. КЕЙНСА. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/http://bses.in.ua/journals/2020/59_1_2020/3.pdf
24. Борщенко Т.І. ГЕНЕЗА ТЕОРІЇ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2016/2016_5/9.pdf
25. Романченко В. Б.. СУЧАСНА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА МОДЕЛЬ ДЕРЖАВИ ЗАГАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ. <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/90/2282/4914-1?inline=1>
26. Джон Кеннет Гелбрейт «Нове індустріальне суспільство». Houghton Mifflin. 1967 - 427 с. Джон Кеннет Гелбрейт. «Економічні теорії і завдання суспільства» Harvard University Press. 1973 - 288 с.
27. Владимиров В.І. Стереотипи Уолтера Ліппмана та блокова структура масової свідомості. <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1850>
28. Milton, Friedman (1992). Capitalism and Freedom. University of Chicago Press. p. 216.
29. ПОЛІТИЧНІ ДОКТРИНИ ЛІБЕРАЛІЗМУ https://pidru4niki.com/10561127/politekonomiya/politichni_doktrini_liberalizmu

30. Nozick, R. (1974). *Anarchy State and Utopia*. Oxford : Basil Blackwell. 367 p.
31. Маррей Ротбард. Економічні депресії: їхні причини та методи лікування. https://docs.google.com/document/d/1Hf1hZMDSb01Zc0NdB5xbhhpbFWOMajKRt_rIevXXzCQ/edit?tab=t.0
32. *Globalization / Anti-Globalization: Beyond the Great Divide*. 2007. Paperback. – 383 p.
33. Технократія як виклик політичній свободі у цифрову епоху. <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1627>
34. Максим Віхров. Наближення постнеоліберального світу, або Ідеї Липинського на шпальтах Foreign Affairs. <https://tyzhden.ua/nablyzhennia-postneoliberalnoho-svitu-abo-idei-lypynskoho-na-shpaltakh-foreign-affairs/>
35. Моніка Серадзька. Як вісім років правління ПіС змінили Польщу. <https://www.dw.com/uk/ak-visim-rokiv-pravlinna-pis-zminili-polsu/a-66936244>
36. Консерватизм як політична ідеологія. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/388905/mod_resource/content/0/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%97%209%20-%2010.pdf
37. Консерватизм у Німеччині. <https://bintel.org.ua/analytics/politics/nimeckij-dosvid-budivnictva-derzhavi-i-suspilstva/>
38. Максим Вітренко. Артур Меллер ван ден Брук. <https://reporter.zp.ua/artur-meller-van-den-bruk-wnq.html>
39. Освальд Шпенглер. <https://calendate.com.ua/person/1652>
40. А. Т. ЩЕДРІН. ТРАДИЦІОНАЛІЗМ РЕНЕ ГЕНОНА ЯК СВІТОГЛЯДНА ПАРАДИГМА: (СОЦІОКУЛЬТУРНІ КОНТЕКСТИ chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/nauk_vid/rio_old_2017/ku/kultura36/15.pdf
41. КОНСЕРВАТИЗМ: ПОЛІТИЧНА ДОКТРИНА І РЕАЛЬНА ПОЛІТИКА http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN%3D&S21COLORTERMS=0&S21STR=Konservatizm

42. Ендрю Карнері. Книга «Автобіографія. Євангеліє багатства». <https://nashformat.ua/products/avtobiografiya.-evangelie-bagatstva-709667>
43. Природні права та лібертаріанство. <https://studfreedom.org/obgruntuvannia-svobody-pryrodni-prava/>
44. Сергій Грабовський. Уроки свободи від Шарля де Голля. <https://tyzhden.ua/uroky-svobody-vid-sharlia-de-hollia/>
45. Пасічний Р.А. ХРИСТИЯНСЬКА ДЕМОКРАТІЯ В ЄВРОПІ ТА УКРАЇНІ chrome-extension: //efaidnbmnnnibpcajpcgicfindmkaj/http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25718/31-Psichnyy.pdf?sequence
46. Характеристика основних політико-ідеологічних доктрин сучасності. https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/13vashenko_politologiya_dlya_vchitelya/52..htm
47. Авксентьев А.О. ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕОЛОГІЇ ТА ПОЛІТИКИ НЕО-КОНСЕРВАТИЗМУ file:///C:/Users/%D0%94%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D0%BE/Downloads/3225-Article%20Text-6597-1-10-20150702.pdf
48. Матц У. Ідеології як детермінанта політики в епоху модерна / Хрестоматія з політології : навч. посібн. / упор. В. Ф. Смолянук, Н. В. Чубур. К : КНЕУ, 2014. С. 237.
49. Козак Н. Консерватизм: світогляд, ідеологія, доктрина? / Н. Козак // Вісник Львів. ун-ту ім.І.Франка. Серія: Філософські науки: сб. наук. праць. — Львів, 2000. — Вип. 2. — С. 204–213.
50. Консерватизм. https://esu.com.ua/article-4553?utm_source=chatgpt.com
51. Консерватизм: шлях до відновлення і сили нації <https://conservative.study/blogi/konservatyzm-shliakh-dovidnovlennia-i-syly-natsii/>
52. Культурний релятивізм. <https://uchoose.uacrisis.org/kulturnyj-relyatyvizm/>
53. The 12 Item Social and Economic Conservatism Scale (SECS) <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0082131>
54. Психологія сім'ї: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми: Університетська книга, 2021. 248 с.

55. Система освіти в Англії. https://karandash.ua/ua/articles/sistema-obrazovaniya-v-anglii/?utm_source=chatgpt.com
56. Вплив глобалізаційних процесів на правовий прогрес: антропологічні та аксіологічні передумови. <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgiclfefindmkaj/https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/39777/1/%D0%92.pdf>
57. Seaton, James (1996). *Cultural Conservatism, Political Liberalism: From Criticism to Cultural Studies*. University of Michigan Press.
58. КОНСЕРВАТИЗМ: ПОЛІТИЧНА ДОКТРИНА І РЕАЛЬНА ПОЛІТИКА. http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN%3D&S21COLORTERMS=0&S21STR=Konservativizm
59. Наукові записки. Серія “Культурологія” (Проблеми культурної ідентичності: глобальний та локальний виміри. Матеріали міжнародної наукової конференції 23 – 24 квітня, Острог – 2010). – Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2010. – Вип. 5. – 668 с.
60. Релігія та віра. <https://www.coe.int/uk/web/compass/religion-and-belief>
61. Скрутон Роджер С50 Як бути консерватором / пер. з англ. Катерина Диса. — К. : Наш Формат, 2024. — 232 с.
62. Дон Калб. «Середній клас» як «порожній означник»: клас і міське спільне в XXI столітті. <https://commons.com.ua/ru/serednij-klas-yak-porozhnij-oznachnik/>
63. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: Монографія. — К.: Либідь, 1999. 352 с.
64. Світ занурюється у правий популізм. Чим це загрожує Україні? <https://ksf.openukraine.org/categories/news/svit-zanuriuietsia-u-pravyi-populizm-chym-tse-zahrozhuye-ukraini>
65. Едмунд Берк «Міркування про революцію у Франції». <https://anthologyforthelazy.webnode.com.ua/1/edmund-berk-mirkuvannya-pro-revoljutsiyu-u-frantsiji/>

66. Степанова А. ЗАКАТ ЄВРОПИ ОСВАЛЬДА ШПЕНГЛЕРА В ФІЛОСОФСЬКОМУ І ЛІТЕРАТУРНОМУ ДИСКУРСІ Anna Stiepanowa <https://ir.duan.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e9c5733f-6a14-4f00-964a-e15e8e66789a/content>
67. Richert, Scott P. (2004). «Russell Kirk and the Negation of Ideology». *Chronicles Magazine*. Archived from the original on July 17, 2006.
68. Пилипченко О. О. ФАКТОРИ МІГРАЦІЇ: ЗМІСТ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Економічні науки Випуск 1 (68), 2023. С.43-49
69. Витоки консерватизму та способи його осмислення в Україні. <https://conservative.study/blogi/vytoky-konservatyizmu-ta-sposoby-joho-osmyslennia-v-ukraini/>
70. Гречаний О.Ф., Сабадуха В. О. Філософія здібностей у контексті пріоритету духовного над матеріальним : монографія / О. Ф. Гречаний, В. О. Сабадуха. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. Володимира Даля, 2015. – 211 с.
71. Т.РАДЬ. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОПУЛІЗМ. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/13939/1/%D0%A2%D0%pdf>
72. Резнік О.І. Популістські орієнтації населення України впродовж соціальних трансформацій. <https://dif.org.ua/en/article/populistski-orientatsii-naselennya-ukraini-vprodovzh-sotsialnikh-transformatsiy>
73. Трансформація політико-управлінських відносин у державах Центрально-Східної Європи в процесі європейської інтеграції: уроки і досвід для України (2013). <https://kntu.net.ua/ukr/layout/set/print/Informacijni-resursi/Elektronna-biblioteka-HNTU/Anotovaniy-bibliografichnij-zapis-elektronnoyi-versiyi-monografiyi/Kafedra-derzhavnogo-upravlinnya-i-miscevogo-samovryaduvannya/Transformaciya-politiko-upravlins-kih-vidnosin-u-derzhavah-Central-no-Shidnoyi-IEvropi-v-procesi-evropejskoyi-integraciyi-uroki-i-dosvid-dlya-Ukrayini-2013>
74. А. С. Чиркін. Місцеве самоврядування Угорщини після конституційних змін 2011 року. <file:///C:/Users/%D0%>

- 94%D0%BC%D0% B8%D1%82%D1%80%D0%BE/Downloads/dbms_2015_29_15%20(2).pdf
75. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки ; [Бандурка О. М., Швець Д. В., Бурдін М. Ю., Головка О. М., та ін. ; вступ. слово О. М. Бандурки]. Харків : Майдан, 2020. 618 с.
76. Лелеченко А. П., Васильєва О. І., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навч. посіб. / [А. П. Лелеченко, О. І. Васильєва, В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук] – К. : – 2017. – 110 с.
77. Шендеровський К.С. та інші. Медіакомунікації та соціальні проблеми: Збірка навчально-методичних матеріалів і наукових статей в трьох частинах. Частина перша / Упор., ред. К. С. Шендеровського / Київ. нац. ун-т; Ін-т журналістики. – К., 2012. – 288 с.
78. Як Трамп веде США до авторитаризму і які є запобіжники, — Foreign Affairs/ <https://texty.org.ua/articles/114467/yak-tramp-vede-ssha-do-avtorytaryzmu-foreign-affairs/>
79. Чому режим Путіна вразливий і що з ним буде? <https://opinions.glavred.net/pochemu-rezhim-putina-uyazvim-ichto-s-nim-budet-10623416.html>
80. Епоха Ердогана. Як помінялася Туреччина за 20 років його правління. <https://www.bbc.com/russian/features-65521184>
81. Орбан висунув список з 12 вимог Угорщини до ЄС <https://apostrophe.ua/ua/news/world/europe/2025-03-15/orban-vyidvinul-spisok-iz-12-trebovaniy-vengrii-k-es/340764>
82. Обдурити Путіна: як Лукашенко змінює конституцію та які наслідки це матиме. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/12/28/7132052/>
83. Сучасні проблеми управління: діалектика централізації та децентралізації. Матеріали VIII міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 грудня 2015 р.) / Укладачі: А.А. Мельниченко, І.В. Виселко. – К: ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2015. – 188 с.
84. Ткач Д.І. Журналістика в Угорщині: загальне та особливе: Монографія / Д.І. Ткач. – К.: «КРОК», 2020. – 300 с.

85. В Польщі ухвалили суперечливий закон про телерадіомовлення: він посилює контроль партії «Право і справедливість» над ЗМІ. https://detector.media/infospace/article/194919/2021-12-18-v-polshchi-ukhvallyy-superechlyvyy-zakon-pro-teleradiomovlennya-vin-posylyuie-kontrol-partii-pravo-i-spravedlyvist-nad-zmi/?utm_source=chatgpt.com
86. Нова пропагандистська війна. <https://detector.media/infospace/article/227026/2024-05-18-nova-propagandystska-viyna/0>
87. У Росії визнали видання Sota Media «небажаною організацією». https://detector.media/infospace/article/226971/2024-05-17-u-rosii-vyznaly-vydannya-sota-media-nebazhanoyu-organizatsiieyu/?utm_source=chatgpt.com
88. Олег Ткач, Згортання демократії як небезпека повернення до авторитаризму. <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/246334>
89. Микита Трачук. «Правий поворот» у Європі: чому на континенті зростає підтримка консерваторів та радикалів? <https://ua.news/ua/ukraine/pravyj-povorot-u-yevropi-chomu-na-kontynenti-zrostaye-pidtrymka-konservatoriv-ta-radykaliv>
90. Степовик Д. В. (1996). Церква в кайданах (Боротьба українських християн за свою самобутність у ХІХ ст.). Київ: Фундація ім. О. Ольжича. 111 с.
91. Davie G. (2010). Vicarious religion: A response. *Journal of Contemporary Religion*. Vol. 25. No. 2. P. 261–266.
92. Мацишина І. В. (2021). Публічна релігія як боротьба за публічний простір. *Політичне життя*. № 3. С. 69–76.
93. Casanova J. (2003). What Is a Public religion? *Religion Returns to the Public Square Faith and Policy in America*. No. 2. P. 111–141.
94. Соціолог Греїс Деві прочитає лекцію про релігію в сучасній Європі в UCG. <https://uk.vijesti.me/%D0%BD%D0%B2-UCG>
95. Віллем Ж. П. (2006). Європа та релігії. Ставки ХХІ-го століття. Київ: Дух і літера. 331 с.
96. Кравчук М. В. (2016). Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти). Тернопіль: Економічна думка. 420 с.

97. The Influence of Religious Principles on the Formation of Legal Ideology. <https://sciencetst.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/vypusk-11-nomer-4-44-2024/influence-religious-principles-formation-legal-ideology>
98. Проблема гендеру в правовій парадигмі. Рівність та справедливість – дослідження: адвокат Анатолій Тельман. <https://advokatpost.com/problema-henderu-v-pravovij-paradyhmi-rivnist-ta-spravedlyvist-doslidzhennia-advokat-anatolij-telman/>
99. Протистояння в культурі чи культурна війна? <https://culture.pl/ua/stattia/protystoiannia-v-kulturi-chy-kulturna-viina>
100. Демчук Р. В. Ідентифікаційні поняття культурології. chrome-extension://efaidnbmninnibpcajpcgclclefindmkaj/
<https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e0b1a4b0-cda1-4939-bdb6-e4eac437f608/content>
101. CONSTRUCTION OF SOCIAL AND CULTURAL COHESION AS A COMPOUND OF MODERN SECURITY DEVELOPMENT. https://www.researchgate.net/publication/359222859_CONSTRUCTION_OF_SOCIAL_AND_CULTURAL_COHESION_AS_A_COMPOUND_OF_MODERN_SECURITY_DEVELOPMENT
102. Вибори до Європарламенту: стара більшість залишається. https://www.dw.com/uk/vibori-do-evroparlamentu-pravi-dodaut-ale-stara-bilsist-zalisaetsa/a-69330794?utm_source=chatgpt.com
103. Far right gains traction in EU assembly. https://www.ft.com/content/58771a68-8177-4818-89ca-7fc8fdcf3a4c?utm_source=chatgpt.com
104. Присяжнюк М.М. Новий Європарламент. Троянські коні Путіна. <https://dif.org.ua/article/noviy-evroparlament-troyanski-koni-putina>
105. Олена Стойко. КОНСЕРВАТИВНІ ПАРТІЇ СХІДНОЇ ЄВРОПИ. <file:///C:/Users/%D0%94%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D0%BE/Downloads/169065pdf>

106. Петро Герасименко. Поворот до консерватизму чи популізму? https://lb.ua/author/2175_petro_gerasimenko
107. Тарас Білоус. Трагедія Східної Європи. Як розподіл на сфери впливу посилює реакцію. <https://commons.com.ua/uk/tragediya-shidnoyi-yevropi-i-sfery-vplyvu/>
108. Володимир Тиравський/ Німеччина стала найвразливішою країною Європи через проросійські партії та слабку армію. https://foreignukraines.com/2024/08/13/germany-has-become-the-most-vulnerable-country-in-europe-due-to-pro-russian-parties-and-a-weak-army/?utm_source=chatgpt.com
109. ШАМПАЄВА В.М. EU SECURITY & DEFENSE POLICY: THE EVOLUTION OF FORMATION. <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/15636>
110. Панченко В.П., Резнікова Н.І. Французький шарм «відкритої стратегічної автономії» ЄС. <https://zn.ua/ukr/international/naodintsi-z-soboju.html>
111. Безпрецедентний Трамп: чим відомий переможець президентських виборів у США. <https://www.radiosvoboda.org/a/rfe-rl-istoriya-druhoyi-prezydentskoyi-peremohy-donald-trampa-na-vyborakh/33190159.html>
112. The European Union and the United States Global partners, global responsibilities. <http://www.eurunion.org/partner/euusrelations/EUUSGlob Parts.pdf>
113. В ООН критикують рішення США вийти з Паризької угоди. <https://www.dw.com/uk/v-on-kritikuut-risenna-ssa-vijti-z-parizkoi-klimaticnoi-ugodi/a-71355551>
114. Півстоліття у політиці. Історія 46 президента США, «чоловіка, гордого батька і діда». <https://suspilne.media/926625-pivstolitta-u-politici-istoria-46-prezidenta-ssa-colovika-gordogo-batka-i-dida-bajdena-u-fotografiah/>
115. Як змінюється стратегія США щодо війни РФ проти України за Байдена? <https://www.rbc.ua/rus/news/k-zminyuetsya-strategiya-ssha-shchodo-viyni-1727364924.html>

116. Transatlantic Elections and the Rise of the Right. <https://medium.com/european-horizons/transatlantic-elections-and-the-rise-of-the-right-a60981d375da>
117. Основні положення нової Стратегії національної безпеки США. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/osnovni-polozhennya-novoyi-stratehiyi-natsionalnoyi-bezpeky>
118. ТЕНДЕНЦІЇ ПОСИЛЕННЯ НАЦІОНАЛ-КОНСЕРВАТИВНИХ СИЛ У КРАЇНАХ ЗАХОДУ: НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ <https://analytics.intsecurity.org/national-conservatives-europe-ukraine/>
119. Середюк В. В. РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВИ В НЕО-КОНСЕРВАТИЗМІ. <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1592953>
120. Бурдюг М. М. ЧИННИКИ ЗРОСТАННЯ ПОПУЛІЗМУ В УМОВАХ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/http://app.nuoua.od.ua/archive/66_2020/15.pdf
121. Безпрецедентний Трамп: чим відомий переможець президентських виборів у США. <https://www.radiosvoboda.org/a/rfe-rl-istoriya-druhoyi-prezydentskoyi-peremohy-donald-a-trampa-na-vyborakh/33190159.html>
122. The European Union and the United States Global partners, global responsibilities. <http://www.eurunion.org/partner/euusrelations/EUUSGlobParts.pdf>
123. В ООН критикують рішення США вийти з Паризької угоди. <https://www.dw.com/uk/v-onn-kritikuut-risenna-ssa-vijti-z-parizkoi-klimaticnoi-ugodi/a-71355551>
124. Півстоліття у політиці. Історія 46 президента США, «чоловіка, гордого батька і діда». <https://suspilne.media/926625-pivstolitta-u-politici-istoria-46-prezidenta-ssa-colovika-gordogo-batka-i-dida-bajdena-u-fotografiah/>
125. Як змінюється стратегія США щодо війни РФ проти України за Байдена? [https://www.rbc.ua/rus/news/k-zminyuetsya-strategiya-ssha-shchodo-viyni-1727364924.html](https://www.rbc.ua/rus/news/k-zminyuetsya-strategiya-ssha-shchodo-viyni-rf-proti-ukraini-1727364924.html)

126. Transatlantic Elections and the Rise of the Right. <https://medium.com/european-horizons/transatlantic-elections-and-the-rise-of-the-right-a60981d375da>
127. Основні положення нової Стратегії національної безпеки США. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/osnovni-polozhennya-novoyi-stratehiyi-natsionalnoyi-bezpeky>
128. ТЕНДЕНЦІЇ ПОСИЛЕННЯ НАЦІОНАЛ-КОНСЕРВАТИВНИХ СИЛ У КРАЇНАХ ЗАХОДУ: НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ <https://analytics.intsecurity.org/national-conservatives-europe-ukraine/>
129. Середюк В.В.. РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВИ В НЕО-КОНСЕРВАТИЗМІ. <chrome-extension://efaidnbmnmninpcjzglclefindmkaj/> <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1592953>
130. Жар В.Д. ТЕНДЕНЦІЇ ПОСИЛЕННЯ НАЦІОНАЛ-КОНСЕРВАТИВНИХ СИЛ У КРАЇНАХ ЗАХОДУ: НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ. <chrome-extension://efaidnbmnmninpcjzglclefindmkaj/> https://analytics.intsecurity.org/wp-content/uploads/2024/07/Ukr_CIS_06_National-Conservative-Forces.pdf
131. «Кризові явища в єврозоні та їх вплив на політичні трансформації в ЄС». Аналітична записка <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosini/krizovi-yavischa-v-evrozoni-ta-ikh-vpliv-na-politichni>
132. Радикали на марші. Чому Європа обирає популістів і чим це загрожує Україні. <https://www.rbc.ua/rus/news/radikali-marshi-chomu-zrostaie-pidtrimka-populativ-1737628948.html>
133. Рудько С.О. Р 83 Зовнішня політика країн Західної Європи в постбіполярний період : навчально-методичний посібник із курсу / С. О. Рудько. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. – 412 с.
134. Громадянство та міграція. https://guide.dia.gov.ua/thematic-area/hromadianstvo-ta-mihratsiia?utm_source=chatgpt.com

135. Цифровізація міграційного менеджменту: міжнародний досвід та можливості його використання в Україні. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/tsyfrovizatsiya-mihratsiynoho-menedzhmentu-zarubizhnyy-dosvid-ta>.
136. Іващук І. О., Стахова Н. В., Живко М. А. Міжнародні міграційні процеси : навчальний посібник / І. О. Іващук, Н. В. Стахова, М. А. Живко. – Тернопіль. : ЗУНУ. 2022. 204 с.
137. Біленко О.Г., Горбань С.І., Трубнік Т.Г.. ВПЛИВ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2307>
138. Регулювання міграції: Прийом біженців з України. https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/migration-management/migration-management-welcoming-refugees-ukraine_uk
139. Інтеграція, адаптація, прийняття. Підтримка громадян третіх країн. <https://fundacijaukraina.eu/uk/projekty/fami-ii/>
140. І. М. Прибиткова передумови формування територіальних міграційних систем в Україні. chrome-extension://efaidnbmnmnibpcajpcglclefindmkaj /https://ird.gov.ua/sep/sep20133%28101%29/sep20133%28101%29_013_PrybytkovaIM.pdf
141. Міжнародне співробітництво у сфері зовнішньої трудової міграції. https://protocol.ua/ua/pro_zovnishnyu_trudovu_migratsiyustattya_7/
142. Захист прав трудових мігрантів при працевлаштуванні за кордоном. https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/zahist-prav-trudovih-migrantiv-pri-pracevlashtuvanni-zakordonom?utm_source=chatgpt.com
143. РОГОЖИН О.Г.. ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ МІГРАЦІЙ ТА ПРИРОДНОГО ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ: КОНЦЕПЦІЯ ДЕМОЕКОНОМІЧНОЇ НІШИ chrome-extension://efaidnbmnmnibpcajpcglclefindmkaj /<https://dse.org.ua/arhcrive/11/7.pdf>

144. А.К. Праві «друзі Путіна»: як деякі європейські праві підігрують Москві словом і ділом. https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/36034/2024-09-01-pravi-druzi-putina-yak-deyaki-ievropeyski-pravi-pidigruyut-moskvi-slovom-i-dilom/?utm_source=chatgpt.com
145. Vitaliy Z. Zapukhlyak, Maksym Zhyvko. Global economic progress in a fragmented world. https://www.researchgate.net/publication/374209814_Global_economic_progress_in_a_fragmented_world
146. Новий рух неприєднання: чому Україна не має успіху в боротьбі за підтримку Глобального Півдня? <https://dif.org.ua/article/noviy-rukh-nepriednannya-chomu-ukraina-ne-mae-uspikhu-v-borotbi-za-pidtrimku-nezakhidnikh-krain>
147. Топузов О.М. Освітня політика та інновації в Європейському Союзі. <https://oercommons.org/courseware/lesson/55606/student/?section=3>
148. Європейський зелений курс - не про екологію. <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3176901-evropejskij-zelenij-kurs-ne-pro-ekologiu.html>
149. Кучик О. С., ПИТАННЯ АДАПТАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ БЕЗПЕКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ НОВІТНІХ ВИКЛИКІВ МІЖНАРОДНІЙ СИСТЕМІ БЕЗПЕКИ. <file:///C:/Users/%D0%94%96-23881-1-10-20220413.pdf>
150. Огляд торговельної політики Європейського Союзу. <https://me.gov.ua/Documents/Detail?id=1ac01a7b-92e7-4598-a787-9a602f972944&lang=uk-UA&title=OgliadTorgovelnoiPolitikivEvropeiskogoSoiuzu>
151. Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ - на початку ХХІ століть: Навчальний посібник / Упоряд. М. Лендшел. - Ужгород: Поліграфцентр "Ліра", 2016. - 464 с.
152. Особливості становлення демократії та впровадження демократичних цінностей в Україні й світі. <https://veche.kiev.ua/journal/2183/>

153. Чим здивує 2025-й? Журналісти різних країн роблять прогнози, яким буде прийдешній рік для світу. <https://www.radiosvoboda.org/a/rfe-rl-chym-zdyvuye-2025-zhurnalisty/33253947.html>
154. Данилишин Б.М.. Лібералізм і консерватизм — Інь і Янь https://zn.ua/ukr/macrolevel/liberalizm-i-konservatizm-in-i-yan-295039_.html

УДК 329.11(4):061.1ЄС
Т 48

Дмитро Ткач

Наступ право-консервативної ідеології в Європі: Криза ліберальної парадигми чи новий політичний порядок? Наукове видання (монографія) Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II / Автор: Дмитро Ткач. Берегове: ЗУІ ім. Ференца Ракоці II, 2025. 324 с. (українською мовою)

ISBN 978-617-8143-41-1 (м'яка обкладинка)

ISBN 978-617-8143-42-8 (PDF)

У монографії досліджуються причини успіху та електоральні результати праворадикальних партій у країнах Європейського Союзу. У ній аналізуються ідеологічні маркери, такі як етнокультурний націоналізм, антиіммігрантські установки, антиглобалізм та євроскептицизм. Також, розглядається критика глобалізації з акцентом на розмиванні національної і культурної ідентичності, стимулюванні міграційних потоків та руйнуванні традиційних цінностей. Монографія висвітлює боротьбу між неолібералізмом та національним консерватизмом в сучасному європейському політичному дискурсі. У ній також аналізується демаргіналізація правого радикалізму в європейському політичному процесі.

Для студентів, аспірантів, викладачів факультетів політології, права, міжнародних відносин, соціології, психології та журналістики ВНЗ та всіх тих, хто цікавиться сучасними політичними процесами в Україні та Європі.

Наукове видання

Дмитро Ткач

**НАСТУП ПРАВО-КОНСЕРВАТИВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ
В ЄВРОПІ: КРИЗА ЛІБЕРАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ
ЧИ НОВИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПОРЯДОК?**

Монографія

2025 р.

*Рекомендовано до видання в друкованій та електронній формі (PDF) рішенням
Вченої ради Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II
(протокол №1 від «12» лютого 2025 року)*

Підготовлено до видання Видавничим відділом
спільно з кафедрою історії та суспільних дисциплін ЗУІ ім. Ф.Ракоці II

Рецензенти:

*Валерій Бебик, доктор політичних наук, професор
(Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ)*

*Віктор Грушко, доктор економічних наук, професор
(Університет економіки та права «КРОК», м. Київ)*

*Неля Момот, кандидат філологічних наук, професор
(Університет економіки та права «КРОК», м. Київ)*

Технічне редагування: *Олександр Добош і Вівієн Товт*

Верстка та підготовка до друку: *Вівієн Товт*

Підготовка до видання в електронній формі (PDF): *Вівієн Товт і Олександр Добош*

Коректура: *авторська*

Дизайн обкладинки: *Вівієн Товт*

УДК: *Бібліотека ім. Опацої Черє Яноша при ЗУІ ім. Ф.Ракоці II*

Відповідальний за випуск:

Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Відповідальність за зміст і достовірність монографії покладається на автора.

Зміст наукового видання було перевірено
на наявність збігів і запозичень сервісом «Identific».

Друк монографії здійснено за підтримки уряду Угорщини.

Видавництво: Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua; kiado@kmf.uz.ua) *Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 7637 від 19 липня 2022 року.*

Друк: ТОВ «РІК-У» (адреса: вул. Карпатської України 36, м. Ужгород, 88006. Електронна пошта: print@rik.com.ua) *Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року.*

Підписано до друку 12.05.2025. Шрифт «Book Antiqua».

Папір офсетний, щільністю 80 г/м². Друк цифровий. Ум. друк. арк. 26,33.

Формат 70x100/16. Замовл. № 1486

Дмитро Ткач

народився 22 грудня 1950 року в м. Турійську Волинської області, видатний український дипломат, відкрив перше посольство України в світі – в Угорщині, одному з перших в країні йому присвоєно ранг Надзвичайного та Повноважного Посла. Автор монографій про Угорщину, більш ніж ста

наукових статей, надрукованих в Україні та за кордоном. Художник-кераміст, провів більше 20 виставок в Україні та Угорщині. Член Національної спілки журналістів України, один із провідних дослідників Угорщини, у тому числі у сфері медіа. Нагороджений багатьма орденами та медалями СРСР, України та Угорщини. Володіє угорською, англійською мовами. Одружений, має сина, двох онуків та правнучку.

ISBN 978-617-8143-41-1

9 786178 143411